

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET KRIMINALISTIČKIH NAUKA

KRIMINALISTIČKE TEME

mart 1999. godine

Sarajevo

broj 2

KRIMINALISTIČKE TEME
Časopis za kriminalističku teoriju i praksu

IZDAVAČ:
Univerzitet u Sarajevu
Fakultet kriminalističkih nauka

ZA IZDAVAČA:
Prof.dr. Ibrahim Bakić

UREĐIVAČKI ODBOR:
Hajrija Čolić-Sijerčić, Mujo Hasković, Šemsudin Lejlić, Ramo Masleša,
Duško Modly, Muslija Muhović, Borislav Petrović, Alija Ramljak

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:
Prof.dr. Alija Ramljak

SEKTRTAR REDAKCIJE:
Viši ass.mr. Borislav Petrović

LEKTOR ZA BOSANSKI JEZIK:
Mevlida Duraković-Pekmez

LEKTOR ZA ENGLESKI JEZIK:
mr. Nada Hrasnica, prof.

DTP:
Eldin Mulić

ADRESA ČASOPISA:
Zmaja od Bosne 8, 71000 Sarajevo, BiH
telefoni: + 387 71 445 452, 445 453
fax:+ 387 71 665 461

Žiro računi: 10100-603-10703 (KM), 10100-603-20703 (DM)
(rukopise i poštu nasloviti: n/r Glavnog i odgovornog urednika: Prof.dr. A. Ramljaka)

ŠTAMPA:
“BORAC” – Travnik

TIRAŽ:
500 primjeraka

Časopis je upisan u evidenciju javnih glasila FBiH pod br.773 od 13.03.1998. godine
i na temelju Mišljenja Federalnog ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta
broj: 02-413-1324/98, oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda i usluga.

S A D R Ž A J

Članci

<i>Akad. prof. dr. Ljubomir Berberović</i> BIOANTROPOLOŠKA ISTRAŽIVANJA RECENTNOG STANOVNIŠTVA BOSNE I HEREGOJVINE	 1
<i>Korajlić Nedžad, ass.</i> PROBLEMI SOCIJALNE RELACIJE GRAĐANIN-POLICIJA	 9
<i>Prof. dr. Alija A. Ramljak</i> TRANSCENDENTNO U AKTU UBISTVA	 17
<i>Prof.dr. Vladimir Obradović</i> PROMETNI PREKRŠAJI SEMAFORSKE SIGNALIZACIJE Sarajevo 1997-1998.	 35
<i>Prof.dr. Duško Modly</i> PROPUSTI KOD SASTAVLJANJA ZAPISNIKA O UVIĐAJU	 43
<i>Prof.dr. Ivan Jelić</i> FORENZIČKE ZNANOSTI I ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA	 55
<i>Prof.dr. Jozo Sović</i> PRANJE NOVCA I POSLJEDICE	 59
<i>Prof.dr. Ismet Dautbašić</i> MEĐUNARODNO DVOSTRUKO (VIŠESTRUKO) OPOREZIVANJE SA POSEBNIM OSVRTOM NA PRAKSU SAD	 65
<i>Prof. dr. Ismet Dizdarević</i> SOCIJALNOPSICOLOŠKE DIMENZIJE SIGURNOSTI DRUMSKOG SAOBRAĆAJA	 81
<i>Doc.dr. Ramo Masleša</i> ODNOS POLICIJE I JAVNOSTI	 87
<i>Dr. sc. Mujo Hasković, viši ass.</i> UTJECAJ VREMENSKE ORGANIZAGIJE I VREMENSKE PERSPEKTIVE NA DEVIJANTNO PONAŠANJE MEĐU IZBJEGLIGAMA	 95
<i>Prof.dr. Alija A.Ramljak</i> <i>ass. Nedžad Korajlić</i> ANATOMIJA MISTERIOZNOG UBISTVA	 111

IZ stranih časopisa***Basarić Mehmed***

FORENZIČNA ANALIZA AUTOMOBILSKIH LAKOVA U BUNDESKRIMINALAMT-u: KLASIFIKACIONI SISTEM	.....	123
--	-------	-----

Basarić Mehmed

FORENZIČNA ANALIZA AUTOMOBILSKIH LAKOVA U B.K.A.: DOKAZNA VRIJEDNOST	.....	125
--	-------	-----

Prlkaz knjiga:

<i>Prof. dr. Nijaz Duraković: promocija "BRČKO - GENOCID I SVJEDOČENJA", autora Jusufa Kadrića</i>	.....	127
--	-------	-----

fra Luka Markešić:

"SUVREMENI POGLEDI O PROCESU POMIRENJA ŽRTVE I POČINITELJA NEPRAVDE", autora Burt Galaway and Joe Hutson	.....	131
---	-------	-----

viši ass. mr. Borislav Petrović:

"KRIMINALISTIČKA METODIKA", udžbenik autora prof.dr. Duška Modly-a	.....	135
---	-------	-----

Nedžad Vejzagić:

IN MEMORIAM Mehmed Basarić 1936-1998	.....	
---	-------	--

Redakcioni odbor:

UPUTSTVO SARADNICIMA (AUTORIMA)	.....	
---------------------------------	-------	--

*Akad.prof.dr.
Ljubomir Berberović*

BIOANTROPOLOŠKA ISTRAŽIVANJA RECENTNOG STANOVNIŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE

Nije nimalo jednostavan zadatak sačiniti sažet istorijski pregled razvitka jedne nauke u određenoj zemlji, pogotovo kada je riječ o tako više značnoj i razgranatoj nauci kao što je antropologija. Veliki je broj razloga za takvo stanje stvari. Na prvom mjestu, oblast i predmet antropoloških istraživanja mogu biti shvaćeni veoma različito. Najšire uzevši, znanost o čovjeku obuhvata praktično sve oblasti saznanja, jer se svaka nauka i cijelokupna nauka tiču čovjeka, pošto znanje u krajnjoj instanci, služi rješavanju čovjekovih problema, odnosno interesima ljudskog razvoja, razvoja ljudskog društva. Antropologija se, dakle, može shvatiti kao jedina nauka ili - zajedničko ime za čitavu znanost. Međutim, iz mnogo praktičnih razloga ne možemo da se zadovoljimo ovom najširom mogućom definicijom i tada pokušavamo doći do upotrebljive uže, tačnije odredbe za nauku o čovjeku. U tom nastojanju nailazi se na mnoga pitanja i dileme. Očigledno je da se antropologija može posmatrati i kao disciplina filozofije, i kao disciplina nauke o društvu, i kao disciplina prirodnih nauka (biologije). U vezi s tim, pored filozofske antropologije, kao relativno zasebne grane sa specifičnom problematikom, te donekle apartnom metodologijom i kategorijalnom aparaturom, postoje još i dvije posebne znanosti kojima je fenomen čovjeka zajednički opšti predmet. To su, s jedne strane, kulturna antropologija (ili socio-antropologija, dominantna u angloameričkim zemljama), a s druge strane, fizička antropologija (ili bioantropologija, odnosno antropobiologija ili somatička antropologija, dominantna u razvijenim sredinama evro-

pskog kontinenta, naročito u Francuskoj i Njemačkoj). Naravno, kulturna i fizička antropologija stoje u stalnom i neizbjegnjenom međusobnom dodiru, predmeti istraživanja im nipošto nisu strogo razgraničeni. Na Prvom kongresu antropologa Evrope, koji je održan u Zagrebu 1977. godine, vođena je opsežna i zanimljiva rasprava o definiciji i sadržajima antropologije. Najviše je pažnje poklonjeno upravo pitanju antropologije kao prirodne nauke, tj. pitanju da li je i koliko antropologija konstitutivni element prirodnih znanosti (Schwidetzky 1977; Nikityuk 1977; Rudan, Maver & Vlahović, 1977). Tom prilikom je istaknuta i činjenica da se prirodnaučna antropologija teško potčinjava pokušajima ekstenzivnog definisanja (Olivier 1977).

Jako živa i iscrpna diskusija o odredbama antropologije potvrdila je odranije poznatu činjenicu (jasno prisutnu i u mnogim kongresnim referatima) da se problem različito postavlja i različito rješava u raznim krajevima savremenog svijeta. U izvjesnom broju zemalja pod antropologijom se podrazumijevaju isključivo "humano-biološka", dok se u drugim dijelovima svijeta tu ubrajaju i socio-kulturološka, odnosno etnološka, etnografska i slična istraživanja, odnosno spoznaje proistekle iz njih. Zavisno od odgovarajućih opredjeljenja, mogu se raspoznati i donekle različita usmjerenja konkretnih antropoloških projekata i istraživačkih poduhvata. U kongresnoj raspravi se ispostavilo da bi jedina opšteprijhvatljiva definicija antropologije mogla biti sljedeća: "Antropologija je ono čime se bave naučnici koji sebe smatraju antropolozima". Ovakva definicija, narančno, ne zadovoljava stroge kriterije teorije o nauci, i zapravo zvuči više šaljivo nego ozbiljno, ali ona veoma dobro ilustruje sve poteškoće objektivizacije čitavog pitanja opredjeljivanja antropologije i domena njenih "nadležnosti". Objektivno je neizvodljivo predstaviti ovu opširnu problematiku u tekstu ograničenog obima. Zato će izlaganje koje slijedi biti svedeno na kratak pregled istorijata najvažnijih pravaca fizičko-antropoloških istraživanja savremenog stanovni-

štva Bosne i Hercegovine. Ovom odredbom je tematika zatvorena u okvire povijesti antropologije kao prirodne nauke, te izričito obuhvata samo oblast proučavanja recentne populacije.

Proučavanje fizičkih (tjelesnih, somatskih) odlika recentnog stanovništva Bosne i Hercegovine započelo je u posljednjim decenijama prošlog stoljeća. Najstarije publikacije sa ovom tematikom bile su djelo uglednih naučnika i stručnjaka, bečkih lje-kara (vojnih) Himmela i Weisbacha. Zanimljivo je napomenuti da su, prema raspoloživoj literaturi, objektivni bioantropološki podaci o stanovnicima Bosne i Hercegovine objavljeni prije nego analogni nalazi o ljudskim populacijama sa teritorije susjednih zemalja. Himmelov članak o (za svoje vrijeme) impozantnom uzorku od 180 hercegovačkih regruta tadašnje austro-ugarske vojske, po svoj prilici predstavlja najstarije djelo moderne bioantropologije o našim ljudima (Himmel 1887). Kada se radi o stanovništvu sa područja nekadašnje Jugoslavije, starije je, koliko se zna, samo jedno saopštenje o mjerenu dalmatinskih regruta, objavljeno u uglednom berlinskom časopisu za etnologiju (Weisbach 1884).

Istorija bioantropološka studija o Hercegovcima (Himmel 1887) predstavljena je na sjednici bečkog Antropološkog društva i štampana u njegovom časopisu (*Mitteilungen der Anthropologische Gesellschaft in Wien*; slika 1), dok je Weisbachov napis o Dalmatincima (pod interesantnim naslovom "Srbohrvati jadranskog primorja"), našao mjesto u njemačkom časopisu *Zeitschrift für Ethnologie*. Članak o osobinama stanovnika Hercegovine nesumnjivo zасlužuje epitet prvog ozbiljnog bioantropološkog istraživanja na našim prostorima, iako obrađuje relativno mali uzorak. Rad, naime, predstavlja rezultate serije od četrdeset odabranih antropoloških mjerena i posmatranja, izvedenih po najsavremenijim važećim metodološkim principima. Tako opsežan antropometrijski program dostiže najviša metodološka mjerila moderne na-

uke o somatskim odlikama recentne populacije.

Pomenutom Himmelovom članku, koji donosi rezultate proučavanja grupe Hercegovaca, uslijedio je nakon osam godina (u dodatku dvadesetpete sveske istog bečkog časopisa) tekst "Die Bosnier" ("Bosanci"), gdje su saopšteni rezultati fizičko-antropološkog posmatranja i mjerena 3083 vojnika iz cijele Bosne i Hercegovine (Weisbach 1895). Uzorak je, dakle, bio zaista impozantne veličine, a u analizi su prije svega praćena neka standardna antropometrijska svojstva (visina, lobanjske mjere). Međutim, po prvi put su detaljnije obrađena i određena kvalitativna individualna obilježja (boja kose, boja šarenice, boja kože, tip lobanje - po cefaličkom indeksu). Naročito je važan i zanimljiv element autorovog pristupa u tome što on djełomično provodi analizu konstatovanih razlika po posmatrаниm parametrima, pri čemu međusobno upoređuje podgrupe uzorka opredijeljene na osnovu religijske i nacionalne pripadnosti jedinki. Weisbachove analize dovode do globalnog zaključka koji će se u bosanskohercegovačkoj bioantropološkoj literaturi kasnije vrlo često ponavljati - sve do rezultata prikazanih u nizu novijih radova sličnog sadržaja (naprimjer: Berberović & Hadžiselimović 1978) - da su regionalne razlike među posmatranim grupama stanovnika veće od razlika među pripadnicima vjerskih (nacionalnih) skupina, praktično po svim praćenim kvantitativnim pokazateljima varijacije antropometrijskih i antroposkopskih osobina.

Za vrijeme dok je trajala austro-ugarska vladavina Bosnom i Hercegovinom, pojavilo se još dosta radova posvećenih fizičkoj antropologiji njenih žitelja. Ovi radovi su većinom bili posvećeni proučavanju različito (etnički, regionalno itd.) definisanih uzoraka stanovništva. Relativnom plodnošću i veličinom naučnog opusa na tom području osobito se isticao nekadašnji upravnik Zemaljske bolnice u Sarajevu, Leopold Gluck, koji je, slijedeći tradicije svojih nedavnih prethodnika Himmela i Weisbacha, detaljno obradio grupu bosanskohercegovačkih

regruta (Gluck 1891), te manje uzorke bosanskohercegovačkih Jevreja i Roma (Gluck 1894, 1896). Najraniji period bioantropoloških istraživanja na tlu Bosne i Hercegovine uskoro je prekinut početkom Prvog svjetskog rata, kada privremeno prestaje svaka praktična naučna aktivnost u našoj zemlji.

Velika vrijednost starih bioantropoloških podataka osobito je naglašena s obzirom na izuzetno zanimljiv i aktuelan problem akceleracije, koji zauzima istaknuto mjesto među temama moderne nauke o čovjeku. Pod terminom "akceleracija" podrazumijeva se pojava markantnog jednosmjerne mijenjanja pojedinih morfoloških, ali i fizioloških individualnih osobina u ljudskim populacijama. Ove promjene su predmet velikog interesovanja današnjih antropologa, posebno zato što sam fenomen još uvijek nije dobio zadovoljavajuće naučno razjašnjenje. Najpoznatiji i najbolje proučen primjer akceleracije pruža ukupna tjelesna visina, čiji prosjek tokom posljednjih decenija raste gotovo u svim proučenim ljudskim populacijama svijeta. Zahvaljujući postojanju vjerodostojnih bioantropoloških podataka o prošlim generacijama, fenomen akceleracije se može pratiti i proučavati po neophodnoj "vremenskoj dubini". Radovi Himmela, Weisbacha i Glucka dragocjen su materijal koji omogućava punopravna i punovrijedna istraživanja akceleracije i u stanovništvu Bosne i Hercegovine. Tabela 1 prikazuje jedan primjer kako se njihovi rezultati mogu prirediti za komparaciju sa nalazima nekih nešto kasnijih (Vukosavljević 1971), kao i nekih preliminarnih savremenih istraživanja. Iz izloženih podataka može se odmah zapaziti da akceleracija rasta u bosanskohercegovačkoj populaciji ima izvjesne specifične crte, koje tek treba detaljnije istraživati. Vidljivo je, naime, da se akceleracija u nas zapravo javlja tek u posljednjim generacijama.

Pregledajući relevantne materijale, prilično lako je uočiti da bosanskohercegovačku antropologiju u razdoblju između dva svjetska rata obilježava izvjesna dominacija etnografskih i etnoloških tendencija. Kada

je riječ o upoznavanju našeg čovjeka, bioantropologija (u užem smislu pojma) kao da tada стоји u drugom planu. Međutim, u okviru vojnog saniteta i dalje je njegovana tradicija antropometrijskih ispitivanja populacije. Materijali nastali ovim ispitivanjima nedovoljno su poznati i postoje opasnost da su djelomično ili potpuno izgubljeni. Glavnina rezultata, naime, nije objavljena u redovnoj naučnoj periodici, tako da su u rukopisnom obliku bili izloženi velikim opasnostima uništenja. Nije isključeno da se dragocjeni antropološki podaci o našoj populaciji nalaze pohranjeni u nekim arhivama izvan Bosne i Hercegovine. Nepristupačnost ili nestanak ovih materijala bio bi ozbiljan hendiček za našu nauku, pošto oni predstavljaju dragocjen izvor za kontinuirana istraživanja koja se bave problemima dijahronične promjenljivosti čovjeka.

Tokom istog perioda pojavljuje se i jedna veoma značajna novost: izvedena su prva obimnija istraživanja varijacije kvalitativnih fiziološko-biohemiskih svojstava u populaciji. Publicirani su prvi radovi sa podacima o učestalosti krvnih grupa ABO sistema (Kalić & Kostić 1934; Gavazzi 1935), kao i podaci o frekvenciji krvnih grupa MN sistema (Kalić & Kostić 1934). Iako su bile u pitanju globalne studije, koje su pretendovale na predstavljanje stanovništva čitave Jugoslavije (u njenim versajskim granicama), to su - koliko je poznato - najstariji dokumenti o primjeni najmodernijih naučnoistraživačkih metoda pri proučavanju kvalitativnih individualnih svojstava u populaciji Bosne i Hercegovine. Ovaj tip istraživanja je istorijski značajan pored ostalog i zato što rezultati svjedoče da su naši tadašnji stručnjaci potpuno vladali naučnom metodologijom svoga vremena.

Drugi svjetski rat donio je potpun prekid istraživačkog rada u oblasti antropologije stanovnika Bosne i Hercegovine. Prva etapa poslijeratne obnove i razvitka bioantropoloških aktivnosti u Bosni i Hercegovini odlikovala se klasičnim usmjeranjem istraživačkih preokupacija: istraživanja su bila pretežno orijentisana na standardne fizičko-antropološke variabile merističkog ili

metričkog tipa. Nastavljaju se i pomenute etnološke tendencije, ali već sa izvjesnim nešto izrazitijim uvođenjem bioantropoloških metoda i posmatranja (osobito - demografije), što se ogleda u pojedinim kasnijim istraživanjima Milenka Filipovića i njegovih saradnika (naprimjer: Filipović 1969). Značajan zaokret u smislu afirmacije bioantropoloških znanja i podataka o recentnom stanovništvu predstavljala je monografija *Lepenica* (priroda, stanovništvo, privreda i zdravlje). Ova monografija, zapravo, svjedoči kako se u krilu etnoloških i etnografskih proučavanja postepeno udomaćivao i bioantropološki pristup proučavanju stanovništva, odnosno kako su u naučne programe postepeno ulazili i određeni elementi bioantropološke metodike i analize. Iscrpni podaci o raspodjeli krvnih grupa ABO sistema na području Lepenice predstavljaju i danas dragocjen fond za dublje antropološke i populaciono-genetičke analize, iako nisu bili primarno sakupljani u te svrhe (Kaunic & Grin 1963).

Uključivanje elemenata bioantropologije u okvirima (suštinski) etnološki orijentisanih istraživanja, karakteriše antropološke radove u Bosni i Hercegovini sve do ranih šezdesetih godina našega stoljeća. Upravo sredinom sedme decenije našeg vijeka počinje period izrazito pojačanog interesovanja za fizičko-antropološke karakteristike i njihovu varijabilnost u stanovništvu Bosne i Hercegovine. Tada dolazi do intenzivnog i metodološki modernizovanog sistematskog praćenja različitih metrijskih (metričkih) svojstava u populaciji, prije svega somatoloških i fizioloških (vidi - Švob 1970).

Uporedo sa ovim aktivnostima nailazi i faza razmaha organizovanog i sistemičnog rada na proučavanju populacijske genetike odabralih fenotipskih sistema u lokalnim populacijama Bosne i Hercegovine, kao i u reprezentativnim uzorcima cjeline stanovništva naše zemlje. Reprezentativan rani primjer radova ovog tipa pruža istraživački projekat Biološkog instituta Univerziteta u Sarajevu "Populaciono-genetička istraživanja nekih odlika bosansko-hercego-

vačkog stanovništva" (Berberović, Hadžiselimović R. i Sofradžija, sa većim brojem saradnika; Berberović et al. 1975), kojim je obuhvaćen originalno sistematizovan skup odabralih fenotipskih sistema, sa relativno jednostavnim i jasnim pravilima nasljeđivanja osnovnih alternativnih fenotipova (tabella 2). Znatno napreduju i zasebne populacijske analize učestalosti krvnih grupa različitih sistema (na primjer - Bošković 1965, Ćurčić 1975, Terzić 1987 itd.), a zatim se posmatranja proširuju i na HLA sistem tkivnih antigena (Bašić et al. 1983).

Odmah po završetku Drugog svjetskog rada otpočela je veoma intenzivna i plodna naučna djelatnost u oblasti humane anatomijske, sa centrom na sarajevskom Medicinskom fakultetu (Hadžiselimović 1958, Hadžiselimović & Gluhbegović 1964, kao i mnogo drugih radova), koja se također, s pravom, može ubrojati u antropološka istraživanja recentnog stanovništva Bosne i Hercegovine, iako primarno nema naglašenu populacijsko-analitičku orientaciju.

Populacijsko proučavanje naslijednih osobina dobija jedan značajan novi pravac, iniciran izrazitim porastom važnosti karioloških (kao i drugih bioantropoloških metoda) u medicini. U vezi s tim kod nas se postepeno uvode citogenetički postupci i istraživanja. Težište ove aktivnosti nalazi se, s jedne strane, u razvijanju dijagnostičkih metoda za detekciju hromosomskih aberacija

(naprimjer - Švob 1974), a s druge strane - u primjeni citogenetičkih tehnika za otkrivanje genotoksičnih efekata različitih supstancija prisutnih u životnoj sredini našeg današnjeg čovjeka (na primjer - Sofradžija & Hadžiselimović 1985). Počeci istraživanja na području humane kariologije u Bosni i Hercegovini vezani su za ustanove Medicinskog fakulteta u Sarajevu (Klinika za dječje bolesti, Institut za biologiju, Dermatološka klinika, Klinika za ginekologiju i akušerstvo). Može se očekivati brz daljnji napredak ovog sektora bioantropologije u našoj zemlji, posebno u okvirima službi genetičkog savjetovanja.

Društveni interes za planiranje i zaštitu rađanja podrazumijeva pokretanje i razvoj niza djelatnosti namijenjenih praćenju i proučavanju brojnih i veoma raznovrsnih problema biološke reprodukcije savremenog čovjeka. Tu spada širok dijapazon različitih pojedinačnih pitanja medicinske, sociomedicinske i sociobiološke prirode, pitanja koja ujedno sačinjavaju važan sektor bioantropoloških istraživanja stanovništva Bosne i Hercegovine.

Završavajući ovaj kratki pregled fizičko-antropoloških istraživanja recentnog stanovništva Bosne i Hercegovine, neophodno je pomenuti i raspoložive bibliografske izvore koji se odnose na tu tematiku. Razni izdavači su u više navrata publikovali nekoliko bibliografskih registara antropoloških istraživanja i antropoloških naučnih radova; registri su prikazivali stanje u bivšoj Jugoslaviji, a u tom okviru i stanje u Bosni i Hercegovini. Mora se, međutim, naglasiti da ovi registri nisu ni izdaleka potpuni. Već se gotovo može smatrati klasičnim djelom svoje vrste rad pod naslovom *Antropološka bibliografija o Jugoslaviji* (Brodar & Pogačnik 1963), koji predstavlja još uvijek veoma pouzdan i koristan izvor, naročito kad je riječ o ranijim fazama istorije antropološkog rada na teritoriji nekadašnje Jugoslavije, iako su se kasnije pojavili slično koncipirani noviji i opširniji pregledi. Tako je, naprimjer, publicirana *Antropološka bibliografija* (Malešević 1979), koja obuhvata širok fond bibliografskih jedinica, ali je ipak nekompletna, a ima i tehničkih manjkavosti. Od znatne dokumentarne vrijednosti za praćenje istorije antropoloških radova u prvih osam decenija XX vijeka je knjižica *Biografije i bibliografije nekih članova Antropološkog društva Jugoslavije* (Gavrilović & Vlahović 1979). Jedini bibliografski pregled koji se odnosi isključivo na antropologiju u Bosni i Hercegovini objavljen je davne 1973. godine (Mikić 1973); taj pregled ne ispunjava očekivanja obećana njegovim naslovom (*O antropološkim istraživanjima u BiH*), a naročito kada su u pitanju fizičko-antropološka istraživanja recentne bosanskohercegovačke populacije. Ni

do sad objavljeni noviji opšti prikazi razvjeta fizičkoantropoloških istraživanja u Bosni i Hercegovini (Berberović 1981, Švob 1981, Hadžiselimović & Terzić 1991) nisu izlagali bibliografske podatke o toj naučnoj djelatnosti, nego samo naznačavali pravce rada i glavne nosioce projekata. Ukupno uzevši, prikazano stanje "domaće" antropološke bibliografije rječito govori o potrebi da se što skorije pristupi izradi jedne ozbiljne i kvalitetne posebne studije o bioantropološkim istraživanjima u Bosni i Hercegovini, koja bi obuhvatala i potpunu kolekciju odgovarajućih bibliografskih podataka.

REZIME

Bioantropološka istraživanja recentnog stanovništva Bosne i Hercegovine imaju svoj početak negdje u posljednjoj četvrtini prošloga stoljeća; tada su stručnjaci vojnog saniteta austrohungarske armije obavili prva antropometrijska mjerena i antroposkopska posmatranja pripadnika bosanskohercegovačke populacije. Rezultati tih istraživanja, koja su u metodološkom smislu imala najviši savremeni nivo, objavljivani su u uglednim evropskim naučnim časopisima toga doba i izazivali su, po svoj prilici, znatno interesovanje naučne javnosti. U periodu između dva svjetska rata antropološka djelatnost u Bosni i Hercegovini se odvija uz izrazitu etnološko-etnografsku orientaciju. Fizičko-antropološka istraživanja dobijaju zamah osobito poslije Drugog svjetskog rata, a naročito od šezdesetih godina navamo, kada se obrazuje niz relativno samostalnih pravaca antropološkog rada (stomatologija, odontologija, fiziologija, genetika, anatomija, planiranje porodice, citogenetika, populacijska genetika). Navedena i druga usmjerenja sačinjavaju danas dosta široku i obuhvatnu lepezu antropoloških proučavanja savremene bosanskohercegovačke populacije.

*Akad.prof.dr.
Ljubomir Berberović*

LES RECHERCHES BIOANTHROPOLOGIQUES DE LA POPULATION RECENTE DE BOSNIE ET HERZEGOVINE

Résumee

Les études bioanthropologiques de la population de Bosnie et Herzegovine ont commencé dans la quatrième partie du siècle dernier, quand les experts sanitaires de l'armée d'Autriche - Hongrie avaient fait les premiers mesurages anthropométriques et observations anthroposcopiques de la population de Bosnie et Herzegovine. Les résultats de ces études, basées sur des méthodes les plus modernes de ce temps-là, avaient été publiés dans des revues européennes renommées et avaient attiré une attention spéciale du public scientifique. Dans la période entre les deux guerres mondiales les études anthropologiques en Bosnie et Herzegovine furent plutôt basées sur une orientation ethnologique-ethnographique. Quant aux études bioanthropologiques, elles se sont surtout développées après la Deuxième guerre mondiale, et spécialement depuis les années soixante, quand plusieurs branches de cette science avaient apparu: anatomie, odontologie-odontométrie, physiologie, génétique, biologie de la reproduction humaine (incl. "family planning"), cytogenétique, génétique de la population. Toutes ces branches de la recherche, associées et pratiquées avec d'autres études similaires, font aujourd'hui partie d'une investigation complexe anthropologique de la population de Bosnie et Herzegovine.

LITERATURA

B ašić V., K o b l e r V. & H a r ačić M.(1983): *Genska i haplotipska frekvenca HLA antigena A i B lokusa u populaciji Bosne i Hercegovine.* Simpozijum

"Savremena populaciono-genetička istraživanja u Jugoslaviji", Sarajevo-Jahorina, Knjiga saopštenja, str. 107.

B e r b e r o v ić Lj. (1981): *Kratki pregled istorije fizičkoantropoloških istraživanja recentnog stanovništva Bosne i Hercegovine.* I simpozijum Antropološkog društva BiH, Tuzla; Zbornik radova, str. 11-17.

B e r b e r o v ić Lj. & Hadžiselimović R., (1978): *Populacijsko-genetička analiza učestalosti alternativnih fenotipova sekrecije ABH antigena u dvanaest uzoraka stanovništva Bosne i Hercegovine,* Glasnik Antropološkog društva Jugoslavije, 15:47-59.

B e r b e r o v ić Lj., H a dž i s e l i m o v ić R., S o f r a dž i j a A. et al. (1975): *Populaciono-genetička istraživanja nekih odlika bosansko-hercegovačkog stanovništva* (završni elaborat istraživačkog projekta). Biološki institut Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo; str. VII + 155.

B o š k o v ić S. (1964): *Distribucija ABO i RH sistema krvnih grupa kod stanovnika Bosne i Hercegovine.* Djela (ANUBiH, Odjeljenje med. nauka), 11:95-201.

B r o d a r V. & P o g a č n i k A., (1963): *Antropološka bibliografija o Jugoslaviji.* Antropološko društvo Jugoslavije, Posebna izdanja, sv.1; Beograd.

Ć u r č ić B. (1975): *Krvne grupe ABO sistema i distribucija antiga ABO na području sjeveroistočne Bosne.* Acta Medica Saliniana, 4(2):33-39.

F i l i p o v ić M.,(1969): *Majevica sa osobitim obzirom na etničku prošlost i etničke osobine majevičkih Srba,* ANUBiH, Djela XXXIV, Odjeljenje društvenih nauka, sv. 19; str.3-269.

G a v a z z i M. (1935): *Blutgruppen in Jugoslawien.* Zeitschrift f. Rassenkunde, 1:207.

G a v r i l o v ić Ž. & V l a h o v ić P.(urednici,1979): *Biografije i bibliografije nekih članova Antropološkog društva Jugoslavije.* Antropološko društvo Jugoslavije, posebna izdanja, sv. 6, Beograd.

G l u c k L. (1891): *Rezultati tjelesnog mjerenja 140 bosansko-hercegovačkih vo-*

- jnika.* Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo, 3:263-274.
- Gluč L. (1894): *Prilozi fizičkoj antropologiji španjolskih Jevreja u Bosni.* Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo, 6:675-680.
- Gluč L. (1896): *Prilog fizičkoj antropologiji Cigana u Bosni i Hercegovini,* Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo, 8:169-192.
- Hadžiselimović H. (1958): *Morfološke odlike dugih kostiju donjih ekstremita kod naših naroda.* Radovi Naučnog društva BiH, 12(6):55-76.
- Hadžiselimović H. & Gluhbegović N. (1964): *Beitrag zur Kenntnis der Lage des Duodenums und des Pankreaskopfes.* Zeitschrift. f. Anatomie u. Entwicklung Gesch., 124:119-125.
- Hadžiselimović R. & Terzić R. (1991): *Razvoj antropogenetičkih istraživanja u Bosni i Hercegovini.* Glasnik Antropološkog društva Jugoslavije, 28:93-96.
- Himml H. (1887): *Das Soldatenmateriale der Herzegowina in anthropologischer Beziehung.* Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 17(3):84-85.
- Kalić D. & Kostić D. (1943): *Krvne grupe u našem narodu.* Glasnik Centralnog higijenskog zavoda, Beograd, 17 (1-3):6-13.
- Kalić D. & Kostić D. (1934): *Istraživanje krvnih podgrupa u našem narodu (MiN faktora).* Glasnik Centralnog higijenskog zavoda, Beograd, 17 (4):81-92.
- Kauanic P. & Grin E. (1963): *Krvne grupe stanovništva* (u monografiji *Lepenica*, str. 621-630).
- Kolektiv autora (1963): *Lepenica (priroda, stanovništvo, privreda i zdravlje).* Naučno društvo SR BiH, posebna izdanja, knjiga III, Sarajevo.
- Malešević M. (1979): *Antropološka bibliografija.* Antropološko društvo Jugoslavije, posebna izdanja, sv. 5; Beograd.
- Mikić Ž. (1973): *O antropološkim istraživanjima u Bosni i Hercegovini.* Akade-
- mija nauka i umjetnosti BiH, Centar za balkanološka ispitivanja, Godišnjak, 10:251-259.
- Nikituk B. A. (1977): *Anthropology as a natural science.* Collegium Antropologicum, 1(1):17-25.
- Rudan P., Maver H. & Vlahović P. (1977): *Anthropology as a natural science - problems, investigations and prospects.* Collegium Antropologicum, 1(1):26-35.
- Schwidetzky I.: *Anthropologie als Naturwissenschaft.* Collegium Antropologicum, 1(1):9-16.
- Sofradžija A. & Hadžiselimović R. (1985): *Mutagenic effect of the pesticide Prometrin in the plant chromosome complement.* Genetika, 17(1):13-16.
- Švob T. (1970): *Antropološka istraživanja i antropološki skupovi.* "Odjek" (Sarajevo), 23(9-10):30.
- Švob T. (1981): *Osnovni pravci antropoloških istraživanja u Bosni i Hercegovini.* I simpozijum Antropološkog društva BiH, Tuzla; Zbornik radova, str. 3-10.
- Terzić R. (1987): *Comparative analysis of Rh and B blood groups distribution in the samples of the Bosanska Krajina population.* Arhiv bioloških nauka, 39(1):1-4.
- Vukosavljević R. (1971): *Opštenarodna odbrana i fizička razvijenost omladina.* Vojnosanitetski pregled, 28(12): 635-639.
- Weisbach A. (1884): *Die Serbokroaten der Adriatischen Küstenländer.* Zeitschrift f. Ethnologie, Berlin, 16:1-77.
- Weisbach A. (1895): *Die Bosnier.* Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 25:206-240.

ass. Nedžad Korajlić

PROBLEMI SOCIJALNE RELACIJE **GRAĐANIN - POLICIJA**

UVOD

Početni korak u većini istraživanja je uočavanje problema. Naš problem istraživanja, relacija građanin - policija, proizašao je pod pritiskom svakodnevne prakse. Sa stanovišta građanstva policijaci su lica koja su zadužena za očuvanje bezbjednosti, ali su i istovremeno nosioci represije (simboli represije su oružje i uniforma).

Polazeći od činjenice da je postratno doba po mnogo čemu specifično i da je socijalni realitet u mnogo čemu opterećen iskustvima stечenim u toku rata, smatramo važnim odrediti poziciju policije u tom realitetu. Policija i rad policije u postratnom periodu je određen sa nekoliko principa, a to su:

1. Policija mora biti u službi građanstva;
2. Policija ne razriješava uvijek kriminalni čin;
3. Najbolji način saznanja za zločin je građanin;
4. Policija i građani obostrano žele sigurnu socijalnu okolinu (T.Spahić - U Partnerstvu sa zajednicom, Zenica 1997.god, strana 6)

Teorijska racionala problema sastoji se u pitanju kako da se dvije sfere, policija i građanin, udruže na rješavanju zajedničkog problema - veći stepen sigurnosti i smanjenje stope kriminaliteta. Kriminalitet je važan pokazatelj stanja u društvu i preko njega se mjeri moralna integrisanost jednog socijalnog prostora. U tom smislu klasična hipoteza, da je kriminalitet indikator socijalne dezorganizacije uspješno je dokazivana osobito u američkoj kriminologiji. Dio socijalne dezorganizacije čini i relativno visok stepen udaljenosti policije i građanina. Ova udaljenost varira u zavisnosti od okolinskih

pritisaka, kao što je npr. rat, ali sa sigurnošću možemo da tvrdimo da je suštinska udaljenost građanina i policije proizašla iz niza nasljeđenih negativnih stavova građana o policiji. Policija ima represivnu ulogu i stoga u društvenom iskustvu pripisano joj je niz predrasuda i stigmi (etikete), zbog čega je često u situaciji da rješava kriminalitet bez učešća građanstva. U policijskim krovovima razvijenih demokratskih zemalja već odavno vlada mišljenje da se kriminalitet ne može smanjiti ili spriječiti bez učešća građanina i uvedena je praksa da je građanin uključen u rješavanje kriminaliteta. Samim tim građanin je aktualizovan kao subjekt i stavljen je u centar sigurnosti koju mu osigurava policija.

Iako spoznaje stečene na osnovu iskustava u drugim sredinama-zemljama u određenoj mjeri pojašnjavaju odnos građanina i policijaca, željeli smo da na osnovu vlastitog istraživanja dođemo do objektivnih pokazatelja koji bi stvorili pretpostavke i mogućnost realnog planiranja rada policije i rada sa policijom.

Prva etapa u prikupljanju početnih pokazatelja obavljena je početkom jula 1997. godine, a tretirala je određene faktore vezane za saznanje o krivičnom djelu i izvršiocu krivičnog djela, evidentiranih za prvih 6 mjeseci 1997.godine. Isitivanje je vršeno na osnovu realnih pokazatelja dobijenih od policijskih uprava sa područja ZE-DO Kantona.

Analizom pokazatelja prezentiranih u tabeli uočljivo je da se ovlaštena službena lica (policajac i kriminalistički inspektor), čiji je to posao i oštećeni građanin koji ima interesa, pojavljuju u najvećem procentu kao subjekti koji pružaju najviše informacija i podataka o krivičnom djelu i izvršiocu krivičnog djela.

Posmatrano u tom kontekstu zabrinula nas je činjenica da je svega 6,6% izvršioča krivičnih djela otkriveno na licu mjesta prilikom kontrole saobraćaja, a naročito podatak da je broj neoštećenih građana - davaoca informacija - zanemarljiv.

S obzirom na interes policije da građanin i zajednica nađu svoje mjesto u rješava-

nju bezbjedonosnih problema i povećanja stepena sigurnosti, što bi kao posljedicu trebalo imati veće međusobno povjerenje, odlučili smo da između ostalog prvo istražimo suštinu tih odnosa u ovom trenutku, jer je očigledno da prezentirani pokazatelji problem aktualiziraju i implicira hitno rješavanje problema.

Naš problem je uočen preko analize načina otkrivanja krivičnog djela. Utvrđeno je da u otkrivanju KD-a (krivičnih djela) na području ZE-DO Kantona prema dojavama građana iznosi manje od 5%, čak i u manjim sredinama gdje je očekivati veći stepen poznavanja i povezanosti građana i policije. Interes policije je da građanstvo više učestvuje u otkrivanju KD-a - (dojavi), kako bi se ne samo smanjio obim kriminaliteta nego uštedjela i znatna materijalna sredstva, ljudi, vrijeme, skratio bi se period od momenta činjenja KD-a do otkrivanja, povećao bi se stepen međusobnog povjerenja policije i građanina i tome slično. Svi ovi momenti problem čine aktuelnim i važnim ne samo sa stanovišta policije, nego i istovremeno građanstva. Stoga se nadamo da će ovo preliminarno istraživanje pojasniti koliko-toliko izvjesne činjenice ispitivane relacije koje se mogu dalje aplicirati u praksi policije u budućnosti.

AKTIVNOSTI POLICIJE U OBLASTI BEZBJEDNOSTI SAOBRAĆAJA ZA PERIOD JANUAR – JUNI 1997. GODINE

Red. br.	NAZIV	UKUPNO
1.	Broj kontrolisanih vozila	76648
2.	Broj kontrolisanih lica u vozilima	95963
3.	Broj pretresenih vozila	6735
4.	Broj pretresenih lica u vozilima	3146

Iz tabele aktivnosti policije u oblasti bezbjednosti saobraćaja u prvih šest mjeseci 1997. godine vidljivo je da se broj kontroli-

sanih vozila i lica u vozilima, te broj pretresenih vozila i lica u vozilima penje na nekoliko desetina hiljada ali sa vrlo oskudnim rezultatima tim prije što se savremene forme kriminaliteta (osobito krađa) upravo vrše uz pomoć automobila i da se isti koristi za izvršenje krivičnog djela. Rezultat uporednih aktivnosti policije je svega 15 lica ili 1,57% koja su uhvaćena i pronadena kontrolom saobraćaja tako da je ovaj način saznanja za KD krajnje neproductivan sudeći prema pokazateljima ili su izneseni podaci aktivnosti saobraćajne policije normalni.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje koje smo poduzeli je realizovano u toku septembra mjeseca 1997. godine na području Zeničko-dobojskog kantona. U istraživačkom zahvatu nastojalo se obuhvatiti populacija koja bi bila dovoljno reprezentativna za ukupnu populaciju, kako bi se dobijeni nalazi mogli generalizirati.

Cilj nam je bio da utvrdimo koji su stavovi građanstva najstabilniji o policiji, gdje su šanse policije da poduzme reforme i koje tehnike bi mogle primjeniti u približavanju građanstvu.

Prethodno moramo napomenuti da se stav definiše kao trajna organizacije opažajnih, emotivnih i adaptibilnih (prilagođavajućih) procesa vezanih za neku činjenicu čovjekovog (ispitanikovog svijeta). U ispitivanoj relaciji policajac varira kao jedna činjenica za građanina. Stav sadrži ekstremnost (pozitivan - negativan), sadržaj (o čemu se ispitanik izjašnjava), diferenciranost (ispitanik razlikuje činjenicu od činjenice), izolaciju (ispitanik prepoznaće činjenicu kao jedinstvenu) i snagu (čvrstina stava o nekoj pojavi ili činjenici). Funkcija stava se održava u dosljednosti ispitanikovog tretiranja različitih psiholoških i društvenih situacija, što znači da je stav ključ za definiciju aktuelne situacije.

Predmet istraživanja je odnos koji vlada između policajaca i građanina. U centar našeg interesa je stavljen građanin i stoga pre-

dstavlja zavisnu varijablu. Predmet istraživanja ni izdaleka ne iscrpljuje pojavu, jer su odnosi između policajca i građanina veoma kompleksni i raznovrsni, tj. policajac i građanin imaju niz raznovrsnih uloga u socijalnom odnosu. Preciznije nas zanima relacija policajca u samo nekoliko varijanti:

- Da li se poznaju;
- Stav građanina o obavezama policajca prema njemu;
- Stav građanina o ponašanju policajca na terenu;
- Stav građanina o vizualnom susretu sa policajcem;
- Stav građanina o policajcu na njegovim vratima;
- Stav građanina o upitu o događaju za koji se interesuje;
- Stav građanina o policajcu u nevolji;
- Stav građanina o vršenju krivičnog djela bez trenutnog prisustva policajca;

Kao što vidimo u ponuđenom setu stava transformiranih u anketu, postoji nekoliko specifičnih situacija i odnosa građanin - policija, vidljivo je da se policajac javlja kao korisnik i primatelj informacija, a građanin kao isporučitelj, ili pak kao vlasnik informacije.

Ako prihvatimo činjenicu da su policija i građanin socijalno udaljeni, onda nam se čini opravdana hipoteza da što je manje učešće građanstva u otkrivanju KD-a, tim je veća stopa kriminaliteta, odnosno veća je vjerovatnoća da će se kriminalni akt desiti ukoliko je udaljenost policije i građanstva vidljiva kao olakšavajući faktor za kriminalca.

Metoda istraživanja koju smo primjenili, i koja treba da nam odgovori na pitanje kako se istražuje uočeni problem, prema načinu obrade istraživanog problema, možemo reći da se radi o ex-post-facto metodi, jer pojava perzistira u društvu i nije eksperimentalno izvedena. Kao tehnika istraživanja najprimjerenija se pokazala anketa u kojoj je ponuđen set tvrdnji o kojima su se ispitanici izjasnili (U prilogu Anketa, str. 19)

Iz ponuđenog seta tvrdnji možemo odrediti i operacionalnu definiciju istraživanja koja glasi:

Relacija policije i građanina prvenstveno je određena stepenom međusobnog poznавanja, zadacima policajca u odnosu na građanina, kao i specifičnim reagovanjima građanina u odnosu prema radnji policajca (upit policajca na događaj, policajac u nevolji i vršenje KD-a u odsustvu policajca, ali u prisustvu građanina). Anketa u ovom obliku mjeri sve stepene ovih relacija.

Uzorak je planiran u rasponu od 1000-1200 ispitanika, međutim zahvaljujući anketarskoj greški (nisu uvedene varijable kao što je dob, pol i tome slično), uzorak je reducirana za 200 ispitanika, tako da u konačnoj obradi imamo uzorak u veličini od 800-1200 ispitanika. Ipak je utvrđeno da uzorak ima dovoljne metrijske osobine, što nam dozvoljava generalizaciju dobijenih nalaza. One su vidljive iz osobina uzorka:

1. Od ukupnog broja ispitanika po kriteriju naselja (selo-grad) podjednako je raspodijeljen, osim relacije tipa naselja i prvog iskaza u anketi, gdje je relacija 38% uzorka iz grada i 62% sa sela, dok je ostali uzorak podjednako raspodijeljen na oba tipa naselja.
2. U biranju uzorka prema dobnoj strukturi nastojali smo da obuhvatimo sve dobne strukture. Interval za dobnu skupinu je 10 godina. Trebamo napomenuti da grafikon empirijske populacije na području MUP-a ZE-DO Kantona tendira ka "U" distribuciji, što znači da većina aktuelne populacije na području Kantona se odnosi na stare i djecu, jer populacija u rasponu od 18-40 godina je devastirana, što uslijed rata, tako i uslijed ekonomskih migracija. Grafički prikaz prosječne dobne strukture u našem uzorku je izražena numerički u poligonu frekvencija. Kao što vidimo distribucija ima pozitivnu asimetričnost, modalni (najčešći) dobni razred je od 18-30 godina, a značajno je prisutna i dob od 30-40 godina. Izbor uzorka prema dobnoj strukturi je stoga

- potpuno zadovoljavajući, jer su upravo ove dobne strukture i najaktivniji dijelovi ukupne populacije (radna dob, bračni status, ekonomska aktivnost i tome slično).
3. Prema kriteriju zaposlenost - nezaposlenost takođe su se nastojale obuhvatiti sve strukture iako nije zadovoljeno podjednako prisustvo svih kategorija. Izbor je proširen i ekonomski ovisnim kategorijama kao što su penzioneri, studenti i učenici, tj. nisu ekonomski aktivni. Iz distribucije je vidljivo da u uzorku dominiraju zaposleni, zbog čega ima pozitivno asimetričan oblik. Empirijska (stvarna) distribucija na području Kantona tendira ka dominaciji nezaposlenih lica koji su ipak značajno zastupljeni u uzorku. Treba napomenuti da je i vrijednost ispitanika u ovom istraživanju različita sa vjerovatnoćom da će zaposleni i nezaposleni dati različiti iskaz o ponuđenim tvrdnjama. Također možemo reći da je ovaj kriteriji (zaposlen - nezaposlen) relativno zadovoljavajuće zastupljen u uzorku.
  4. U strukturi uzorka prema kriteriju školske spreme, odnosno kvalifikacije doobili smo očekivanu distribuciju koju karakteriše dominacija kvalifikovanih radnika iz SSS. Uzorak sadrži u sebi i druge kategorije ispitanika koje realno odgovaraju stvarnom rasporedu populacije na Kantonu. Realno je očekivati da u skupu najmanje participiraju osobe sa VSS, VŠS, VKV radnici i NK, a najčešće KV radnici i SSS.
  5. Polna struktura uzorka je prosječno zastupljena sa 60% muških ispitanika i 40% pripadnika ženskog pola, što je zadovoljavajuće za potrebe ispitivanja, tim prije što pripadnici ženskog pola nerado dolaze u anketarsku situaciju, osobito po manjim mjestima i selima.
  6. Zaključak. Kao što vidimo, ukupno posmatrajući po svim varijablama, možemo reći da je uzorak dovoljno reprezentativan i da se dobijeni rezultati mogu generalizirati za cijelo područje pod kontrolom MUP-a ZE-DO Kantona.

ZAKLJUČAK

Prema tipu naselja selo pokazuje veću spremnost na saradnju za oko 5% u odnosu na grad, a osobito u vezi sa tvrdnjama 3,4,5 i 7. Dominantni odnosi po svim tvrdnjama kažu da većina ispitanika ne poznaje policajca (69%), smatra da policajac treba da ih štiti (93%), pomaže i pravi red (68%), zatim policajac u pravilu uliva osjećaj sigurnosti (71,6%), većina ispitanika smatra neugodnom situacijom dolazak policajca na vrata (50%), saopštiti ćemo sve što zna o događaju za koji se interesuje (81,4%), pomogli bi policajcu u nevolji (48,9%), pozvali bi dežurnu službu (44,8%) i pozvali bi policiju prilikom vršenja krivičnog djela (npr. provala u tuđi stan u 85% slučajeva).

Isti odnosi su zapaženi u dominantnom obliku i u vezi dobi, statusa zaposlenosti nezaposlenosti, školske spreme i kvalifikacije, kao i u vezi pola.

U vezi dobi najpovoljnije su relacije sa ispitanicima starosne dobi od 30-50 godina, kao i preko 50 godine, a najnepovoljnije sa ispitanicima dobi do 18 godina.

Najveću spremnost za saradnju sa policijom pokazuju penzioneri, a najmanje studenti i učenici.

Prema relaciji sa policijom najpovoljnije se izražavaju NK radnici, a najnepovoljnije VŠS i VSS.

Prema polnoj strukturi žene se izjašnjavaju povoljnije o policiji i spremnije su na saradnju.

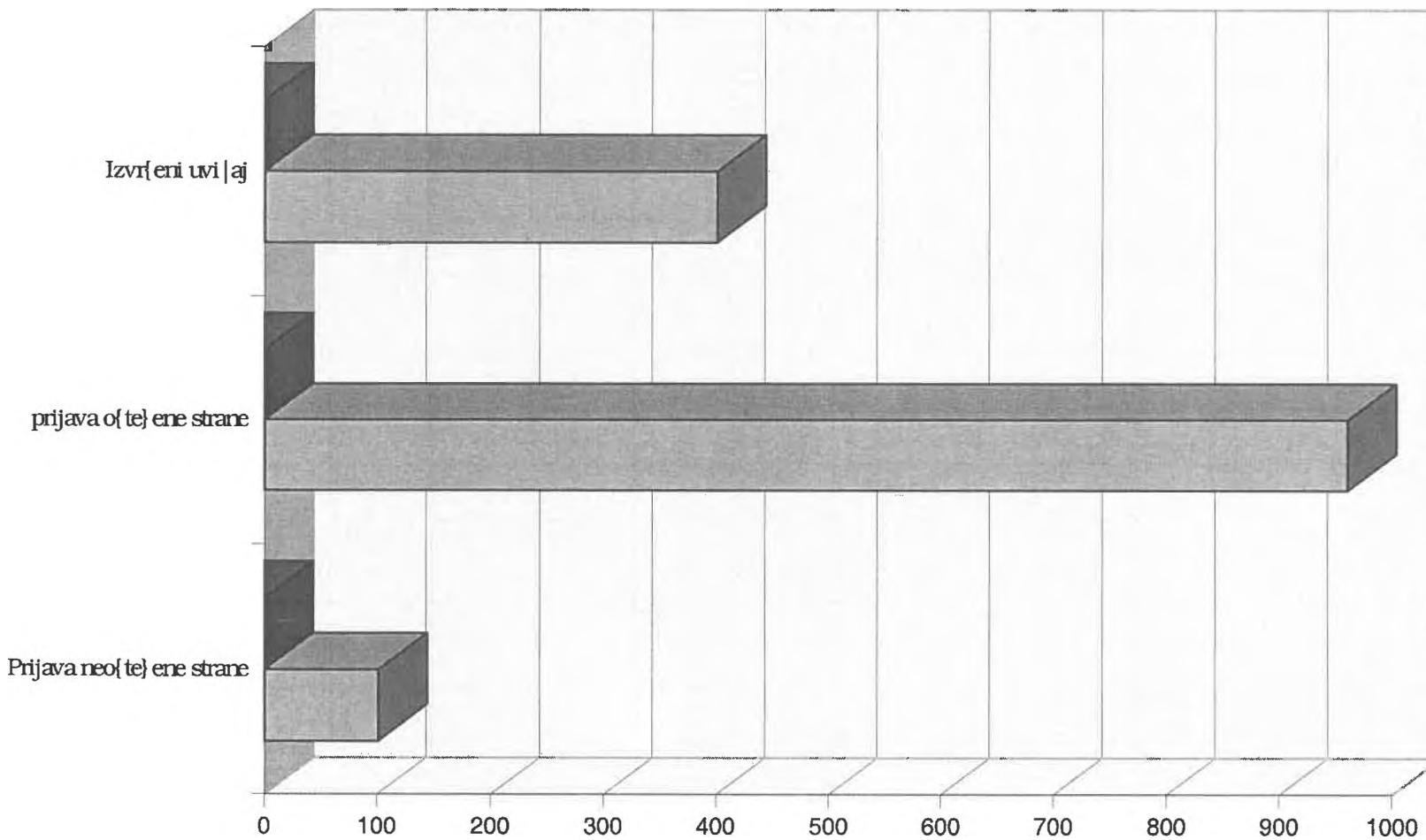
Iz ovog proizilazi da policija ima određenu mjeru povjerenja građana i u daljim zahvatima trebalo bi produbiti ove odnose.

Rezultati ispitivanja pokazuju da bi policija u perspektivi trebala pokrenuti inicijativu u pravcu povećanja stepena poznавanja policajca na terenu od strane građana, otkloniti utisak da policija samo čeka grešku kako bi mogla kažnjavati, smanjiti stepen zažiranja građana od policajca kao i strah od njega i steći veće povjerenje kod istih.

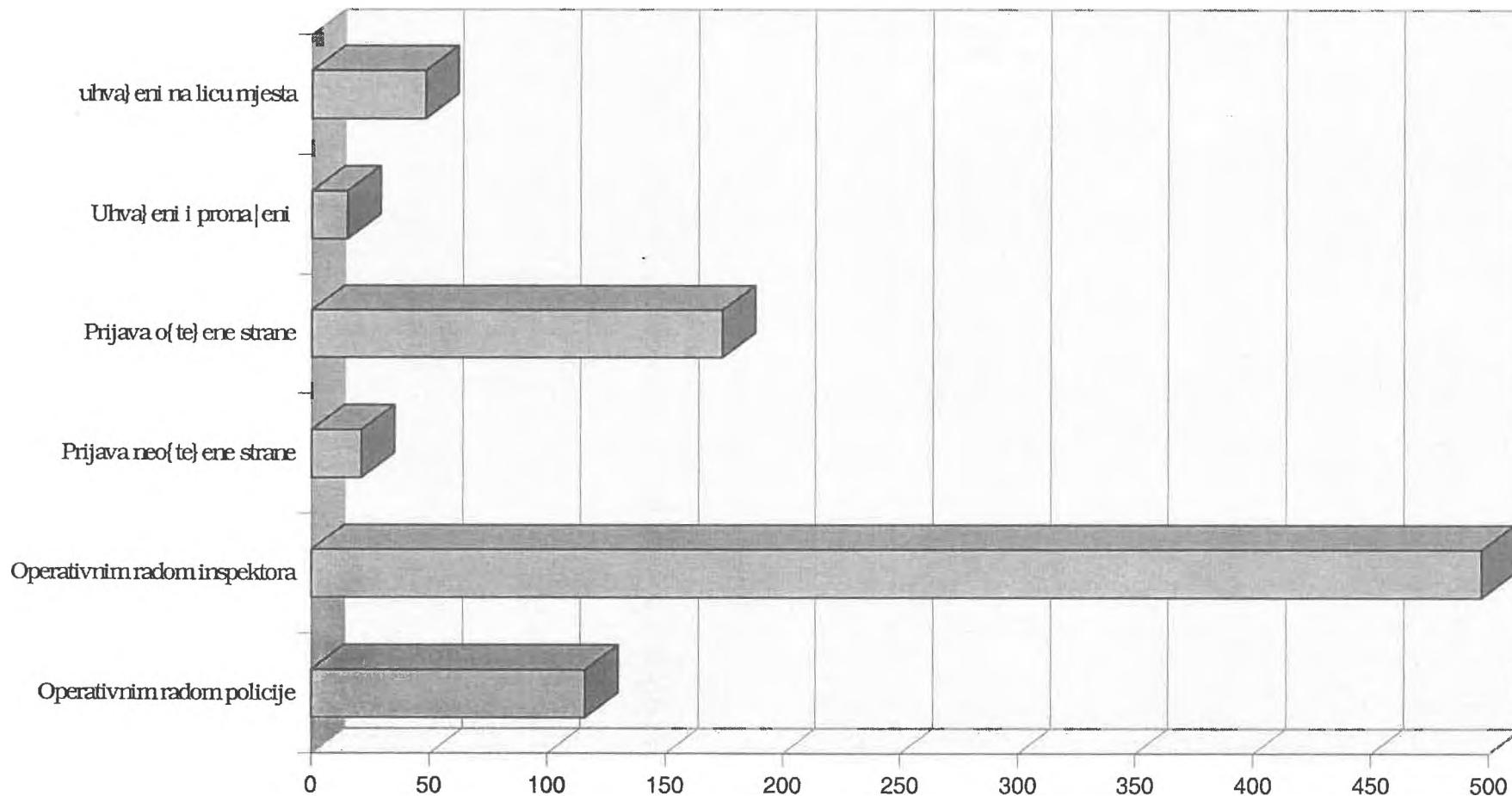
Struktura na~ina saznanja za KD prema PU na podru~ju MUP-a ZE-DO kantona

PU	Zeni-ca	Viso-ko	Ka-kanj	Breza	Vare{	Za-vid.	Olovo	Gep-e	Ma-glaj	Te-{anj	Doboj	Te-sli{	Ukupno	%
Ukupan broj prijavljenih KD	791	108	75	52	66	82	24	26	37	171	12	19	1463	
Na~in saznanja KD														
Izvr{enim uvi- ajem	136	53	12	22	30	27	6	7	10	79	-	19	401	27,40
Prijavom o{te}ene strane	624	52	52	26	25	40	11	10	24	92	5		961	65,67
Prijevom ne-o{te}ene strane	31	3	11	4	11	15	7	9	3	-	7	-	101	6,90
Na~in saznanja o izvr{iocima i predmetima														
Uhva}en na licu mjesata	24	1	2	1	5	-	6	+	2	3	4	-	48	5,05
Uhva}en, prona en, kontrolom ,saobra}aja	3	-	-	4	3	9	-	-	-	5	-	-	15	1,57
Prijavom o{te}ene strane	174	2	3	3	5	9	2	-	4	51	-	-	253	26,63
Prijavom ne-o{te}ene strane	-	6	-	3	1	8	-	-	3	-	-	-	21	2,28
Operativnim ra-dom inspektora	218	52	36	24	32	20	10	12	5	75	4	13	497	52,3
Operativnim ra-dom policije	28	3	9	8	4	14	-	5	3	37	1	4	116	12,21

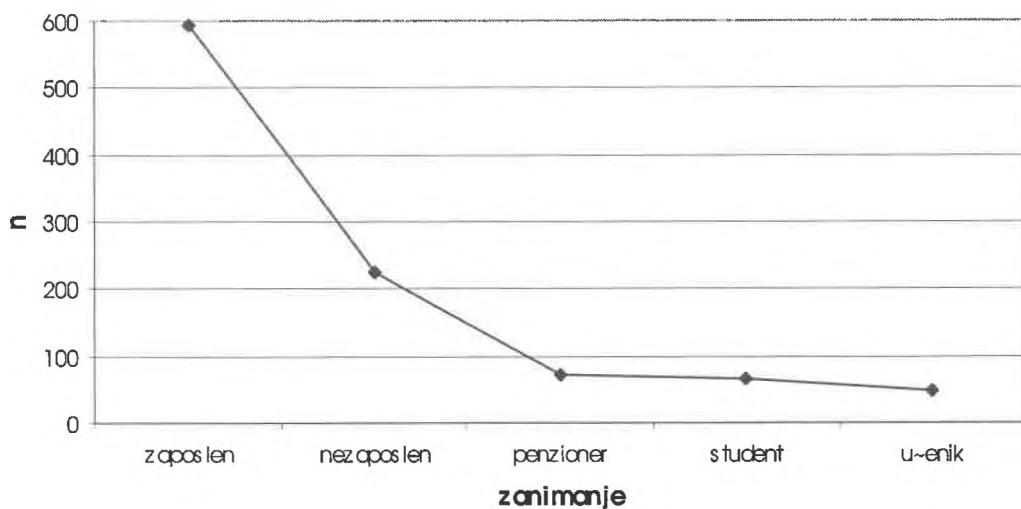
Na~in saznanja za KD u prvom {estomjese~ju na podru~ju ZE-DO Kantona

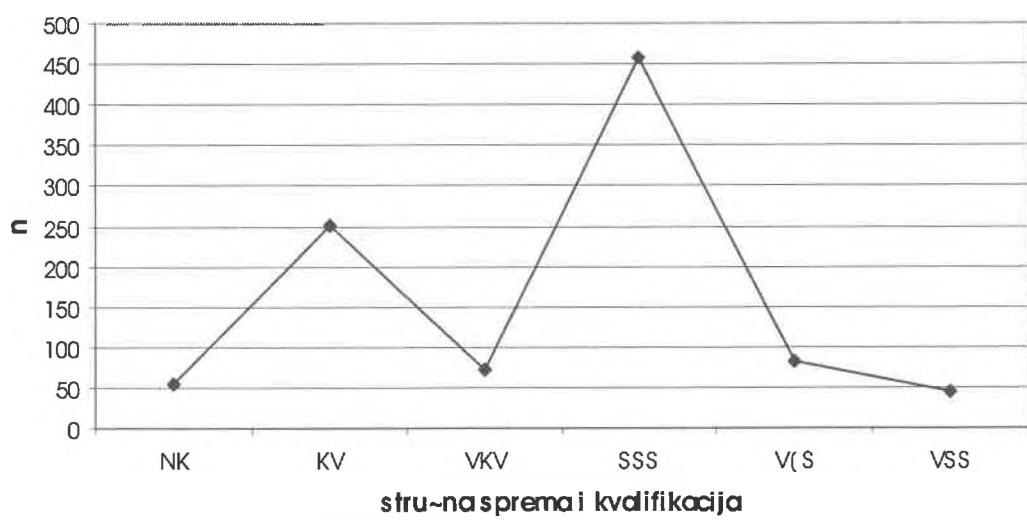
Način saznanja o izvršenim predmetima KD u prvih 6 mjeseci na području ZE-DO Kantona

Grafikon br. 2
Poligon frekv. uzorka po kriteriju zaposlen-nezaposlen

Grafikon br. 3
Poligon frekv. uzorka prema skolskoj spremi i kvalifik.

Prof.dr. Alija A.Ramljak

TRANSCENDENTNO U AKTU UBISTVA

Uvod

U veoma složenoj i kontraverznoj prirodi ljudskog bića prisutni su fenomeni koje je nemoguće spoznati niti razumjeti, posmatrajući ih isključivo kroz prizmu normalnih psihosocijalnih obilježja. Izmiću svakom sudu prosudivanja, pa čak i psihosocio-patološkog posmatranja i analiziranja mistificiraju se kao absurd. U toku narednih elaboracija i artikulacija, u kriminološkom diskursu biće prezentirane vrlo komplikovane kategorije iz domene krvnih delikata, posebno u aktu ubistva. Mora se naglasiti da ih je, zaista, teško podvrgnuti strogoj analizi dinamske psihologije, a o drugim disciplinama da se i ne spominje. Poprimaju sva obilježja transcendentnih fenomena.

Naime, u metodološkom pristupu u istraživanju i dokazivanju bilo koje pojave, ima svoj *raison d'être* ako je zasnovano na objektivnosti, naučnoj validnosti, analitičkoj provjeri i verifikacijskoj potvrđi. Međutim, fenomenološki posmatrano, kao što je već naglašeno, izvjesne kategorije pojave ne mogu se izučavati po principu uzročno-posljedičnog modela, jer im je bit metafizičkog, natprirodнog, izvanrazumnog, transcendentnog karaktera. Kao takve, one su izvan čovjekove svijesti, spoznajno teško razumljive, pa time nedokučive i naučno neobjašnjive.

Po evolucionoj teoriji, zasnovanoj na dijalektičkoj metodi permanentnog kretanja i mijenjanja - kroz etape razvoja - najevidentnije promjene pretrpio je čovjek, a on se i dalje mijenja. Mijenjao se ponajviše u duhovnom pogledu. Ono što je za iskonskog čovjeka bilo veoma spoznajno, vidljivo, jasno uočljivo i razumljivo u dubinama Palate psihe, danas je potisnuto u nesvjesno, koje prevladava i dominira u ličnosti modernog čovjeka. A mi ga uopće nismo svjesni, ono je za ličnost nepojmljivo i nedokučivo.

Predstavlja skup subjektivnih elemenata, ili **ja-stvo** (Schelling).¹

Krucijalan i sudbinski tragičan problem današnjeg čovjeka je otuđenje, prvo, od samog sebe, a potom i od društva u kojem živi. Veliki preobražaji stvarani su modernizacijom društva, prevashodno tehnološkom revolucijom, što je stvorilo ogromnu duhovnu prazninu u svijesti čovjeka, koju pokušava savladati na sve moguće načine.

Današnji čovjek je otrgnut iz svoje autentičnosti, duhovno istinske i prirodno intimne sredine (miljea). On je ranije osjećao neograničenu i dugo vremena prisutnu optimalnu svjesnost, a potom je gurnut u znatno omeđeni, suženi i izolirani duhovni prostor potonuća u tminu nesvjesnog bivstvovanja, iz kojeg je nemoguće da nađe izlaz. Zapadni mislioci i naučnici, naravno, nastojali su da dobiju odgovore na ova goruća i bolna pitanja, ali bezuspješno. Jer, Zapad je funkcionirao u drugom pravcu, realizirajući gigantske materijalne tvorevine, na što je E. Fromm dao pročansko upozorenje, da ako čovječanstvo nastavi ovim, u biti, negativnim trendom doživjet će svoju najveću katastrofu. Postavlja se sudbinsko pitanje, šta je uopće smisao života? I na ovaj upit zapadna civilizacija i njena duhovnost ostajali su bez decentnog i jasnog odgovora. Međutim, stanje duha na Istoku bilo je drugačije i postojale su snažne tendencije da se dobiju odgovori na ova zagonetna pitanja. Sem toga, istočnjačka filozofija i civilizacija, u svojoj evolutivnosti, imali su stagnirajući, dekadentni tok, što se ispoljavalo oprečnim stavovima prema onima na Zapadu. S generacije na generaciju na Istoku se njegovao kult arhajskog čovjeka, sačuvana su esencijalna zbivanja u životu, tako da je Istok, neosporno, mnogo dublje i transparentnije prodio i ovlađao tradicionalnim obrascima znanja, te suverenom znanju o transcendentnom. Dakle, na Istoku su došli do spoznaje da je pravo jastvo neograničena svjesnost "koju vatra ne prži a sablja ne siječe", da je čovjek multidimenzionalno biće, koje sačinjavaju svijest, um, emocije i tijelo.

¹ Schelling, F. V. J.: Sistem transcendentalnog idealizma, Naprijed, Zagreb, 1967.

Tijelo je samo odraz dešavanja na višim nivoima, koje čini svijest kao dokaz našeg istinskog jastva. U njemu se ostvaruju misaoni procesi, kao supstancialnost, koja ne podliježe fizičkim zakonima, te emotivna sfera, stožerna u našem energetskom polju. U ovom objašnjenju sadržano je i učenje drevnih mislilaca sa Istoka, po kojem jastvo nije fizičko otjelovljenje, ono je amalgam jastva ili duše. Nasuprot ovome, čitav problem zapadnog čovjeka je u pogrešnoj identifikaciji sa fizičkim bićem.

Doista, na Istoku je dobrom dijelom sačuvano arhajsko znanje i moć spoznaje u transcendentnom obliku, što jasno govori da je čovjeku moguće da doživi iskustvo i da je ono poznato najranijim civilizacijama i religijskim sistemima, bilo pod vidom samo-spoznanje, nirvane, sjedinjenja s Bogom i sl. Svijet se može spoznati samo ako se spozna sebe, a spoznavši sebe shvatit će se da bitak koji prožima vlastito biće, prožima i sve druge ljude kao i cijeli Univerzum.

Transcendentno je subjektivno, natprirodno doživljavanje, slično proživljavanju u snu, ili pri bljesku stvorene neke ideje. Apriorna znanja su se najočitije doživljavala i sagledavala u svijesti praiskonskog čovjeka. "Analogija je realizam arhajskog čovjeka. U iskonskom čovjeku postojala je sposobnost da vidi nevidljivu duhovnu povezanost stvari...", kako duboko misaono uočava lucidni **Bela Hamvaš**, a dugim evolutivnim procesima čovjek se toliko mijenja, da je njegova svjesnost sve više potiskivana u nesvesnu sferu, drugim riječima, "...čovjekova je budnost potonula u tminu... Stvari poznaće samo onaj tko zna da je izvor u nevidljivom metafizičkom svijetu i da onaj koji stvari vidi samo svojim osjetilima, dodiruje njihovu površinu..." (Bela Hamvaš)². Ona su potpuno nezavisna, i od iskustvenosti i čulnih senzora, i ta znanja stoje i egzistiraju kao aprioran fenomen (po Kantu), dok su empirijska znanja aposteriorna i ona su konkretna, bolje reći iskustvena.³ Međutim, u fenomenu transcendentne ideje, njena predodba prelazi granicu svakog iskustva, i na-

lazi se s onu stranu omedenosti čovjekove svijesti, odnosno uma. To je prediskustveno spoznavanje."Um posmatran kao moć jedne odredene logične forme spoznaje jeste moć zaključivanja. Tri vrste zaključivanja uma daje tri vrste transcendentalnih ideja. Cilj i težnja uma u zaključivanju je da se penje od uslovljene sinteze, za koju razum ostaje vječito vezan ka neuslovljenoj sintezi do koje razum nikada ne može dospjeti...", kako nagašava sjajni mislilac **E.Halilović**⁴. Dakle, misaona spoznaja transcendentalnih fenomena je vrlo kompleksna i teško ju je objektivizirati. Jer, upravo na tu činjenicu fokusira svoju misao Bela Hamvaš, budući je "analogijsko videnje transcendentalni realizam koji je živio u nadnaravnim i nadiskustvenim podudaranjima osjetilnih stvari..."⁵.

Kada čovjek počinje dublje da kopa i preispituje po sebi, po svome nesvesnom - parafrazirajući apologetsku tvrdnju **Karl Gustava Junga** – zapaža da se kolektivno nesvesno čitavog čovječanstva nalazi u njemu samom.⁶

U najtežem zločinu - ubistvu, prilikom rasvjetljavanja ovog krivičnog djela, nekad je, zaista, veoma teško markirati i precizno utvrditi motiv i objasniti prirodu zločina. U etiologiji i motivacionom mehanizmu ubistva pojavljuju se vrlo zamršene

⁴ "...Objektivnost kategorija kao pojmove apriori zasniva se na tome što je iskustvo, po formi mišljenja, moguće jedino na osnovu kategorija, jer se samo posredstvom njih može zamisliti ma koji predmet... Sintezu raznovrsnih čulnih predodžbi Kant naziva apercepcijom. Apercepcija je ono jedinstvo koje svu raznovrsnost koja je data u jednom opažanju ujedinjuje u jedan pojam u objektu. Prema tome, apercepciju stvaraju funkcije razuma" (Halilović. E.: cit.djelo!)

⁵ U transcendentnom sagledavanju stvari izražena je živopisna trodimenzionalnost i minuciozna povezanost u filigranskoj skladnosti i prelivima. "Kada Heraklit kaže da je nevidljivi sklad jači od vidljivog tvrdi: presudna je nevidljiva veza medu stvarima jer dopire u dubine, dok vidljivi sklad samo pliva na površini. Pravu bit stvari određuje nevidljiva mjera, logos, jer svaka je vidljiva stvar samo vanjsko ispoljavanje beskrajne nevidljive povezanosti. Čovjek poznaje svijet, ne kad mu vidi površinu, nego kad razumije lanac medusobno povezanih podudarnosti sve do ideja, bogova, do metafizičkog apsoluta..."(Bela Hamvaš: cit.djelo).

⁶ Jung,K.G,: O psihologiji nesvesnog, Matica srpska, Novi Sad,1984'.

² Hamvaš B.: Scientia sacra, Ceres, Zagreb, 1995.

³ Halilović E.: Um i egzistencija,"Grafičar", Tuzla, 1998.

odrednice kao mistifikantni fenomeni. Počev od relativiziranja strogog tabua ubistva, zatim naglašenog instinkta smrti, preko genetskog sindroma - Kajinovog stigmata, Abraham-testa (kulta autoriteta), pa sve do Nićevog "blijedog zločinca", kao i modela Dostojevskog, te napokon sindroma "tučenog djeteta". Ove kategorije homicidogenih elemenata svrstavaju se u transcendentnu tipologiju. U narednom izlaganju i kriminološkom analiziranju tako će se i tretirati.

Tabu ubistva

Tabu ubistva, uz tabu incesta, prisutni su kod ljudi od praiskona, od postanka čovječanstva, i stariji su od sve i jedne religije. Tabu ubistva je dostigao vrhunac kulta; izdignut je na pijedestal najvišeg prinčipa sakralnosti. Da nije bilo ovog tabua, ne bi opstalo čovječanstvo. Stoga se i najviše poštovao i uvažavao, a nadvisio je i sve moralne kodekse. Striktno i dosljedno poštivanje tabua ubistva u vezi je sa strahom od demonskih sila i njihove neumoljive kazne. Zabранa je kao svetinja egzistirala, pa svako njeni kršenje povlačilo je drastično kažnjanje, a onaj ko je prekrši, bio je od društva izoliran i anatemisan. I sama pomisao na kršenje tabua predstavljalo je veliki grijeh i nagrdenost duše, a verbalna izrečenost - svetogrde. Beskompromisnost u strogosti zabrane, semantički posmatrano, ima vrlo opasno i prijeteće značenje, koje je usmjereni ka blokadi nesvjesnih impulsa i neutraliziranju stremljenja u uništenju čovjeka. Stoga, i upravo u toj funkciji, iznad tabua stoji, kao oštri Damoklov mač, zakon odmazde (*lex talion*), koji je našao uporište u Starom zavjetu. A cilj mu je da spriječi čak i pomisao na kršenje zabrane, kao jaka preventivna barijera. Uništeni život može se "naplatiti", namiriti jedino žrtvovanjem drugog života, dakle, dugom u krvi. To jasno i nedvosmisleno proizilazi iz izričite starozavjetne odredbe: "Ako ti se dogodi smrt, tada ćeš uzeti život za život, oko za oko, Zub za Zub, ruku za ruku...".⁷

⁷ Druga knjiga Mojsijeva 21: 23-24. Pa kada i ne prijeti nikakva odmazda za gašenje tabua ubistva, kao što je slučaj u nedavnom ratu u Bosni, kod zlo-

Danas je nauci, zaista, vrlo teško dati jasan i decidan odgovor u objašnjenju pojštenja tabua ubistva. Pogotovo u njegovu olahkom ignoriranju i brutalnom kršenju i to u izuzetno masovnim razmjerama, kao što se događalo u nedavnom ratu u Bosni.

Prema zapažanjima *S. Frojda*, tabu je prastara zabrana, koja simbolizira određenje istovremene sakralnosti i zabranjenosti. "Zabrane tabua lišene su bilo koje osnove, one su nepoznatog porijekla; nama nerazumljive, one same po sebi izgledaju razumljive onima koji se nalaze pod njihovom vlašću..." (Freud). Tabu je nametnut i isforsiran spolnjim činiocima, a direktno je usmjeren protiv čovjekovih snažnih impulsa iz nesvjesne psihe. On (tabu) nije ništa drugo do magična sila koja se od arhajskih vremena nameće i "svodi se na sposobnost dovođenja ljudi u iskušenje...", budući su naboji i pulzije za požudom blokirane ili premeštene, da onemoguće njihovu realizaciju. Međutim, ako se ipak to dogodi, dakle, "čovjek koji je prekršio tabu postaje i sam tabu jer on posjeduje opasnu sposobnost da i druge dovede u iskušenje da slijede njegov primjer. On budi zavist; zašto bi njemu bilo dozvoljeno ono što je drugima zabranjeno? Dakle, stvarno je zarazan, utoliko što svaki primjer goni na podržavanje i stoga se i on sam mora izbjegavati."⁸

Proučavanje fenomena tabua ubistva odnosi se na mirna, društveno sredena vremena, pod okriljem i kontrolom društva i pravne države. I tada se kršenje tabua svodi na individualno sukobljavanje. Međutim, u posebnim okolnostima, drastične dezorganizacije društva, kao što su ratovi, tabu je do te mjere relativiziran i na socijalnom i indi-

činaca, pa i onih najokorjelijih, nastaju vrlo teške intrapsihičke konfliktne situacije. One imaju teži kazneni učinak nego sve zakonske represije, djelotvornije i od onih propisanih u talionu. Svi oni zločinci koji su u ratu olakho pogazili tabu, i na prvi pogled se "prekalili" u ubijanju, kasnije neminovno zapadaju u najteže forme postvijetnamskog sindroma. Praktično, ti su neljudi uništeni i za svagda izgubljeni. Kao manjaci jure po cijelom svijetu, nemajući mira. Mnogi su se medusobno potamanili, a nije mali broj i onih koji su u samoubilačkom aktu našli spas, da dokrajče svoje duševne patnje.

⁸ S. Freud: Totem i tabu.

vidualnom planu, da postoji uobičajena pojava i, u nekom smislu, drugačije doživljeni shvaćen. "Ta žalosna činjenica se ne može poreći niti izmijeniti. O kakvim pomacima i kakvim psihološkim i sociopatološkim procesima se tu radi nije lahko odrediti... Onaj aspekt problema koji se odnosi na to kako se promjene prema tabuu ubistva u užem ili širem socijalnom miljeu prelamaju na unutrašnjem psihološkom planu individue, ostaje područje i oblast teško podložna naučnoj analizi..." (L. Kron).

Za navedene konstatacije i zbiljnost mogu vrlo ilustrativno poslužiti neki posebni slučajevi u specijalnim okolnostima, koji na kolosalan način pružaju ubistvo iz krvne osvete, zatim Asasini, Tagiji (u Indiji), Amok na Javi, pa se uzimaju kao model u istraživanju i objašnjenju drastičnog relativiziranja tabua ubistva.⁹

U historijski krupnim i prelomnim dogadajima, kao što su ratovi i slične kata-

⁹ Asasini su od 11-13 vijeka, kao posebna sekta, poznati kao drumski davitelji gajtanom, dok su Tagiji u Indiji ubijali putnike kako bi ih kao žrtve prinosili boginji Kali, za koju su vjerovali da je prerušena Fatima (Prorokova kćerka). Tagije opisuju kao veoma ljubazne, duboko religiozne i skrupulozne, moralno-etički uzorne. /U tu kategoriju spada i Amok - vrsta urodeničkog ludila na Javi, u transu ubijaju sve redom, koga god sretnu. U monstruoznom zločinu, dvostrukog ubistva u Sarajevu, 13-mjesečnog sina Rodoljuba i supruge Slobodanke, armijski vodnik Miloško Arizanović, zbog dijaboličke strasti prema ljubavnici Eleni, počinio je stravični zločin. Zasnivajući svoju odbranu na teoriji Amoka-po nekim antropolozima javanskog ljubavnog ludila - glasoviti adv. Fila Filota, nakon izrečene dvije smrte pre-sude njegovom branjeniku, u dramatičnom obraćanju pred krivičnim vijećem Vrhovnog suda Jugoslavije, izgovorio je ove riječi: "Moj branjenik, Arizanović, nije zločinac, on je bio samo žrtva velike ljubavi prema Eleni, a kao što vam je poznato, draga gospodo, pred ljubavi su klečali mnogi velikani".

Svi navedeni primjeri pokazuju da ubistva iz političkih i ideoloških uzroka postaju toliko formalizirana i prenesena na kolektivni plan, tako da značajno relativiziraju tabu. Bez obzira iz kojih sve pobuda, u ovim slučajevima ubistva prestaju biti univerzalna zabrana, jer u ratu svi protivnici imaju zajednički imenitelj "neprijatelji". "Kada se brana probije, dolazi do kontaminacije, havarije ili raspada sistema, stiče se alibi za uništenje dobara uključujući i ljudske živote (L. Kron: Kajinov greh, disertacija, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1993).

klizme, za koje filozof *Nikolaj Berđajev* drži da su povremeni, "periodični nastupi kolektivnog ludila čitavog naroda", odnosno generirajući faktor destruktivnosti, dovode do civilizacijski neprimjerenog ponašanja.

Izneseni opisi i formulacije za katastrofične situacije, predstavljaju krupne društvene potrese. Oni su nepredvidivi, ne uklapaju se u opće društvene i ljudske zakonomjernosti; niti po uzročnosti nastanka niti ispoljavanja. Ova iščašena postupanja su efemerna i sa neobjašnjivom turbulentijom. Poistovjećuju se sa formulom Dostojevskog - "*sve je dozvoljeno*". Predstavljaju krupan preokret u ljudima i njihovoј ličnosti, na sociopsihološkom planu, prevashodno. Vrlo je osebujući iskorak iz uobičajenih životnih i društvenih obrazaca, sa potiranjem i anatemisnjem elementarnih normi. Po spomenutoj formuli "*sve je dozvoljeno*", ponašanje, "razmišljanje" i postupci ljudi su reducirani na nivo stada. Oni su neobuzdani, u groplanu izbijaju im nagonski porivi, sa potpunim zatajivanjem inhibitornih mehanizama, pa im se ispoljava bahatost, neuvažavanje i ignoriranje osnovnih moralnih normi, itd.

Dostojevski, kao istinski genije i čiji su misaoni prodomi u ljudsku psihu nedostizni, s razloznošću i dalekosežnim implikacijama, i preciznijim opservacijama, pogada u samu bit ove negativne strane čovjekove prirode. On duboko sagledava *dimenzije kajinovske stigmatizacije*, koja podstiče i usmjerava destruktivnost, kao matricu formule "*sve je dozvoljeno*".*

* *Golosovker*, kao vrstan poznavalac duha Dostojevskog i njegova stvaralaštva, u svojoj zapaženoj studiji "Dostojevski i Kant" je izričit u tvrdnji: "Na polju fabule romana - tragedije Dostojevskog ostaje toliko leševa samo zato što autor ne ubija ljudi već ideje. Samo u četiri romana pred čitaocem leži gotovo 20 leševa-čitava mrtvačnica: četvorica su samoubice, a ostali su zaklani, ubijeni, ugušeni, rastrgnuti... Sve te samoubice i ubijene dokrajčila je formula sve je dozvoljeno, koja, prema, autorovom mišljenju, mora u njima da ubije sebe samu - vlastitu ideju. Neobuzdana samovolja, mahnitost nevjerovanja, cinizam, zanesenost gordosti - to su samo različiti profili uvijek istog sve je dozvoljeno. (J. Golosovker: *Dostojevski i Kant*, Grafos, Beograd, 1983.). U svim situacijama, kada se nastupa po formuli, *sve je dozvoljeno*, kojom prilikom se ponašanje usmjerava ka uništavanju svih dobara uključujući i ubijanje ljudi, postaje uobičajenom normom, čak obavezuju-

Instinkt thanatos (nagon smrti)

Nagon smrti je Frojdovo krucijalno objašnjenje ubistva, zasnovano na konцепцији zadovoljenja nagona, za agresivnim ponašanjem sa konsekventnom destruktivnošću. Dakle, instinkt thanatos je pokretač agresivnih i destruktivnih impulsa.

Maligna agresija, koja izvire iz instinkta smrti, podrazumijeva okrutnost i destruktivnost, sa ciljem uništavanja, ubijanja, jer se time direktno zadovoljava patološka strast. Ona nije urodenog karaktera, odnosno nije genetski determinirana kategorija, pa je time iskorjenjiva. Osobenost maligne agresije ima veliki praktični i penološki značaj u resocijalizaciji zločinaca, sa ovom psihopatološkom crtom. Za razliku od benigne, defanzivne, svršishodne, biološki adaptibilne (u biti odbrambene), maligna agresija je "štetna ne samo za osobu koja je napadnuta već i za napadača", a u biti je vezana za specifične uvjete ljudske egzistencije.

Sigmund Frojd je za simbol smrti uzeo termin iz grčke mitologije. Naime, Thanatos je, po ovom predanju, bog smrti pa i sama smrt, sin boginje noći Nikte i Tartara, boga vječne tame... Koga bi Thanatos ščepao, taj je izgubljen zauvijek. U momentu nastupa smrti, Thanatos se istog časa pojavi, zgrabi čovjekovu dušu i predaje je u nadležnost mračnom Hadu...

Instinktu smrti je vrlo blizak psihopatološki fenomen - **nekrofilija** - čak što više, njegov još veći i teži pomak. A po Frojdu, "... nekrofilija se u karakterološkom smislu može opisati kao strasna sklonost svemu što je mrtvo, gnjilo, truhlo, nezdravo; to je strast za pretvaranjem živog u neživo; za destrukcijom radi destrukcije; to je isključiv interes za sve što je mehaničko. To je strast za trganjem živih struktura..." (cit. po E. Fromu).

ćom. Stoga se ubistva po ovoj formuli sa lahkoćom izvode i suštinski se razlikuju od običnih ubistava (u normalnim, mirnim vremenima), zbog prisustva destrukcije (klica uništenja; autonoman nagon za razaranjem) koja je energetski suprotstavljena libidu - nagonu stvaranja (L. Kron)

¹⁰ Erich Fromm: Anatomija ljudske destruktivnosti, Naprijed, Zagreb, 1972.

U nedavnom agresivnom ratu u Bosni pojavila se ogromna plejada nekrofilnih ličnosti, koje su ostrašćeno ubijale sve što je živo bošnjačko (djecu, žene, starce etc). Ubijali su i njihove domaće životinje, sjekli voćnjake, dakle, sve što pulzira kao život, a pripada bošnjačkom narodu. Enorman broj agresorskih zločinaca, srpsko-crngorske provenijencije, ispoljili su nekrofilni karakter, kao "ekstremni oblik u kojem je nekrofilija dominanta crta. U stvarnosti, većina ljudi su mješavina nekrofilnih i biofilnih tendencija i sukob između njih često je izvor produktivnog razvoja."¹⁰ Međutim, kada značajnije prevagnu nekrofilne crte, potiskujući biofilne, do punog se izražaja manifestira nekrofilija sa patološkim destruktivnim, tačnije homicidomanskim efektima.

Pojam nekrofilije ranije je egzistirao isključivo u patologiji seksualnog nagona, kao njegov najekstremniji oblik. U kontekstu šireg, karakterološkog izopačenja, u homicidogenom značenju, uveo ga je slavni španski filozof *Migel de Unamuno* 1936. godine, u isprovociranom govoru pred fašističkom falangom, u Salamanci, gdje je Unamuno bio rektor. Ali je taj ispoljeni slobodarski duh i težnja za istinom i pravdom skupo plaćen (životom).

Sindrom robovanja autoritetu (Abraham - test)

Među primitivnim narodima, uglavnom manje civiliziranim, izražen je kompleks inferiornosti i potreba za autoritetom u društvu (vodom). Autoritet u ulozi vode, kao perjanice, prononsirano predvodi narod (u grupi, regiji ili državi). Kad se govorи о autoritetu, pod tim se ne podrazumiјeva isključivo о autoritetu vlasti, već, narančno, u širem kontekstu. On se kao kategorija, pojavljuje i u svim drugim segmentima života: nauci, umjetnosti, privredi, ekonomiji, vojsci, sportu itd.

Pokoravanje autoritetu i beskompromisne odanosti odabranom vodi, ispoljava se i kad autoritet ne primjenjuje silu, nego iz čiste psihološke zavisnosti. Da je to uisti-

nu tako, socijalni psiholozi su izveli niz eksperimenata i dobili zapanjujuće, odnosno šokantne rezultate. Tako je čuveni *Ste-nli Majlgrem*, 1961. godine na Jelskom univerzitetu prvi izveo eksperiment, čiji su rezultati bili frapirajući. Oni su uzdrmali naučne krugove širom svijeta. Naime, cilj eksperimenata je bio da se ispita koliko su ljudi spremni da okrutno kazne nepoznata čovjeka zbog odanosti autoritetu. Dakle, beskompromisna spremnost na zlo u ime autoriteta. Stoga je eksperiment nazvan "Abraham-test" (test poslušnosti da se čini krupno zlo po matrici Abrahama, odnosno kod muslimana Ibrahima a.s.).¹¹ Oko 65% ispitanika su do kraja ustrajali u izvodenju eksperimenta. Kako se te ljude ne bi svrstalo u kategoriju sadističkih ličnosti, svaka pomisao je isključena prethodnim i naknadnim psihotestovima. Rezultati psihotestiranja su pokazali da se radi o ljudima dobroćudnim, u svakom pogledu lojalnim građanima i koji do tada nikad i nikom nisu ništa nažao učinili. Ta je činjenica još više konsternirala naučnike - eksperimentatore. Stoga se nameće pitanje, kako je moguće da čovjek čovjeku nanosi jake boli, pa i smrt, a da ga uopće ne poznaje?! Ovo je zaista apsurdan fenomen. Objasnjenje bi bilo (u psihosocijalnom smislu) da se sve, pa i odgovornost, prenosi na autoritet. Naime, po toj interpretaciji, autoritet mora da zna što radi, jer u protivnom ne bi bio autoritet. On se ovdje, u eksperimentu, uporeduje s Bogom, jer i Abraham (Ibrahim) je vjerovao da žrtvuje svoga sina Ismaila iz poslušnosti prema Bogu. Po istom obrascu, izvedenom u eksperimentu, sa luhkoćom je kršen tabu ubistva u masovnim razmjerama, bez ustručavanja, budući je vođa (vožd) neprikosnoveni autoritet, i zna cilj (možda je i tvorac) grandioznog zločinačkog scenarija - magnum crimen-a.

Moć autoriteta je neograničena, razvijena često do kulta. Ovim fenomenom je bio frapiran i sam genijalni Frojd. Zbunjen neshvatljivošću same pojave, ovaj izuzetni naučnik postavio je ključno pitanje, ali bez objašnjenja, kako je uopće moguće da se ljudi masovno i bezrezervno identifikuju

¹¹ Szentmartoni M.: Odakle zlo u čovjeku? Obnovljeni život, Zagreb, XL-1 (1985) str. 31-43..

kao pripadnici destruktivnog, zločinačkog naroda? Jasno, Frojd je uočio da se vezanost libida luhkoćom ostvaruje na neki objekt u masovnim razmjerama. Taj objekt, bez obzira što je negativan i neprihvatljiv, ljudi instaliraju na mjesto super-Ega, pa se potom u svom Egu medusobno poistovjećuju. Otud pojava zločinačkog kolektiviteta jednog naroda!

Kajinov sindrom ("duble-yu sindrom")

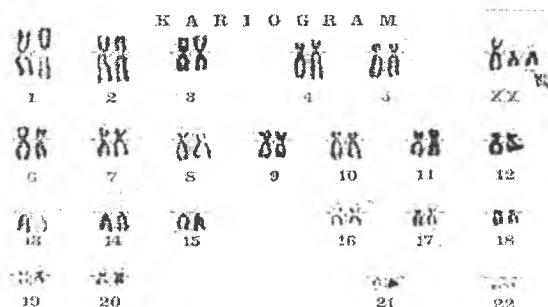
Respektibilnim razvojem genetike, utvrđene su hromozomske anomalije (numeričkog ili strukturalnog tipa) sa brojnim kliničkim sindromima. Sem značaja u klinici,¹² gonosomalne anomalije su zapaženo zastupljene u delikventnoj populaciji.¹³ Ovaj kriminogeni faktor naročito se odnosi na prekobrojni Y - hromozom, koji kriminolozi uzimaju (ovdje se ističe Žan Graven), za "hromozom zločina" (sinonimi: "Kajinov stigmat"; Kajinov sindrom). Njihova konstatacija je dobila snažnu potvrdu i učvrstila naučnu postavku otkrićem "duble-yu sindroma" (47 XYY) kod dvojice okorjelih zločinaca, višestrukih i nepopravljivih povratnika. Prvi slučaj je otkriven u Parizu, kod ubice Danijela Igona, i u drugom slučaju kod osmostrukog ubice Ričarda Speka - "monstruma iz Čikaga". Kasnije su širom svijeta otkriveni brojni slučajevi sa viškom Y-hromozoma. Nakon temeljite i svestrane ekspertize, analiziran je i izučavan profil ličnosti osoba sa ovom hromozomskom konstelacijom. Osobe su visokog stasa (preko 180 cm), dugih ekstremiteta, lagano debilne, češće agresivne i sa antisocijalnim poнаšanjem - od ranog djetinjstva sklene kriminogenim ispadima. Dr. Petricija Džekobs iz Kartersa (Škotska), izvršila je istraživanje nad 315 pregledanih delikvenata, i u njih 9 je utvrđila kariogram 47 XYY, tj. 3%, dok u općoj populaciji je bilo prisutno svega 0,15% što znači za 20 puta je učestalija ova hromozomska anomalija među delikventima; dakle, vrlo signifikantna incidencija.

¹² Ramljak, A.: Klinefelterov sindrom, Med. arh., 1982.

¹³ Aćimović, M.: Hromozomi i kriminalitet, JRKK, X, 1, 1972.

Graven se dosta dugo i detaljno bavio proučavanjem slučaja Danijela Igona, koji je 1968. godine suden pred pariškim sudom. Odgovarao je zbog zločina ubistva starije prostitutke, kojom prilikom je osuđen na 7 godina zatvora. Inače, utvrđeno je da se od četvrte godine tretira kao ozbiljan bolesnik; preležao je tada "upalu mozga", i ostao je "ćopav", zbog čega je bio objektom ismijavanja. Bolovao je i od epilepsije, što je bio povod da je u nekoliko navrata pokušao suicidalni akt.

U drugom slučaju monstruoznog ubistva osam medicinskih sestara u Čikagu, a koji je noću 13/14. jula 1966. godine izvršio Ričard Franklin Spek, također, imao je kariotipsku formulu 47 XYY, bio je visok preko 180 cm, neobrazovan, primitivan, agresivan, a u njegovoј biografskoј historiji je notirana sklonost vršenju nasilja prema ženama. (Slika 1).

Slika 1. Kariotipska formula osmostrukog ubice Ričard Speka (Sindroma 47XYY)

Nakon ova dva gnušna zločina, krivičnopravno frapantna, vrlo brzo su širom svijeta otkriveni mnogi slučajevi sa opisanom hromozomskom aberacijom, međusobno vrlo sličnog karakterološkog profila ličnosti.

Žan Pinatel iznosi svoja zapažanja uz kritički osvrt i analizu ostalih istraživanja, da prema serioznim statistikama ima 70 puta više subjekata sa kariotipom XXYY, a oko 60 puta više sa XYY kod delikvenata u odnosu na nedelikventnu (opću) populaciju.¹⁴

Otkriće hromozomskih anomalija, posebno viška Y-hromozoma ("Kajinov stigmat") ponovo su oživjela i podstakla istra-

živanja bioloških odrednica u etiologiji zločina, posebno ubistava i sličnih krivičnih djela. Pristupa se u "neolombrozovskom pravcu", ali sada sa daleko opreznijim i kritičnjim pristupom, naučno fundiranim i metodološki validno razradenim. Ovim je dat snažan podsticaj kriminološkim istraživanjima, nametnuvši i krivičnopravni značaj genetske nenormalnosti. Pristupajući ozbiljno ovom problemu, otvara se pitanje krivične odgovornosti osoba sa ovom hromozomskom anomalijom ("duble-yu"). Sa stanovišta čl. 13 KZ (tretira vinost i uračunljivost), "duble-yu" sindrom nije privremeni duševni poremećaj, već trajno genetski determinirano stanje. Nema sumnje da je njihova krivična odgovornost i uračunljivost smanjena; do kojeg stepena, odredit će kriminološko-klinička ekspertiza, za svaki slučaj posebno.

Delikventne ličnosti sa hromozomskom aberacijom predstavljaju kompleksan kriminološki fenomen. Budući da se ovim osobama ne može ništa medicinski posebno učiniti niti operativno pomoći, progizlazi da resocijalizacija zahtijeva složen, interdisciplinarni pristup: medicinski, psihoterapijski, pedagoški, penološki, sociološki, itd. Prema tome, najrealnije je očekivati, sa krivičnopravnog aspekta u kaznenoj politici, opredijeliti se za izricanje mera bezbjednosti obaveznog liječenja, odnosno penološkog tretmana u zavodskim ustanovama sa medicinskim predznakom.

Zločinci iz osjećanja krivice

Strukturalan poremećaj u psihičkom ustrojstvu ličnosti najevidentnije se prelama u kriminogenezi kod psihopatije. Kod znatne većine psihopatskih ličnosti, njihov super-Ego je veoma slab, neizgraden i kržljav (rudimentaran), a ono je, opet, posljedica slabog Ega (jedino im je dominantno i hiperstrofično Id). Iz ovakve konstelacije strukture ličnosti i upravo iz tih razloga, regrutuju se antisocijalni i kriminalni tipovi psihopata.¹⁵ Stoga se kod psihopatije podvlači činjenica postojanja "ličnosti bez super-Ega", i

¹⁴ Ž. Pinatel (Cit. po Aćimović M. - cit. djelo)

¹⁵ Nastović I.: Psihopatologija Ega, Dečije novine, 1990.

da njome vladaju i usmjeravaju je instinkti, što bi bila autentična interpretacija.

Mnogo je interesantniji dinamski koncept zločinca, koji je prema Frojdu (1915) dobio naziv "zločinca iz osjećanja krivice". Međutim, mnogo ranije je (1891), *Friedrich Nietzsche*, u svom poznatom djelu *Zaratustra*¹⁶ iznio sjajan psihanalitički fenomen o rasterećenju savjesti putem ispaštanja kazne, dobijene nesvesno uradenim zločinom (po Dostojevskom, u njegovu liku Dimitriji Karamazovu - ideje samokažnjanja). I sam Frojd daje sjajan analitički osvrt na Ničeovo otkriće - "blijedog zločinca" sa konstatacijom koja ima vizionarsku poruku - "prepustimo budućem istraživanju da odluči koliko se zločinaca mogu svrstati u kriminalce iz nesvesnog osjećanja krivice". Niče, u svom "blijedom zločincu", zbijanja u dubini duše, ispravno i znalački interpretira psihičke dinamizme, njihove efekte i dalekosežne implikacije u postupcima ovih ličnosti.¹⁷

Kod zločinaca iz osjećanja krivice ne dolazi do krivičnog djela zbog nerazvijenosti super-Ega, naprotiv zato što je ono prestrogo, odnosno što je njegova savjest pretjerano razvijena; ona je u dijametalnoj suprotnosti u odnosu na "hladnokrvne" zločinice.

Značajan je doprinos spoznaje i otkrića "zločinca iz osjećanja krivice", što je prevashodno postalo osnovom psihanalitičke kriminologije. Ovim je i kazna dobila novu psihološku dimenziju. Jer se time pravi distinkcija između "zločinca iz griže savjesti" i pravih (istinskih) kriminalaca, što ima izuzetan forenzični značaj. Kod "zločinca iz osjećanja krivice", sa aspekta kazne, mora se ova vrsta zločinca drugačije vrednovati, uzimajući u obzir nesvesnu motivaciju. Shodno tome, i penološki odnos je

¹⁶ Nitzsche F.: Tako je govorio Zaratustra - O blijedom zločincu, Mladost, 1976.

¹⁷ "Slika je učinila ovog blijedog čovjeka blijedim. Svome je djelu bio dorastao kad ga je izvršio: ali nije mogao podnijeti njegovu sliku, kad ga je dovršio.... Čujte suci! Postoji i drugo ludilo: a to je ludilo prije djela. A vi mi se niste dosta duboko zavukli u ovu dušu! Šta je taj čovjek? Gomila bolesti koje kroz duh napadaju svijet: tu bi te bolesti htjele naći svoj plijen... Tko sad oboli, to će ga shrватi ono zlo, koje je sada zlo, on želi nanijeti bol onim što njemu nanosi bol"; apostrofira Niče.

sasvim određeniji. U ovakvim slučajevima bi se, obavezno, morale izricati mjere bezbjednosti sa tretmanom u zavodskim ustanovama, umjesto zatvora, i poduzimati energičan psihoterapeutski tretman. Nipošto se, ovim tretmanom, ne želi postići da se osoba oslobođi osjećanja krivice, jer je ono, po *Hartmanu*, normalno karakterološko svojstvo i vrlina. Psihotretmanom se nastoji uspostaviti skladan odnos između super-Ega i tradicionalnih društvenih normi. Samo se nastoji da super-Ego otupi oštricu, te "omekša" i fleksibilnije prilagodi svoju pretjeranu moralnu krutost.

Psihodinamska suština ovog zločinca sadržana je u činjenici da svjesni dio psihe nastoji da udovolji nesvesnim pulzijama i potrebama za kaznom, jer se osoba želi da iskupi za učinjenim grijehom. Ne samo za počinjenim grijehom, već i za pomisljanjem, kako sjajno primjećuje i upozorava Frojd: "Čovjek se može osjećati krivim iako nije učinio ništa hravdo, već je samo spoznao svoju namjeru da to učini". S tim u vezi, konstatirana je dobro poznata istina, da se genijalni Dostojevski nikad nije oslobođio griže savjesti što je namjeravao da ubije oca, tako da je ta činjenica, prema istraživanju i tvrdnjci Frojda, odredila odnos Dostojevskog prema vlastima i prema religiji (dvije su kategorije po autoritarnosti u istoj ravni sa ocem).

Na iznesene opise "blijedog zločinca" (Niče), odnosno "kriminalca iz osjećanja krivice" (Frojd), vrlo ilustrativno i poučno upućuje kazuistički prikaz, koji slijedi.¹⁸

"K.S. star 49. godina, gradevinski poslovoda, oženjen, ima jednog sina, odlazi u NOB 1943. godine, pošto su mu Nijemci strijeljali oba roditelja.

Od 49 godina života proveo je 25 godina po KP domovima zbog krađe i falsifikata. Osudivan 12 puta, prvi put 1946. godine. U KP domovima se uvijek primjerno ponašao. Ali, čim bi bio pušten sa izdržavanja kazne, poslije kraćeg vremena, ponovo je vršio krivična djela; s nužnom napomenom da nikada nije bio otkriven, već se uvijek sam prijavljivao, a ukradene je stvari

¹⁸ Nastović I.: Dubinsko-psihološki praktikum, II izdanje, Dečije novine, 1989.

najčešće poklanjao drugima. Medutim, na sudenju 1971. godine, sam ističe, da mu nije jasno zašto čini krivična djela krađe i falsifikata, samo zna "da ga na to nešto goni" što je jače od njega, ali ne zna šta bi to moglo da bude. Stoga je na prijedlog advokata, koji mu je odreden po službenoj dužnosti, poslat na vještačenje.

U vrijeme vještačenja ispitanik je, posred psihijatrijske eksploracije, podvrgnut i psihološkom ispitivanju, odnosno dubinsko-psihološkoj analizi. Kratki rezime ekspertize: informacije dobijene na psihološkom ispitivanju - intervju - kao i rezultati na psihološkim testovima, govore za jednu natprosječno inteligentnu ličnost sa veoma izraženim osjećanjem krivice i nesvesnom potrebotom za kaznom, a sve je vezano za jedan tragičan dogadaj, koji se odigrao neposredno po završetku rata. Naime, 28. februara 1946. godine ispitanik je iz zasjede, rafalom od 78 metaka, ubio pet svojih drugova iz štaba baterije KNOJ-a, uslijed nesporazuma oko lozinke u toku noći. Ovo je shvaćeno kao posljedica nesporazuma, tako da ispitanik nije bio zbog toga osuden; ali se on dugo osjećao potišten, tako da je u nekoliko navrata, a da to nikome nije rekao, posjetio grobove tih drugova. Upravo u kontekstu ove izuzetno važne činjenice, kao i rezultata dobijenih na psihološkim testovima, bolesnikovo čudno izvršenje krivičnih djela, dobija svoj pravi dubinsko-psihološki smisao. A on se sastoji u sljedećem: pošto nije bio osuden zbog tragičnog dogadaja vezanog za ubistvo svojih pet drugova, kod bolesnika se javlja duboko osjećanje krivice, koje on potiskuje u nesvjestan dio ličnosti, što dovedi do formiranja neodoljive potrebe za kaznom, do koje i dolazi putem upornog vršenja krivičnih djela krađe i falsifikata, i na taj način udovoljava tu svoju potrebu da bude kažnen. Neophodno je istaći, da iako se ispitanik sjeća tragičnog dogadaja koji je doveo do formiranja osjećanja krivice i potreba za kaznom ipak i osjećanje krivice i potreba za kaznom nesvenski, pošto je povezanost tog dogadaja sa njima, koja i krije njihov smisao, nesvesna."

Griža savjesti i osjećanje krivice u ovom konkretnom slučaju, odnosno prema Frojdu, sindrom "zločinca iz osjećanja krivice", predstavlja vrlo prenaglašen fenomen, koji izlazi iz okvira normalnog reagiranja. U ovom sindromu postoji nesklad i diskrepanca

između super-Ega i objektivnih okolnosti. Kod ovih osoba precijenjene su moralne norme, veoma prenaglašena savjest, iz kojih rezultiraju ideje samokažnjavanja.

Trajnije osjećanje krivice u osobe, uzrokovano je dvojakim rascjepom, zapravo iz ambivalencije osjećanja, međusobnog sukobljavanja dvaju najsnažnijih nagona, kako ističe Frojd: "Osjećanje krivice je izraz konflikta, vječne borbe između Erosa i nagona ka destrukciji i smrti" (instinkt thanatos). Ono (osjećanje krivice) dolazi do izražaja formiranjem nadredene ličnosti - kao savršene duhovne nadgradnje - supstancijalno sadržane u finijoj, idealnoj strukturi super-Ega. Tako da sve tendencije za uživanjem i uništavanjem (destrukcijom) dolaze u oštiri sukob sa super-Egom, koje ih prigušuje. Prema tome, "...napetost stvorena između snažno razvijene nadredene ličnosti (super-Ega) i njoj podređenog Ega nazivamo osjećanjem krivice; ono se ispoljava u potrebi za kaznom..." (M. Osovská).¹⁹

Svijest o grijehu kao moralnoj kategoriji, nije ništa drugo do supstancijalnosti grijeha, koja je utkana u grižu savjesti. "Jer kad osuđujemo svoj karakter sa moralnog gledišta, mi ustvari ne osuđujemo sam nepromjenljivi karakter kao takav, već naše sopstveno čisto Ja koje nije u stanju da hrđavim djelima stane na put. Naša osuda nas samih, kao moralnih bića, odnosi se u prvom redu na naše čisto Ja" (B. Petronijević).²⁰ Intrapsihičke aktivnosti u pogledu kritičnosti na moralna skliznuća vrlo su bolna doživljavanja. "Naime, osjećanje grijeha kao osjećanje bola mnogo je jače i dublje od osjećanja zasluge kao osjećanja zadovoljstva.." S tim u vezi producira se još jedan kvalitet savjesti, kao konsekventan fenomen, a taj je osjećanje kajanja, koje "nije ništa drugo do jako potencirano osjećanje bo-

¹⁹ "Nagonima koji prije svega dovode do unutrašnjih rascjepa i s njima povezanog osjećanja krivice jest polni nagon i nagon za agresijom. Te rascjepi moguće je najbolje uočiti kod neurotika... Periodične disharmonije kod "normalnog" čovjeka javljaju se izrazito, s posebnom upornošću kod neurotika kojima nedostaci unutrašnje koordinacije onemogućavaju da se ižive i neiživljen nagon opterećuju osudom..." (Marija Osovská: Psihologija morala, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1971.).

²⁰ B. Petronijević: O vrednosti života, Nolit, 1983.

la koje prati svijest o učinjenom zlom djelu...".²¹ Sve su te radnje u funkciji istovjetnog kvaliteta griže savjesti, pa ako je ona prenaglašena, hipertrifirana, tada će neminovalno producirati "zločinca iz griže savjesti", sa idejama samokažnjavanja. Postoji nesrazmjernost između počinjene radnje (koja u većini nema obilježje delikta, već običnog akcidenta) i pretjerane i neopravdane griže savjesti i neutemeljenih, neobjektivnih ideja samokažnjavanja.

Krvna osveta (poseban vid bezobzirne osvete)

Predstavlja odiozan ritualan čin, koji se ne može svrstati u normalno a niti u patološko ponašanje. Ima sva obilježja metafizičkog pojavnog oblika zločina (transcedentne komponente). Najблиža je iskonskom, arhajskom i drakonskom presudivanju lex talionu, po obrascu Zub za Zub, oko za oko, život za život. Krvna osveta je, dakle, ostatak atavističke socijalnopatološke pojave.

Krvna osveta je vrlo kruto, brutalno i drastično običajno pravo, u civiliziranom svijetu anatemisano, osudeno i odbačeno kao takvo. Njene osobenosti su, prema Z. Šeparoviću, sljedeće:

- ona je socijalna a nikako individualna pojava, jer je može izvršiti svaki član plemenske zajednice;
- nema individualno obilježje usmjerenje odmazde protiv određenog lica, koje je u konkretnom slučaju izvršilac krivičnog djela, već protiv svakog člana zajednice kojoj on pripada;
- nije srazmerna niti adekvatna počinjenom deliktu;
- krvna osveta je visokomoralna pa i sakralna, obavezujuća za sve članove uže zajednice, pa prema tome i očekivana;
- krvna osveta je trajna, ne zastarijeva, odnosi se i na buduće generacije, pa i one koje nisu još došle na svijet.

U ex-Jugoslaviji je krvna osveta (kao pandan korzikanskoj vendeti ili sicili-

janskoj omerti), vrlo raširena pojava i udomaćila se u nekim zaostalim krajevima: Kosovo, Južna Srbija, Makedonija i Crna Gora, a sporadično i u drugim sredinama. Objasnjenja su bizarna, naučno neutemeljena, pa shodno tome i neprihvatljiva, a tipa su o lahko "uzavreloj krvi", "urodenoj agresivnosti sa destrukcijom", "sangviničnom temperamentu". Što je tome razlog, jednostavno se ne može odgovoriti zbog naučne neistraženosti ove pojave, a ona mora biti multidimenzionalna i interdisciplinarna. Tu konstataciju potvrđuje i ugledni naučnik, *M. Karan*: "Domaća literatura o krvnoj osveti je brojna, ali je uglavnom historijskog i pravnog karaktera. Iznenadjuje mali broj socioloških i psiholoških radova iako je krvna osveta upravo za ove nauke "bogomdani" predmet istraživanja. Odsustvo ovih radova sigurno pogoduje zadržavanju nekih mišljenja, koja bi teško izdržala savremenu naučnu kritiku...",²² koje smo već spomenuli.

U KZ FBiH, u čl. 171, st. 2. tačka 3.: "...ko drugog liši života pri bezobzirnom nasilničkom ponašanju", a također i u dijelu tačke 5. "...ko drugog liši života iz koristoljublja, radi izvršenja ili prikrivanja drugog krivičnog djela, iz bezobzirne osvete ili iz drugih niskih pobuda."

"Ubistvo iz bezobzirne osvete je takvo lišenje života drugog lica iz osvete gdje postoji potpuna nesrazmjera između povrijedenog dobra i ubistva. Bezobzirna osveta je ustvari jedna od niskih pobuda koja je iz kriminalno-političkih razloga posebno izdvojena kao kvalifikatorna okolnost... Ubistvo iz bezobzirne osvete postoji kada učinilac iz osvete zbog povrijedenog dobra liši života lice koje sa povredovanjem tog dobra nije imalo nikakve veze, kao što je slučaj kod krvne osvete koja se kod nas u nekim krajevima još zadržala."²³

U krivičnom predmetu broj: 02-KU-180/72, Meduopćinskog SUP-a Zenica, konsstatirano je i potvrđeno da je dana 14. februara 1972. godine, dežurnoj službi u večernjim satima, oko 19,30 h, prijavljen nestanak 11-godišnjeg dječaka Č.B. Nestanak je prijavila njegova majka Č.A. Odmah je upućena patro-

²² M. Karan: "Obaveza i teškoće interdisciplinarnog istraživanja krvne osvete na Kosovu", Zbornik VII svjetskog kongresa za kriminologiju, Beograd, 1973.

²³ S. Sokolović - B. Krajina: Komentar KZ BiH, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1981.

²¹ B. Petronijević: cit. djelo.

la milicije u potragu za djetetom. U međuvremenu, nepun sahat nakon prijave (u 20,20 h) dočarao je u dežurnu službu građanin S.S. iz Zenice, koji je uključen u potragu, rekavši da je pronašao dijete mrtvo.

Alarmskrađana je kriminalistička služba i krivičnoistražni organi pa je odmah komisija za uvidaje u punom sastavu, izašla na lice mjesta da obavi uvidajne i druge istražne radnje. Munjevito se reagiralo, formiran je Štab kriminalističke službe, sačinjen je operativni plan sa više verzija, koje su uporedno brzo i sistematično rješavane. Nije se dugo čekalo, dat je prioritet verziji koja je upućivala na krvnu osvetu. Naime, obavljajući informativne razgovore na licu mjeseta, došlo se do saznanja da je Č.S., otac umorenog djeteta Č.B., u ljeto 1971. godine doživio saobraćajni udes u Crnoj Gori, kjom prilikom je smrtno stradalo jedno lice. Od njega se saznalo da je uvidaj obavila komisija SUP Titograd i da je on bio privoren jednu noć, dok drugi podaci od njega nisu dobijeni.

Slijedeći ovu verziju, čiji je tvorac Š.M., jedan od najdarovitijih kriminalističkih operativaca koje je BiH ikad imala, iste večeri upućen je na područje Crne Gore. Također, depešama od SUP Titograd zatražena je saradnja i provjera nekih relevantnih podataka. Tokom noći, pred zoru, kriminalistički inspektor Š.M. stiže u SUP Titograd i odmah su mu prezentirani podaci da je dana 31. maja 1971. godine došlo do saobraćajnog udesa na putu Titograd-Kolašin, između dva teretna automobila, jedan autopreduzeća "Zenicatrans" iz Zenice, kojim je upravljaо otac umorenog djeteta, Č.S. i drugi vlasništvo preduzeća "Prevoz" iz Pljevlja, kojim je upravljaо A.M. Do udesa je došlo u momentu ukrštanja automobila, kada se otkačila prikolica "Zenicatransovog" vučnog vozila i pošla prema lijevoj strani u susret "Prevozovom" automobilu, te je špic prikolice udario u lijevu stranu kabine vozila iz suprotnog pravca gdje je sjedio kao putnik 19-godišnjak P.M., koji je smrtno stradao.

Kriminalistički inspektor Š.M., koji je hitno doputovao u Titograd, izvještaje je vrlo ozbiljno shvatio i prosudio, pa je smrtnog mladića doveo u usku vezu sa teškim zločinom ubistva 11-godišnjeg

dječaka Č.B. u Zenici, sa pretpostavkom da je neko iz njegove porodice ubio dječaka, kao akt osvete. Ova je činjenica veoma dobro izvagana i poklonjena joj je puna pažnja, pa je inspektor Š.M. odmah iz Titograda pohitao za Pljevlja, gdje je živio poginuli P.M., kako bi provjerio alibi njegove najbliže porodice. To je bila nevidljiva nit, koja će ga sigurno dovesti do izvorišta zločina. Samo 16 sahata nakon pronalaska leša dječaka Č.B., kriminalistički inspektor Š.M., u dalekim Pljevljima, susreće se licem u licu, sa veoma sumnjivom P.V., koju će nakon provjere alibija kritične zgode (13. i 14. februara 1972. godine) lišiti slobode i sa mužem i pastorkom sprovesti u Zenicu. Dogadaj se odvijao furiozno, tačno 15. februara 1972. godine u 15h. Dakle, u rekordnom vremenu, savršenije i brže nego po scenariju bilo kojeg vesterna, sjajnom akcijom slučaj je uspješno riješen. Inspektor Š.M., darovitom kriminalističkom intuicijom, te savršenim i dalekovidnim zapažanjima, dolazi do egzaktne, objektivne istine.

U isto vrijeme, dok se krim. inspektor nalazi u Pljevljima, brojni operativci kriminalističke službe u Zenici, intenzivno i dramatično rade na rasvjetljavanju grozno-mornog slučaja po svim verzijama, vrlo značajnim i prioritetnim, koje su se kao takve od samog starta nametnule. Oni su došli do dragocjenih podataka da je u naselju Ravan, gdje je živio umoreni dječak Č.B., kritičnog vremena primjećena jedna žena između 45-50 godina starosti, obučena u crninu, i koja dotada nije vidana u tom kraju. Bila je upadljivog ponašanja i čudnog dijalekta u govoru, koji odudara od ove sredine. Zalazila je po kućama, navodno tražeći sobu za stanovanje svoga sina, koji pohađa školu učenika u privredi u Zenici. Kritičnog dana, 14. februara 1972. godine, s njom je primjećen i jedan muškarac, srednje visine i razvijenosti, kratke crne i prošijede kose, dobi oko 30. godina. Sem toga, operativci su, nadalje, saznali i utvrdili da je ova ista žena vidana sa starijim muškarcem prošle godine (1971) u dva navrata u Zenici i pronadena je kuća u kojoj su noćivali. Tu se saznalo još za neke pojedinosti, dosta signifikantne. Radeći sinhronizirano, ekipa operativaca dostavljala je sve prikupljene informacije u Štab, a odatle depeša-

ma prosljedivane krim. inspektoru Š.M. koji je provjeravao alibi osumnjičene porodice P. u SUP Pljevlja. Utvrđeno je da alibi za P.R. i njegovog sina P.M. su tačni. Naiime, oni su izjavili da su u vremenu od 13.02. do 15.02.1972. godine do 14 h bili na području Žabljaka i Bijelog Polja, što je provjeroeno putem SUP-a Žabljak i utvrđeno da su njihove izjave tačne i da su tih dana boravili na njihovom području. Međutim, alibi P.V., koja je izjavila da je bila kod muževe sestre u selu Kolvratu kod Prijepolja, pokazao se, prilikom isljudivanja, kao netaćan. Ovo je ustanovljeno izjavom pomenute osobe, koja je inspektoru izjavila da joj je snaha, P.V., došla 15.02.1972. godine oko 8h izjutra. Izjavu su potkrijepile njene bližnje komšije, koje su 13. i 14.02.1972. godine uveče bili u gostima kod nje. Nakon utvrđivanja lažnog alibija za P.V. obavijesten je SUP Zenica, pa je dato uputstvo sa zahtjevom da se P.R. i njegova žena P.V. i njihov malodobni sin M. odmah sprovedu u Zenicu, odvojeno, što je i učinjeno.

Dovodenjem P.V. u Zenicu obavljen je s njom višesatni informativni razgovor, pa je ona napisljetu priznala da je sa B.D. izvršila ovo krivično djelo. Inspektor, koji se još nalazio u Pljevljima, naloženo je da B.D. liši slobode i privede SUP-u u Zenicu, te je odmah tako i postupljeno. Prilikom lišavanja slobode B.D. izvršen mu je pretres stana, gdje je naden i novac koji mu je isplatila P.V. za ubistvo, po povratku kući. Poslije toga sproveden je u Zenicu, 16.02.1972. godine oko 21 sati.

Odmah po dolasku u Zenicu, sa B.D. je obavljen razgovor, brzo je priznao zločin i tom prilikom otkrio da je umiješan i P.R., koji ga je ustvari, pored supruge i angažovao za izvršenje ubistva iz osvete.

Iz nepobitnog činjeničnog materijala, utvrđeno je da su grozomorno djelo umorstva nad djetetom Č.B. počinili: (Slika 2a, b)

1. P.V., rođ. 10.02.1924. godine u selu K., općina Pljevlja, po zanimanju domaćica, nastanjena u Pljevljima.
2. B.D., rođen 14.10.1941. godine u Pavinom polju, općina Bijelo Polje, po zanimanju radnik, zaposlen u GP "Pljevlja", stalno nastanjen u Pljevljima, oženjen, bez djece, sa 4 razreda

OŠ, više puta kažnjavan za krivična djela iz čl. 250, 249. i 258. KZ.

Slika 2a, b: Monstruoze ubice dječaka Č.B.: a) P.V. i b) B.D.

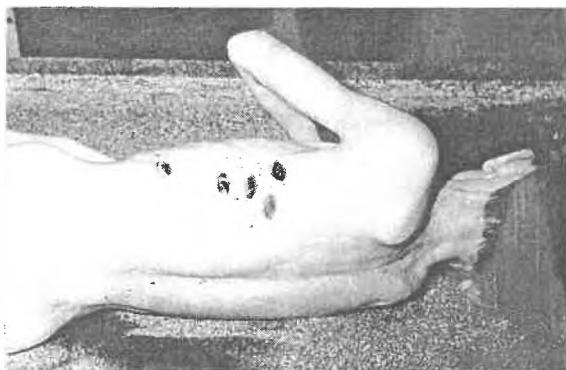
3. P.R., rođen 10.07.1928. godine u selu K, općina Bijelo Polje, po zanimanju vozač "D" kategorije, zaposlen u "Prevozu" - Pljevlja, nastanjen u Pljevljima.

U prekrivičnom postupku, posebno iscrpnim saslušanjima osumnjičenih i njihovim priznanjem, došlo se do niza činjenica, koje dosljedno i autentično objašnjavaju mozaik izvršenog zločina.

Nakon saobraćajnog udesa 31. maja 1971. godine na putu Titograd-Kolašin i pogibije 19-godišnjeg sina P.R. i pastorka P.V. bili su čitavo vrijeme potišteni i ožalošćeni. U dva navrata 1971. godine su dolazili u Zenicu da pronadu Č.S. u namjeri da ga ubiju kao akt osvete, ali u tome nisu uspjeli. Dana 11.02.1972. godine pozvali su B.D. i sa njim postigli sporazum da on 12.02.1972. godine pode sa P.V. u Zenicu i liše života dječaka Č.B. Za protuuslugu su obećali 5.000 dinara, na što je on pristao i odmah su, istog dana, oko 12 h pošli od kuće i autobusom "Laste" iz Titovog Užica doštovali do Pribroja, gdje je P.V. u jednoj prodavnici kupila kuhinjski nož, sjeli u voz i stigli u Zenicu 12.02.'72. oko 23 h. Ostatak noći su proveli u čekaonici željezničke stanice. Dana 13.02.1972. godine upoznali su se sa terenom gdje će izvršiti zločin, zatim sa kućom Č.S. i njegovim sinom B., te školom koju pohada, kao i drugim neophodnim saznanjima. Noćili su (13/14.02.1972.) u ul. I. Cankara kod J.A., odakle su otišli u 7 sati izjutra sa ponovnim upoznavanjem terena. Zločinka P.V. je otišla kući Č.S. i sa njegovom ženom A. sjedila izvjesno vrijeme, tražeći

i od nje da joj primi sina na stanovanje kao daka, prestavivši se da je iz Travnika. Ona je tačno saznala da poginuli B. ide u školu od 15-17.50 h., pa je oko 17,30 h sa B. D. došla pred školu "Sestara Ditrih" i kada su djeca izlazila iz škole pokazala mu ubijenog Č.B., a zatim pošla pred njima ka mjestu zločina, udaljenom od škole 250 m. B.D. je vodio dječaka za ruku, koji je bez pogovora i slobodno išao, jer se ranije, a i kritičnog dana upoznao sa P.V. i bio ubijeden da mu se ništa od njih dvoje neće dogoditi.

Stigavši na lice mjesta, zločinka P.V. zašla je za žbun i zovnula dječaka: "Bruno, sine pridi, spremila sam nešto da poneseš majci!". Dječak B. je prišao, a za njim B.D. Tog momenta je P. V. uhvatila dječaka za desnu ruku, a B. D. za lijevu svojom lijevom rukom, a desnom izvadio nož zarivši mu ga dva puta u predjelu stomaka i grudnog koša sa lijeve strane. Od ova dva uboda dječak B. je pao, uz strahovito prodoran krik, a dželat ga je ubio još četiri puta. (Slika 3).

Slika 3. Ubodne rane ubijenog Č.B.

Poslije izvršenog zločina su pobegli sa lica mjesta, istim putem odakle su došli, te dalje prema željezničkoj stanicici. Ubica B.D. je predao nož zločinku V., ona ga stavila u ceker, a potom i crnu maramu s glave, pa je sve bacila u rijeku Bosnu, u neposrednoj blizini željezničke stanice. Po nekom nepisanom, a ustaljenom običaju, poslije zločina, odbacuju se neke stvari od sebe. Oko 19 h sjeli su u voz i otišli prema Priboru, a odatle autobusom prema Pljevljima.

Dana 22.02.1972. godine izvršena je rekonstrukcija dogadaja od strane istražnog sudije Okružnog судa u Sarajevu, zamjenika javnog tužioca i drugih stručnih li-

ca, uz prisustvo osumnjičenih P.V. i B.D. kojom prilikom su u potpunosti potvrđeni svi navedeni elementi o načinu i mjestu izvršenja umorstva. (Slika 4).

Slučaj ubistva potpuno nevinog dječaka Č.B., iz krvne osvete, po dimenzijama i stravičnosti, najteži zločin u novoj Jugoslaviji, šokiralo je našu i evropsku (svjetsku) javnost. Monstruoznim egzekutorima izrečena je najteža kazna koju zakon poznaće. Nije bilo milosti na sve tri nivoa (prvostepenom, drugostepenom i trećestepenom судu), niti je Predsjednik Savezne države (Josip Broz Tito) želio takvim spodobama pružiti ni najmanju šansu.

Slika 4. Rekonstrukcija na mjestu izvršenja ubistva

Sindrom tučenog djeteta

Permanentno nasilje u djetinjstvu ima dalekosežne reperkusije na skladan razvoj ličnosti. Sistematska i izrazito fizička okrutnost prema svojoj djeci, bilo jednog ili oba roditelja, veoma je pogodno tlo za razvoj psihičkih poremećaja žrtve. Traume u ranom djetinjstvu onemogućavaju skladno, harmonično i svestrano prilagodavanje u kasnijem životu, one stvaraju neadaptibilne ličnosti. Inače, patološka sredina, u djetinjstvu posebno, odreduje kasniji profil destruktivne ličnosti. Dva su poremećaja najčešća, a stoje u dijametralno suprotnim polovima - sadizam i mazohizam, koji se neobično snažno privlače. Porodični milje prožet je terorom, uz odsustvo roditeljske ljubavi i brige. Poslije mučnog perioda, dјete u svom razvoju, postaje povučeno u sebe, ono je plašljivo, prema svakom nepovjernjivo. U njemu se akumulira agresija, a iskaliće je, čim mu se ukaže prilika, na sla-

bijem od sebe. U njeg je anestezirana tjelesna bol, kako kod sebe, tako i drugog. Dok su mali, u njima se javlja prkos, bijes i mržnja prema okrutnom tlačitelju.²⁴ Pojavljuje mu se želja za osvetom, ali je svjestan da je to nemoguće ostvariti, pa je potiskuje. Želja za osvetom je vremenom sve veća i izrazitija, pa mu postaje karakterna crta vodilja. U izgradnji sindroma tučenog djeteta, osoba uspijeva adaptibilnošću i izgradnjom mehanizma identifikacije da se poistovjeti sa agresorom, odnosno mučiteljem. Dakle, vrlo je interesantna i absurdna patološka vezanost, upravo za one koji ih zlostavljuju. Oni se privlače i vežu magnetiskim silama za one prema kojima bi po svim pravilima morali imati najveću odbojnost. Oni to čine uz žrtvovanje i najuzvišenijih vrijednosti. Teško objašnjiv i paradoxalan fenomen.*

U zlostavljujućoj porodičnoj sredini "primjena roditeljske snage je proizvoljna, kapriciozna i absolutna". Zlostavljeni se predaju sodbini, bez mogućnosti da sprječe nasilje.²⁵

Zlostavljanja su nekad haotična, bizarna, bez povoda, a u drugim prilikama, u većini slučajeva, sistematična. Tučena djeca se s vremenom uspijevaju adaptirati na morbidnu klimu. U njih se izgraduju automatizmi u robovskoj poslušnosti i dodvoravanju.

Dijete je dobrom dijelom izolirano, usamljeno, udaljeno od šire socijalne zajednice, vremenom postaje samotnjak. Ono stiče kompleks napuštenosti, prepuštenosti vlastitoj sodbini, što mu veoma teško pada. Živi za onaj dan kada će postati odrasla osoba, što će mu donijeti spas iz paklene sredine i put u ne-

ograničenu slobodu. Međutim, i kad odraste, postaje neadaptibilno biće.²⁶

Nakon završenog razvoja djeteta i formiranja odrasle osobe, dolaze do izražaja njegove karakterne crte: grubost, surovost, odsustvo i najmanje sentimentalnosti. Grubost je vodilja i matrica njegova ponašanja. To je osobena crta u stilu komuniciranja sa okolinom.²⁷

Osobe koje nose sindrom tučenog djeteta, kasnije u životu, kao odrasli, ispoljavaju dva vrlo upečatljiva karakterna poremećaja: postaju još teži i okrutniji sadisti nego što su njihovi mučitelji, ili će njihov razvoj da skrene u mazohističkom pravcu. Ali i jedna i druga crta, bez obzira na suprotnost polarizacije, neobično se medusobno privlače. Nisu rijetki i brakovi u sadomazohističkoj konstelaciji.

Ličnosti koje nose pečat sindroma tučenog djeteta, vrlo su nesretna bića, često sa ispoljenim antisocijalnim i kriminogenim ponašanjem, posebno izraženom u "krvnim deliktima", a, također, i u seksualnim deliktima.

Mistični motiv ubistva

Parapsihološki fenomeni: čarobnjaštvo, magija, okultne pojave ili mistika, predmet su preokupacija i čovjekovih špekulacija kroz cijelu ljudsku povijest. O tome postoje pisani izvori jer su pogodne literarne inspiracije. Međutim, ovi fenomeni izmiču bilo kojoj naučnoj provjeri i razumnoj valorizaciji.

Magija se spominje i u Homerovoј Odiseji, tako da je Kirka uživala glas najveće čarobnice svih vremena; i danas je simbol zavodnice. Stari zavjet je jasno priznavao realnost čarobnjačkih efekata, dok je islam strogo sankcionirao vjerovanje u sihire (magiju) a one (aktere) koji su u to vjerovali ili se time bavili, nemilosrdno ekskommunicirao.

²⁴ Adamović, V.: *Od vlasti do paranoje*, Nolit, 1987.

*Ovaj je fenomen prvi uočio i na njeg upozorio ugledni psihanalitičar Bruno Bethajm. Kraće vreme je i sam proveo u nacističkom konclogoru i lucidno je zapazio neshvatljivu pojavu, da logoraši imitiraju svoje mučitelje sve dok se s njima ne poistovjete. Bespogovorno prihvataju sve njihove vrijednosti. Pod dugom psihoemocionalnom stegom i napetošću postepeno se pervertiraju u absurdnu idealizaciju okrutnog gospodara i mučitelja.

²⁵ Judit Lewis Herman: *Trauma i oporavak*, "Svjetlost", Sarajevo, 1997.

²⁶ "Trauma neizbjegno donosi gubitak. Čak i oni koji su dovoljno sretni da ostanu tjelesno neozlijedeni, ipak gube unutrašnje strukture selfa bezbjedno vezane za druge osobe... Oni koji gube važne osobe u životu, suočavaju se sa novom prazninom u njihovim odnosima sa prijetljima, porodicom ili zajednicom..." (Judit Lewis Herman: cit. djelo).

²⁷ Adamović, V.: cit. djelo!

Teme čarobnjaštva dotiču mnogi rimski pjesnici: Ovidije, Vergilije, Horacije, Ciceron i drugi, što govori o vjerovanju i raširenosti ove pojave u toj epohi. Noseći korjene iz daleke prošlosti, magija se održala do danas. Osobito je prisutna u literaturi. I danas se često u književnosti govori o neobičnim ljudskim sposobnostima, spiritualističkim seansama, koje su poznate od antivijeka. S obzirom na činjenicu u koju svrhu se primjenjuje psihička magija, razlikuje se bijela i crna magija. Vrlo su tražene i poznate bijelomagijske opservacije u tzv. psihičkim liječenjima (uklanjanje karakternih defekata, psihičkih poremećaja, pospješivanje psihičkog razvića i sl.). Klasične crnomagijske operacije usmjerene su ka cilju nanošenja zla nekoj osobi, zatim postizanjem naklonosti osobe drugog pola, magijskim sredstvima izazivanje straha i mržnje, itd.²⁸ (Cvitković I.; 1996)

Spravljanje zapisa, talismana i hamajlija su ritualni čini, obavijeni metafizičkim i transcendentnim velom, a rasprostranjena su pojava kod svih naroda, vode porijeklo od postanka čovječanstva.²⁹

Okultne pojave bile su preokupacija i predmet naučnih opservacija. Profesor *V.N. Puškin*, izvodio je eksperimente sa darovitim ljudima, koji su posjedovali ova neobična svojstva.³⁰

Jasno je ukazao da je ovaj vid psihokinize povezan sa svojstvima zračenja koja prolaze kroz kožu, a taj energetski sistem lokaliziran je u moždanom stablu. Iako je psihoanaliza otkrivena prije jednog vijeka, malo se odmaklo u objašnjenju i još je daleko od stvarnog i potpunijeg upoznavanja nesvesnog života. "I upravo na tim lelujavim i još uvijek maglovito sagledanim granicama na kojima se dodiruju čulno sa vančulnim, poznato sa nepoznatim, kauza-

lno sa akauzalnim, determinističko sa indeterminističkim, pa i fizičko sa antifizičkim, eksperimentalna izučavanja parapsihologije..., intimno se i blisko dodiruju sa psihanalizom", budući im je isti cilj i predmet proučavanja - nesvesno područje psihe i njeni dinamski fenomeni. Stoga bi parapsihološki fenomeni, poznati kao paragnozija, telepatija, prekognicija itd., "morali biti povrgnuti strogim eksperimentalnim uslovima laboratorijske provjere i ponavljanja, i to u psihoanalitičkom eksperimentu i psihoanalitičkoj praksi...", budući da su oba pravca vrlo sroдna, jer potječu iz nesvesnog dijela čovjekove psihe.³¹

Nakon agresivnih i osvajačkih pohoda i dolaska u naše krajeve, u XV i XVI stoljeću, Turci su donijeli sem religije i kulturnih tekovina islamskog društva i sve druge elemente koji njemu pripadaju. Među njima su zapisi i hamajlije, koji su ovdje našli pogodno tlo, budući su i paterani bili skloni magijskom vjerovanju. Ova se pojava dosta raširila. Talismani i hamajlije vode porijeklo iz pradavnih (paganskih) vremena, a sačuvali su se do danas. Ovaj običaj islam tretira veoma štetnim i strogo ga zabranjuje.

Po učenju stare židovske *Kabale*, sa božijim imenom i imenom njegovih andela, imaju čarobno djejstvo. Takoder i kršćanski znakovi, blagosiljani od svećenika, dobijaju tajanstvenu snagu i magično djelovanje na vjernika. Tako se vjeruje da "škapulari" snabdjeveni znakovima križa ili slikama svetaca, djeluju protiv bolesti i obezbjeđuju spasenja od nesreća.

Za muslimski (muslimanski) svijet hamajlije imaju izuzetnu moć, pa se u zapise upisuju kur'anske riječi, ili neki crtež. Sve su to obilježja idolopoklonstva. Zapisi imaju višestruku namjenu, bilo u svrhu liječenja bolesti (tjelesnih) ili psihičkog rastrostva, otklanjanjem straha, ali i u svrhu uzrokovanja nesreća. Naročito je mnogo traženi "lijek" u nesretnim ljubavima, ali i za izazivanje ljubavne zaludenosti, ovisnosti i sl. Evo takvog morbidnog primjera iz kriminalističke prakse, u kojem su zapisi

²⁸ Bayer, V.: Ugovor s davlom, Zora, Zagreb, 1968.

²⁹ Bosnić, A.: Zapisi i hamajlije, Arka press, Sarajevo, 1997.

³⁰ Jedan od takvih ljudi sa psihokinetičkim sposobnostima bio je B. Jermolajev. Pomoću ruku (vjerojatno sa bioenergetičkim sposobnostima) postavljao je dijagnoze oboljelim, pa je čak imao uspjeha i u liječenju. Sem toga, posjedovao je i moć da pomoću misli uspijeva da djeluje na predmete (npr. da održi cigaretu u zraku, kutiju šibica i knjigu).

³¹ Jerotić, V: Psihoanaliza i parapsihologija, u knjizi: Psihoanaliza i kultura, Bigz, 1980.

prouzročili i ubilački akt, kao kafkijanski zločudni usud.

Kriv.predmet K. 118/76 Okružnog suda u Banja Luci. Kao što proizilazi iz spisa, jasno potvrđuje činjenicu da zapisi sa svojom demonskom moći, kao konstitutivna crta u vjerovanju, kod okrivljenog K.A. stvorilo je motiv za zločin ubistva hodže B.A. iz sela B., općina Ključ. Navodno se kod opt. K.A. formiralo duboko uvjerenje da mu je hodža u više navrata, sa naručenim i napisanim zapisima, prouzrokovao razdvajanje, odnosno propast njegove bračne i vanbračne zajednice, odnosno raskidom veze sa djevojkom koju je namjeravao oženiti. Optuženi K.A. (37) ne poriče učinjeno kriv. djelo. Već duže vremena živi u Zagrebu, gdje je uz rad završio OŠ te dva razreda upravne škole. Dosta se dobro snašao u velegradskoj sredini, na poslu, u tvornici, je cijenjen, uspio je kupiti plac za kuću i uz kredit sagraditi kuću. U odbrani navodi da se prvi put oženio 1967. godine sa B.H. i da je s njom bio u braku više od 10 mjeseci. Brak mu je bio uzoran prvih devet mjeseci, a zatim je doveden u takvo stanje u kojem se nije mogao održati. Ubrzo su se rastali. Supruga je otišla u svoje selo, a on je ostao u Zagrebu. Mnogo ju je volio, pa mu je rastanak teško pao. Nije imao mira, stalno je lutao tražeći je, kako bi je bar izdaleka vidi. Jednostavno nije mogao živjeti bez nje. Razmišljajući o tome, saznaće da je za sve kriv hodža B.A., nadaleko poznat po spravljanju djelotvornih zapisa. Stoga odlučuje da se obrati hodži za pomoć. Dao je podatke za sebe i B.H. ističući da je ona gravidna i da želi da se to dijete rodi. Nakon 15 dana, zaista, B.H. je sa majkom došla u Zagreb i zamolila ga da nastavi bračni život, ali mu je rekla da je abortirala. Zbog toga je odbio pomirenje, a to ga je uvjerilo da je hodža B.A. zaista moćan da zapisima učini sve što zamisli.

Nakon razvoda počeo se zabavljati sa M.B. koja je u to vrijeme pohadala Tekstilnu školu u Zagrebu. Zavoljeli su se i čekali da ona maturira i odmah bi se uzeli. Međutim, pred maturu djevojka ga je počela izbjegavati. To ga je strašno pogodilo, patio je za njom, sanjao je, nastupile su nesanice i nemiri. Ponovo je saznao da je ho-

dža B.A., preko nekog čovjeka dobio podatke za djevojku B.M. i za njega da je svojim zapisima izazvao razdor među njima. Pošto se već ranije uvjeroio u moć zapisa, koji je sačinio hodža B.A. ponovo se obratio njemu i ovaj je obećao da će sve biti u redu. Hodžino obećanje se obistinilo i ubrzo, po njegovom povratku u Zagreb, uspostavio je dobre veze sa B.M. i sad je ona ludovala za njim. Međutim, on nije htio da pogazi svoj ponos, prekinuo je sve veze. Počeo se, potom, zabavljati sa J.R. i sa njom je zaključio vanbračnu zajednicu, odnosi su bili veoma skladni i pretpostavljalo se da će ubrzo sklopiti brak. I po treći put je hodža B.A. dobio podatke za njegovu suprugu preko O.R. Zbog zapisu se K.A. rastao i treći put. Razveo se i sa J.R. Ali nakon 10 dana ona se vratila sa majkom i molile su da se pomire. Na to on nije mogao pristati, jer je po svemu sudeći bio pod djejstvom zapisa. U novembru 1975. godine posjetio je hodžu i zamolio ga da mu više ne pravi zapise, našto mu je hodža rekao da ga tuži.

U presudi se navodi da je opt. K.A. noću 27. decembra '75. oko 21 h na seoskom putu u selu B. dočekao hodžu B.A. koga je više puta udario kolcem po glavi, u predjelima grudnog koša i desne slabine, nanijevši mu smrtonosne povrede. Ovlašten je krivim i osuden na 13 godina strogog zatvora.

Vještaci forenzične psihijatrije iz Zagreba, nakon obavljenog posmatranja utvrdili su da optuženi K.A. nema znakove duševne bolesti ili zaostalog duševnog razvoja. Prema nalazu, optuženi je in tempore criminis bio u mogućnosti da shvati značaj djela i da upravlja svojim postupcima. Njegovo ranije ponašanje ne može se okarakterisati psihopatskim. Sumnja u hodžu da je jedini razlog njegova sukoba sa ženama i djevojkama mogla je pri susretu dovesti do jake afektivne tenzije. Ideja optuženog da ga hodža proganja je bizarnog karaktera, ali odgovara shvatanju sredine u kojoj je optuženi odrastao.

U konkretnom slučaju, kod opt. K.A. stvorena je halucinantna svijest. Iz takvog konstitutivnog stanja svijesti rezultirao je fanatičan i iracionalan postupak optuženog. Ovakav postupak je na teorijskom planu potpuni anahronizam.

Niti ubici, još ponajmanje žrtvi, "Ni hodžin im zapis više pomoći neće", da se poslužimo elegičnim stihom sjajnog Alekse Šantića, ali u ovom kriminogenom slučaju sa pejorativnim i ciničnim značenjem i porukom.

LITERATURA

1. Aćimović M.: *Psihoanalitičko objašnjenje kriminaliteta*, JRKK, X, 4, 1972.
2. Aćimović M.: *Hromozomi i kriminalitet*, JRKK, X, 1, 1972.
3. Adamović V.: *Od vlasti do paranoje, Nolit*, 1987.
4. Adler A.: *Individualna psihologija*, "Prosveta", 1979.
5. Atajić R.: *Sociologija*, Pedagoška akademija Bihać, 1996.
6. Bayer V.: *Ugovor s djavлом*, "Zora", Zagreb, 1968.
7. Bosnić A.: *Zapisi i hamajlje*, Arka press, Sarajevo, 1998.
8. Cvitković I.: *Sociologija religije*, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta RBiH, 1996.
9. Cvitković I.: *Društvena misao u svetim spisima*, Vlastita naklada, Mostar-Sarajevo, 1997.
10. Frojd S.: *Psihoanaliza i telepatija*, Grafoš, Beograd, 1987.
11. Fromm E.: *Anatomija ljudske destruktivnosti (I-II)*, Naprijed, Zagreb, 1972.
12. Golosovker J.: *Dostojevski i Kant*, Grafoš, Beograd, 1983.
13. Hajdeger M.: *Šta je metafizika?* Panorama savremenih ideja, Pikon, 1960.
14. Halilović E.: *Um i egzistencija*, "Grafičar", Tuzla, 1998.
15. Hamvaš B.: *Hiperionski eseji*, Matica srpska, Novi Sad, 1993.
16. Hamvaš B.: *Scientia sacra*, Ceres, Zagreb, 1995.
17. Herman J.L.: *Trauma i oporavak*, "Svetlost", Sarajevo, 1997.
18. Hornaj K.: *Naši unutrašnji konflikti*, Grafički zavod Titograd, 1966.
19. Hornaj K.: *Neuroze i razvoj ličnosti*, Grafički zavod Titograd, 1976.
20. Isaković A.: *Antologija zla*, "Ljiljan", Sarajevo, 1994.
21. Jerotić V.: *Mistička stanja*, Dečije novine, 1992.
22. Jerotić V.: *Psihoanaliza i parapsihologija*, u: Psihoanaliza i kultura, BIGZ, 1980.
23. Jerotić V.: *Ličnost – njen razvoj i posledice*, JRKK, XII, 3, 1974.
24. Jung K.G.: *O psihologiji nesvjesnog*, Matica srpska, Novi Sad, 1984.
25. Jung K.G.: *Psihološki tipovi*, Matica srpska, 1984.
26. Kapamadžija B.: *Ubistvo (psihopatologija i sudska psihiatrija)*, Matica srpska, 1981.
27. Karan M.: *Obaveza i teškoće interdisciplinarnog istraživanja krvne osvete na Kosovu*, Zbornik VII Svjetskog kongresa za kriminologiju, Beograd, 1979.
28. Kron L.: *Kajinov greh*, Psihološka tipologija ubica, disertacija Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1993.
29. Lagache D.: *Psihoanaliza*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.
30. Laing R.D.: *Podijeljeno ja*, Nolit, Beograd, 1977.
31. Nastović I.: *Ego psihologija psihopatije*, Dečije novine, 1985.
32. Nastović I.: *Psihopatologija Ega*, Dečije novine, 1990.
33. Nastović I.: *Dubinsko-psihološki praktikum*, Dečije novine, 1989.
34. Nitzsche F.: *Tako je govorio Zarathustra*, O blijedom zločincu, Mladost, 1976.
35. Puškin V.N.: *Parapsihologija i eksperimentalna psihologija*, Nolit 1980.
36. Rašković J.: *Narcizam*, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1988.
37. Rot N.: *Psihologija ličnosti*, Naučna knjiga, 1966.

38. Rot N.: *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1987.
39. Ryzl M.: *Parapsihologija*, Prosvjeta, Zagreb, 1975.
40. Sartr J.P.: *Biće i ništavilo*, I-II, Nolit, 1983.
41. Singer M.: *Kriminologija*, Globus, 1994.
42. Szentmartoni M.: *Odakle zlo u čovjeku*? Obnovljeni život, Teološko-filozofski institut Družbe Isusove, XL, 1, 1985.
43. Šarden P.T.: *Fenomen čovjeka*, BIGZ, 1979.
44. Schelling F.V.J.:
Sistem transcendentalnog idealizma, Naprijed, 1967.
45. Šeparović Z. : *Kriminologija i socijalna patologija*, Pravni fakultet Zagreb, 1981.
46. Šeparović Z. : *Granice rizika*, Pravni fakultet, Zagreb, 1984.
47. Šeparović Z. *Victimologija*, Informator, Zagreb, 1998.
48. Unamuno De M.: *O tragičnom osjećanju života*, Biblioteka umjetnosti, Beograd, 1991.
49. Vlajki E.: *Patologija uma*, Centar društvenih aktivnosti RK SSOBiH, Sarajevo, 1988.
50. Zurl M.: *Na smrt osudeni*, “August Cesarec”, 1976(predgovor Šeparović Z).

prof dr Vladimir Obradović

PROMETNI PREKRŠAJI SEMAFORSKE SIGNALIZACIJE

Sarajevo 1997 – 1998

Uvod:

Među teške prometne prekršaje nedvojbeno treba uvrstiti nepoštivanje zabrane ulaska u raskršće (žuto svjetlo), a posebno prolaska raskršćem (crveno svjetlo) zbog visokog rizika koje takav prekršaj nosi za sudar sa drugim vozilom i pješacima.

Nadalje, zbog izrazitog povećanja brzine vozila pri ulasku u raskršće u želji da se "uhvati" prolaz kroz "žuto svjetlo", posljedice mogućeg sudara su vrlo štetne i često kobne po zdravlje i život sudionika u prometu. Sve je to dobro poznato svakom vozaču, no čini se da mnoge to saznanje ne spriječava da pred semaforom nakon promjene zelenog u žuto svjetlo¹ i projure raskršćem pri promjeni žutog u crveno svjetlo².

Ovaj aspekt sigurnosti prometa ima svoju psihološku pozadinu koja se ogleda kako u planu motivacije da se učini taj prekršaj, tako i u karakteristikama ličnosti koje takve prekršaje češće ili čak sistematski čine.

U pogledu motivacije mogli bismo ukratko navesti najprisutnije razloge koje navode vozači zašto to čine (žurba, kašnjenje na posao i sl.) mada su to, uglavnom, racionalizacije, dok u odnosu na karakteristike ličnosti preovladavaju samouvjerenost u vlastitu "izrazitu sposobnost vožnje" (?) s jedne, te uvjerenje da se "sudar njima ne može desiti" (pa ako je i ozbiljna situacija, oni vjeruju da će se "svojom sposobnošću izvući" s druge strane.

¹ Ovo povećanje brzine je opravdano tretirati kao zaseban svjesno učinjeni prekršaj, mada to prometna policija po pravilu ne tretira.

² To se obavezno događa svim vozačima koji odluče proći raskršćem pod "žutim svjetлом" ako su tu odluku donijeli 50 – 80 m prije raskršća.

I u jednom i u drugom pogledu ovi nerealistični "stavovi prema sebi" zanemaruju ostale uvjete vožnje i druge vozače, koji doprinose povećanju rizika, pri činjenju takvih prekršaja, a o smanjenoj kritičnosti pod utjecajem alkohola da i ne govorimo.

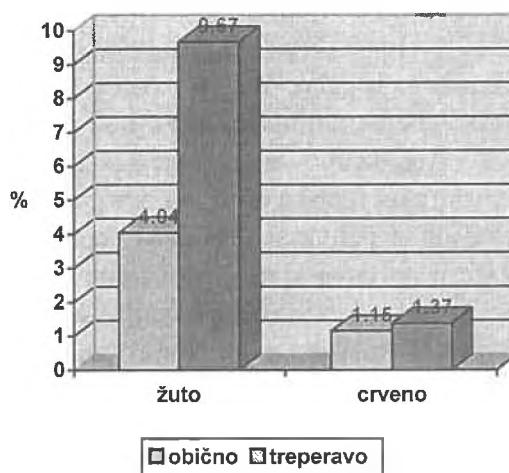
Iz kriminološke literature (R. Katz 1973.g.) poznato je da motivacija za krivično djelo postoji u svima nama, ali da krivična djela čine oni koji su uvjereni da će ono biti uspješno izvedeno i da će proći nekaznjeno. Nadalje, isti autor naglašava da se sa svakim ponovljenim činom (na pr. krađa, pronevjera) pojedinac lakše odlučuje na novu krađu – prekršaj, posebno ako je rizik od mogućih negativnih posljedica mali.

Analogno ovom shvaćanju i ponavljanje prekršaja prolaska kroz raskršće pod žutim i crvenim svjetлом nesumnjivo "ohrabruje" vozače u njihovoj vjerojatno i inače rizičnoj vožnji. Tome doprinosi i situacija gužvi pred raskršćima, posebno u jutarnjim (polazak na posao) i popodnevnim (vraćanje sa posla), jer veliki broj automobila pojačava osjećaj anonimnosti u situaciji i ispoljavanju ovog negativnog ponašanja vozača.

Post ratna situacija, koju po pravilu karakterizira stanje anomije (raspada vrijednosti), i u pogledu poštivanja saobraćajnih propisa nesumnjivo je utjecajna na negativno ponašanje vozača, među kojima ima mnogo ratnih migranata iz ruralnih područja od kojih su mnogi i pod znatno blažim kriterijima položili vozačke ispite, ili čak nelegalno stekli vozačku dozvolu. S druge strane česte su pritužbe građana na ponašanje vozača sa stranom registracijom čiji se vozači bahato ponašaju i češće krše propise jer ih nitko za to ne kažnjava, što može negativno utjecati na ponašanje ostalih vozača. Na kraju ovog uvodnog razmatranja treba ukazati da i tehnički uvjeti (ne)rada semaforske signalizacije na određen način mogu doprinijeti povećanju saobraćajnih prekršaja. Tako, na primjer, jedno naše istraživanje prometnih prekršaja semaforske signalizacije u Zagrebu 1995.g. pokazalo je da vozači statistički značajno više " prolaze kroz žuto svjetlo koje treperi prije promjene u crve-

no”, “nego kroz semafore koji nemaju programirano treperavo žuto svjetlo”. Naime, umjesto funkcije upozorenja vozačima da trebaju usporiti vožnju, jer će doći do promjene žutog u crveno svjetlo, treperenje žuto svjetla podstiče vozače da povećaju brzinu i uđu u raskršće pod uvjetima zabranе prolaska.

Prolasci kroz obični i treperavi semafor pod žutim i crvenim svjetlom (Zg 1995)

Iz grafičkog prikaza vidljivo je da je dvostruko više (9.6%) vozača ulazi u raskršće pod žutim svjetлом, kada semafor ima treperavo žuto svjetlo, nego kada se radi o običnom semaforu (4.04%). Također je nešto više naglašen prekršaj prolaska kroz crveno svjetlo (1.37%) u uvjetima “treperavog” semafora nego kod običnog semafora (1.15%). $\chi^2=57.949$ značajan na 0.01 uz 2 stupnja slobode.

Ove podatke iznosimo radi ilustracije da i tehnički uvjeti mogu bitno utjecati na negativno ponašanje vozača, što se ne smije zanemariti pri sigurnosnoj analizi pojedinih raskršća na kojima smo vršili istraživanje 1997. i 1998. godine u Sarajevu.

Problemi i cilji istraživanja:

Konstatacije i ilustracije iznesene u uvodu usmjeravaju nas na sljedeće formuliranje problema našeg istraživanja:

1. Kakvo je ponašanje vozača u pogledu poštivanja semaforske signalizacije u Sarajevu, te da li se i u kom smjeru to

ponašanje mijenja u 1998.g. u odnosu na 1997.g.

2. Da li postoje i kakve su bitne razlike u poštivanju semaforske signalizacije u jutarnjim, popodnevnim i kasnim večernjim satima u Sarajevu?
3. Na kojim raskrsnicama vozači više krše propis semaforske signalizacije?
4. Da li postoji statistički značajna razlika u nepoštivanju semaforske signalizacije između vozača vozila sa stranom registracijom (SFOR, humanitarne organizacije ...) i ostalih vozača u Sarajevu?

Cilj našeg istraživanja bio je pragmatično edukativni: utvrditi stanje i promjene u ponašanju vozača post ratnog Sarajeva i osposobiti studente Fakulteta kriminalističkih nauka da primjenjuju metode trenutne sistematske opservacije za prikupljanje podataka sigurnosnog karaktera te da koriste složene statističke postupke kvantitativne analize.

Metoda trenutne sistematske opservacije koju smo u ovom istraživanju – vježbi primjenili sastojala se u tome da su grupe studenata četvrte godine FKN u jutarnjim (07:30 – 08:30), popodnevnim (14:30 – 15:30) i kasnonoćnim (22:30 – 23:30) satima bilježile (svaki student neovisno) u svoje protokole prolaz automobila kroz zeleno, žuto i crveno svjetlo semafora postavljenih na sljedećim raskrsnicama glavne magistralne ceste od Iliča do Skenderije: Iliča, RTV, Remiza, Otoka, Dolac Malta, Pofalići i Skenderija. Dakle, grupa 4 – 6 studenata registrirala je kršenje saobraćajne signalizacije na magistralnoj i sporednim ulicama 10.03.1998. godine, a istu vježbu proveli su i studenti IV godine FKN u trećem mjesecu 1997.g. što će nam omogućiti komparaciju rezultata i uvid da li je i sa koliko efekta utjecalo postroženje mandatnih kazni na ove i slične prekršaje do kojih je došlo nakon naše inicijalne opservacije 1997. godine.

Studentske ekipe su, također, registrovale zasebno kršenje semaforske signalizacije od strane vozača vozila sa stranom registracijom (SFOR, humanitarna vozila) kako bismo provjerili da li se ponašanje

ovih vozača bitno razlikuje od ostalih vozača u Sarajevu.

Navedeni podaci kojima se bavi naša analiza predstavljaju sume prosjeka dobivene od svakog promatrača i svih studentskih grupa koje su kroz ta tri sata 10.03.1998.g izvršili 29234 opservacija, odnosno toliko registrirali prolazaka kroz navedenih sedam raskrsnica. Promatranje izvršeno 10.03.1997.g obuhvatilo je 23852 vozila u istim satima i na istim raskrsnicama, što ovom našem istraživanu–vježbi pridaje karakter "prirodno" eksperimenta, validnost generalizacija i signifikantno zaključivanje.

REZULTATI

Rezultatima naših komparativnih istraživanja naznačene tematike odgovorit ćemo na postavljena pitanja i ukazati na mogućnosti i potrebe preventivnog djelovanja policije i građanstva, a posebice neposrednih sudionika u prometu.

Sljedeći podaci i rezultati primjene kvantitativne analize kontigencijskog tipa daju jasan odgovor na pitanje: da li postoje i kojeg su smjera razlike u ponašanju vozača 1998.g. i vozača 1997.g. u Sarajevu.

PROLAZAK KROZ RASKRSNICE 1997.g. I 1998.g. SARAJEVO

POD	Zagreb 1995	Sarajevo 1997		Sarajevo 1998		1998±1997
		N	%	N	%	
Zelenim svjetлом	(5572) 93.74%	21162	88.73	27441	93.78	+5.05%
Žutim svjetлом	(301) 5.06%	2291	9.06	1560	5.33	-4.27%
Crvenim svjetлом	(71) 1.19%	399	1.67	262	0.89	-0.76%
Ukupno	(5944) 100%	23852	100.00	29263	100.00	

Testiranje statističke značajnosti razlike podataka između istraživanja kršenja semaforske signalizacije u Zagrebu 1995.g i u Sarajevu 1998.g. pokazalo je da nema nikakve razlike u ponašanju post ratnog Sarajeva 1998.g i Zagreba 1995.g. odnosni da se podjednako poštuju i podjednako krše propisi saobraćaja u ova dva grada³. Daljnje statističko provjeravanje razlike u ponašanju vozača u sarajevu 1997. i 1998. godine pokazuju veličinom i statističkom značajnošću χ^2 testa ($\chi^2=431.58$ uz dva stupnja slobode) da je smanjenje prolaska kroz žuto semaforsko svjetlo izrazito značajno poboljšanje koje je dovelo (još uvi-

je) post ratno Sarajevo na razinu (mirnodopskog) Zagreba.

To je nesumnjivo zasluga svih sudionika koji brinu za sigurnost prometa, a prvenstveno prometne policije Sarajeva. Druga je stvar da li se može i što učiniti protiv grubih i riskantnih prekršaja prolaska kroz crveno svjetlo, te za discipliniranije ponašanje vozača, koji ulaze u raskrsnice pod žutim semaforskim svjetлом.

Pošto je naše istraživanje vršeno u jutarnjim i popodnevnim satima polaska i odlaska sa posla, bilo je značajno izučiti da li i koje raskrsnice, glavne i sporedne ulice značajnije doprinose ovoj vrsti saobraćajnih prekršaja.

³ χ^2 test statističke značajnosti iznosi 5.34 uz 2 stupnja slobode nije statistički značajan na razini vjerojatnosti od 0.05

**PROLAZAK KROZ RASKRSNICE SARAJEVA 1998.
IZ PRAVCA GLAVNE I SPOREDNIH ULICA**

Pod:	Glavna ulica		Sporedne ulice		Razlike sporedne i glavne ulice
	N	%	N	%	
ZELENTIM SVJETLOM	23157	95.35	4284	86.08	-9.27%
ŽUTIM SVJETLOM	990	4.08	570	11.45	+7.37
CRVENIM SVJETLOM	139	0.57	123	2.47	+1.90
UKUPNO	24286	100.00	4977	100.00	

Testiranje statističke značajnosti razlika pokazuje⁴ da se uprkos različitom kvantitetu opservacija na sporednim i glavnoj ulici, dobivene razlike su nepobitno značajne, te se može konstatirati da se pri ulasku u raskrsnicu sa sporednih ulica četiri puta više krši propis crvenog svjetla, a tri puta više propis žuto svjetla, nego pri ulasku u raskrsnicu iz pravca glavne ulice.

Ta konstatacija zahtijeva da se propita koje su to raskrsnice najrizičnije, te da se posebnim analizom izuče tehnički uvjeti (vidljivost na raskrsnici, regulisanje semafora, preventivno postavljanje prometnog policajca, obilasci i stacioniranje automobila prometne policije i sl.), a posebni psihološki vezani uz karakteristike vozača (i vozila) koji krše propis crvenog svjetla, ili onih koji često "ulijeću" u raskrsnicu pod žutim signalnim svjetlom semafora.

Do najvećeg poboljšanja u poštivanju propisa semaforske signalizacije u 1998. godini u odnosu na 1997. godinu došlo je na raskrsnici Remiza, Otoka, Dolac Malta i Pofalići.

Najrizičnije raskrsnice su neupitno Skenderija i Ilidža i to pri kršenju propisa crvenog svjetla, a također i u odnosu na prekršaj ulaska u raskrsnicu pod žutim

svjetlom. Na njima svaki 86. vozač, kada se kreće u glavnom ulicom, i svaki 30. vozač, kada ulazi u glavnu iz sporedne ulice, krši zabranu crvenog svjetla.

Što se tiče kršenja propisa žutog svjetla pored navedenih raskrsnica (Skenderija i Ilidža) vrlo su rizične raskrsnice RTV i Otoka (posebno ulaz iz sporedne ulice). Činjenica da ulaz sa sporedne ulice u raskrsnicu Otoka pod žutim svjetlom čini čak 18% vozača, SKENDERIJA 16% vozača i ILIDŽA 12% vozača i više je nego zabrinjavajući. Zato je nužno na ovim raskrsnicama izvršiti doopunsku analizu tehničkih uvjeta (vidljivost i regulacije semafora), te poduzeti preventivne mјere dežuranja prometne policije, barem u vremenu polaska i odlaska s posla. Na takav prijedlog usmjerava nas i činjenica da je koeficijent rang korelacije prolaska kroz žuto svjetlo između pojedinih raskrsnica 1997.g i 1998.g vrlo visok ($ro=0.85$), što govori da su upravo te raskrsnice konstantni izvori rizika u prometu motornim vozilima u Sarajevu, na koje se ne može značajnije utjecati općim pooštravanjem propisa i mandatnih kazni nego specifičnim mјerama regulacije prometa i prevencije.

⁴ $\chi^2=594.42$ uz dva stupnja slobode statistički značajan na razini vjerojatnosti od 0.001, što znači da postoji samo 0.1% vjerojatnosti da su se ove razlike desile slučajno.

**KOMPARATIVNI PRIKAZ POSTOTAKA PROLAZAKA KROZ SEMAFORSKU SIGNALIZACIJU
1997. I 1998. GODINE**

	Naziv raskrsnice	1997.g.	1998.g.	Prolaz glavnom ulicom	Ulazak iz sporednih ulica
Z E L E N O	ILIDŽA	91.00	91.09	94.40	85.27
	RTV	85.36	91.15	91.45	90.41
	REMIZA	88.80	95.33	95.33	-
	OTOKA	89.26	94.05	96.42	79.83
	DOLAC MALTA	92.86	96.81	97.48	93.44
	POFALIĆI	89.48	95.88	96.42	88.70
	SKENDERIJA	83.39	90.32	93.46	80.47
Ž U - T O	ILIDŽA	6.96	7.08	4.47	**11.68
	RTV	13.95	8.29	8.51	7.72
	REMIZA	10.44	4.44	4.44	-
	OTOKA	10.27	5.30	3.22	***18.10
	DOLAC MALTA	5.67	2.77	2.48	4.78
	POFALIĆI	8.28	3.40	2.87	*9.52
	SKENDERIJA	12.14	7.94	5.36	**16.00
C R V E N O	ILIDŽA	2.03	1.83	1.13	***3.05
	RTV	0.69	0.56	0.04	*1.87
	REMIZA	0.76	0.23	0.23	-
	OTOKA	0.47	0.65	0.36	**2.07
	DOLAC MALTA	1.47	0.42	0.04	1.78
	POFALICI	2.31	0.72	0.71	0.84
	SKENDERIJA	3.67	1.74	*1.18	***3.53

Suma podataka za svaku raskrsnicu ($z+z+c$) daje 100.

Izvor podataka originalne tabele istraživanja 1997. i 1998. godine.

Doba dana/noći također je utjecajna determinanta sigurnosti u prometu na što ukazuju podaci naredne tabele:

**PREKRŠAJI PROLASKA KROZ ŽUTO I CRVENO SEMAFORSKO SVJETLO
OVISNO OD DOBA DANA/NOĆI Sarajevo 1998.g.**

		07:30 – 08:30		14:30 – 15:30		22:30 – 23:30	
		Glavne ulice	Sporedne ulice	Glavne ulice	Sporedne ulice	Glavne ulice	Sporedne ulice
Zeleno svjetlo	N	10684	2127	9073	1561	3400	596
	%	95.58	84.88	94.91	85.58	93.36	92.13
Žuto svjetlo	N	439	315	435	217	116	38
	%	3.92	*12.57	4.55	11.90	3.27	5.87
Crveno svjetlo	N	56	64	52	46	31	13
	%	0.50	*2.55	0.54	*2.52	0.37	2.00
UKUPNO	N	11179	2506	9560	1824	3547	647
	%	100	100	100	100	100	100

Prethodno smo utvrdili da se ulasci u raskrsnicu sa glavne i sporednih ulica bитно razlikuju i to se potvrđuje u ovoj multivarijantnoj kontigencijskoj analizi po vremenu promatranja. Sporedne ulice u sva tri vremenska perioda promatranja su pet puta

rizičnije zbor prolaska kroz crveno svjetlo nego ulasci u raskrsnice sa glavne ulice. Vrijeme dana/noći na taj podatak ne utječe, tako da se odnos glavne i sporednih ulica mora tretirati kao glavna determinanta u

svim daljnim analizama i prevencijama sigurnosti prometa u Sarajevu.

Strani vozači – prekršitelji

Specifičan status Bosne i Hercegovine koji čini prisustvo brojnih stranih međunarodnih vojnih i policijskih jedinica odražava se i na planu sigurnosti prometa. Česte kritike građana Sarajeva upućene su na ponašanje u prometu vozača SFOR-a. Nas je zanimalo koliko su te kritike stvarno opravdane da vozači SFOR-a krše značajno više propise parkiranja i kretanja vozila, odnosno koliko te kritike nisu opravdane i predstavljaju racionalizaciju frustriranog stanovništva.

Stoga smo zasebno registrirali prolazke kroz žuto i crveno semaforsko svjetlo vozila SFOR-a i vozila humanitarnih organizacija, koje su također brojne u Sarajevu. Dakle, isti dan 10.03.1998.g. u iste jutarnje, popodnevne i noćne sate registrirali smo prolazke kroz raskrsnice vozila SFOR-a i humanitarnih organizacija, te nam to omogućava egzaktan uvid u kršenje semaforske signalizacije od strane tih vozača i komparaciju sa podacima koje smo dobili promatranjem ostalih vozača u Sarajevu.

KOMPARATIVNI PRIKAZ REZULTATA OPSERVACIJE PREKRŠAJA PROLAZA KROZ CRVENO I ŽUTO SEMAFORSKO SVJETLO STRANIH VOZILA (SFOR, HUMANITARNE ORGANIZACIJE) I OSTALIH VOZAČA

Svjetla semafora	SFOR i humanitarne organizacije		Ostala vozila sa BiH registracijama	
	N	%	N	%
ZELENO	575	85.87	26886	94.04
ŽUTO	65	9.76	1491	5.21
CRVENO	32	4.76	214	0.75
UKUPNO	672	100.00	28591	100.00

Testiranjem značajnosti razlike pokazuje da χ^2 test je 155.3601 uz dva stupnja slobode je statistički značajan na granici vjeroatnosti od 0.001 što znači da vozači SFOR-a i drugi vozači stranih vozila su stvarno značajno češći prekršitelji semaforske regulacije saobraćaja od ostalih vozača Sarajeva 1998.g. Oni (SFOR i humanitarne organizacije) za dvostruko više ulaze u raskrsnice pod žutim svjetлом, a šest puta više ne poštuju zabranu ulaska u raskrsnicu pod crvenim semaforskim svjetlom, pa prema tome predstavljaju relativno gledano najrizičniji faktor sigurnosti prometa u Sarajevu 1998. godine.

Zato prema tim našim podacima, kritike građanstva Sarajeva u pogledu batahatog ponašanja vozača SFOR-a bivaju

potpuno opravdane, te bi bilo preporučljivo da se ova objektivizirana saznanja upute na adresu madležnih za kontrolu ponašanja počinitelja ovih teških prijestupa i prekršaja.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Istraživanjima – vježbama studenata Fakulteta kriminalističkih nauka omogućeno je sagledavanje stvarne situacije kršenja semaforske signalizacije na glavnoj ulici i raskrsnicama sa sporednim ulicama u najfrekventnijim jutarnjim, poslijepodnevnim i noćnim satima.

Primjenom metode trenutne sistemske opservacije uz dovoljan broj studenata – promatrača u točno utvrđene dane i sate 1997. i 1998 godine konstatirali smo

znatno poboljšanje poštivanja semaforske regulacije saobraćaja u 1998.g. što je rezultiralo vjerovatno djelovanjem prometnih organa te zbog primjene bolje kontrole saobraćaja i represijskog efekta visine mandatnih kazni.

No, to opće poboljšanje nije se ravnomjerno odrazilo na svim raskrsnicama, tako da možemo neposredno označiti kao vrlo rizične raskrsnice Skenderiju i Ilidžu, te RTV i Otoku, kada se promatraju kretanja vozila iz sporednih ulica. Ove raskrsnice bi nesumnjivo zahtijevale bolju i sihroniziranju regulaciju prometa općenito, a posebno u kritičnim satima odlaska i povratka sa posla. Bilo bi uputno koristiti prometnog policajca da regulira promet iz sporednih ulica produženjem zelenog svjetla i pravovremenijim izmjenama ovisno od dotoka i utoka vozila u raskrsnice.

Također bi nesistematski trebalo koristiti preventivno prisustvo uniformisanih lica ili kola prometne policije u blizini tih raskrsnica, što bi neposredno utjecalo na veće poštivanje semaforske regulacije i smanjivanje brzine kretanja vozila pred njima. Isti promatrači imali bi pravo i dužnost da registriraju brojeve automobila koji prolaze kroz crveno i ulaze u žuto svjetlo, te da se naknadnom dostavom kazne djeluje na ponašanje vozača, ili da se koriste drugi psihološki pristupi educiranju vozača kao npr. pozivanje na predavanja uz demonstraciju filmova o prometnim nesrećama na raskršćima i sl.

Tehnički gledano, moguće bi bilo, uz prethodno sistematsko mjerjenje prolaza vozila na glavnim raskrsnicama iz pravaca glavne i sporednih ulica uspostaviti sihronizirano paljenje semafora pod odgovarajućom brzinom kretanja vozila, te u tom smislu uspostaviti neku vrstu “zelenog vala” od Ilidže do Skenderije, što bi doprinijelo smanjenju brzine vožnje glavnom ulicom i rješavanju “čepova” koji se stvaraju na nekim raskrsnicama pri utoku vozila iz sporednih ulica.

Prikazujući rezultate ovih istraživanja, nismo željeli docirati stručnjacima i policiji, već ukazati na moguće i potrebne dopune u regulaciji prometne situacije na magistralnoj ulici u Sarajevu. Ako će ovi naši podaci pobuditi interes i razmišljanje kako unaprijediti saobraćaj u glavnom gradu BiH, to će i napor naših kolega studenata i ovaj članak ispuniti svoju svrhu.

Za ostale čitaoce koji mogu biti skeptični, jer se radi o relativno malim postotnim brojkama, želimo napomenuti da pri interpretaciji ovih podataka o ulasku u raskrsnice pod žutim i crvenim semaforskim svjetлом treba imati na umu što oni znače kada se preslikaju na kvantitativnu dimenziju apsolutnog broja tih prekršaja koji se čine kroz mjesec i godinu dana, te rizika koji takvi prekršaji nose sa sobom za sve sudionike u prometu. Naime, moguću prognozu ovih prekršaja u toku jednog dana i noći uteljemili smo na činjenici da je u tri sata promatranja prometa registrirano cca 29000 ukupnih prolazaka vozila ovim raskrsnicama Sarajeva, od čega cca 15% otpada na ulazak sa sporedne ulice. Imajući podatke o prolasku u jutarnjim satima (13500), popodnevним (11500) i večernjim satima (4000) primjenjujući aproksimativnu ekstrapolaciju na ostale sate dana i noći i smanjujući postepeno spomenute iznose, dolazimo do moguće prognoze da u toku jednog dana ovim raskrsnicama prođe 126000 vozila iz smjera glavne ulice i 24000 vozila iz smjera sporednih ulica. Primjenjujući na te brojke postotnu zastupljenost prolaska kroz žuto i crveno svjetlo, dobivamo da dnevno kroz crveno svjetlo prođe 1200 vozila, tjedno 8400 vozila, a mjesечно čak 33000 vozila, što nesumnjivo daje mnogo crnju sliku ove sigurnosne pojave.

Prof.dr.sci. Duško Modly

PROPUTI KOD SASTAVLJANJA ZAPISNIKA O UVIĐAJU

sažetak

U ovom članku govori se o propustima nadležnih organa kod sastavljanja zapisnika o uviđaju. U uvodnom dijelu definira se pojam zapisnika o uviđaju i ukazuje na vrijeme njegovog sastavljanja. Slijedi nabranje propusta općeg karaktera, a nakon toga propusta u pojedinim dijelovima zapisnika o uviđaju: uvodnom, opisnom i zaključnom. Cilj je ovog članka da se nadležnim organima omogući lakše snalaženje kod sastavljanja zapisnika o uviđaju i izbjegnu propusti u budućem radu.

Uvod

Opisivanje riječima utvrđenog objektivnog nalaza neposrednim opservacijskim metodama u toku uviđaja i sastavljanje zapisnika o uviđaju je osnovni način fiksiranja činjeničnog stanja utvrđenog uviđajem. Pojam fiksiranje činjeničnog stanja de facto obuhvaća osiguranje i izvođenje dokaza. Zbog toga propusti učinjeni kod sastavljanja zapisnika o uviđaju mogu imati dalekosežne posljedice za ishod postupka, osobito budućeg krivičnog postupka. Zato će nastavno biti riječi o najtipičnijim propustima kod sastavljanja zapisnika o uviđaju.

Pojam zapisnika o uviđaju

I u odnosu na zapisnik o uviđaju vrijeđe opće odredbe Zakona o krivičnom postupku (u dalnjem tekstu ZKP) o zapisnicima koji se sastavljaju povodom poduzimanja procesnih radnji. Odredbama ZKP-a riješeno je pitanje opće forme, sadržaja, rokova I rezultata zapisnika o uviđaju. Zbog nepreciznosti odredaba ZKP-a u praksi sadržaji zapisnika o uviđaju variraju od organa do organa postupka, što se štetno odražava na rad organa postupka, osobito sudova. Zapisnici su često ne-

potpuni i neprecizni, tako da se koji puta dovodi u pitanje njihova procesna valjanost I to manje zbog nedostataka formalno-pravne prirode, a više zbog nedostataka sadržajne prirode. Sudska praksa pokazuje da se ova šarolikost u pogledu forme i sadržaja zapisnika nedvojbeno negativno reflektira na kasniji tok i ishod krivičnog postupka.

Budući da se činjenično stanje utvrđeno uviđajem fiksira opisivanjem riječima, treba imati u vidu, da je činjenična situacija u smislu njene strukture u pravilu fiksirana na približno adekvatan način, jer je teško postići absolutnu adekvatnost fiksiranja činjeničnog stanja riječima. Zbog toga uviđajni organi posežu i za drugim načinima fiksiranja činjeničnog stanja kao što su tehničke registracije, grafički načini, uzimanje odljevaka (mulažiranje), izrada maketa i sl.

Po svojoj pravnoj prirodi i procesnom značaju zapisnik o uviđaju je pismena isprava u kojoj uviđajni organ reproducira određeni misaoni sadržaj vezan uz utvrđivanje činjeničnog stanja tokom uviđaja. U procesnom smislu isprava je pismeni sastavak sastavljen u određenoj formi. Budući se zapisnik o uviđaju sastavlja u općem interesu u vršenju javne službe (javnog ovlaštenja), on je istovremeno javna isprava organa postupka u odnosu na tzv. neslužbene osobe, dok u odnosu na službene osobe ima istovremeno i obilježe službene isprave.

S dokaznog stanovišta zapisnik o uviđaju je dokaz ispravom. Iako važi presumpcija istinitosti sadržaja zapisnika o uviđaju kao javne isprave, on sam po sebi ne-ma neku posebnu dokaznu snagu u krivičnom postupku, niti je njegov sadržaj isključen iz redovnog postupka ocjene dokaza od strane organa postupka.

Svojstvo javne i službene isprave zapisnika o uviđaju zahtijeva I prepostavlja takav sadržaj koji je neoboriv I kao takav, da dokazuje s velikom sigurnošću ono što je u njemu navedeno (sadržano).

Kako je uvodno istaknuto forma zapisnika o uviđaju propisana je normama ZKP-a. S druge strane, sadržaj zapisnika o uviđaju diktiran je (uvjetovan) činjeničnim stanjem sva-

kog konkretnog kriminalnog događaja koje se utvrđuje. Pri tome veliku ulogu igraju kriminalistički metodički sadržaji. Danas uobičajena kompozicija sadržaja zapisnika o uviđaju ima tri elementa: (1) uvodni dio, (2) opisni dio I (3) završni dio (zaključni).

Kada treba sastaviti zapisnik o uviđaju?

I odredbe ZKP-a i pravila kriminalistike nalažu da se zapisnik sastavlja "istovremeno" kada se poduzima uviđaj, a ako to nije moguće ne posredno iza toga. Time se postiže maksimalna autentičnost u odnosu na sadržaj zapisnika, jer su svježa sjećanja uviđajnog organa i sudionika u uviđaju. Nalost, u praksi nije svaki puta moguće sastaviti zapisnik istovremeno kada se poduzima uviđaj. Prilikom istovremenog sastavljanja zapisnika ne može se u pravilu postići sažetost i preglednost njegovog sadržaja. Zato odredbe ZKP-a dopuštaju da se zapisnik sastavi "neposredno" nakon uviđaja. Razlog je u tome, što su tada utisci i sjećanja uviđajnog organa još svježi, pa bi samim tim i sadržaj zapisnika trebao biti što vjerniji odraz utvrđenog činjeničnog stanja. Sastavljanje zapisnika nekoliko dana nakon prošedenog uviđaja, ne samo što je protivno pozitivnim odredbama ZKP-a, nego i pravilima kriminalistike i eksperimentalne psihologije ("krivulja zaboravljanja"). Takav postupak uviđajnog organa predstavlja realnu opasnost da se u zapisnik ne unesu "važne" činjenice, dakle, one na kojima organ postupka temelji svoje odluke. Odlaganjem vremena sastavljanja zapisnika o uviđaju dolazi do zaborava, zagubljenja podataka, konfundiranja zapaženih činjenica (memoriranih) sa zaključcima uviđajnog organa i sl. Opasnost o kojoj je riječ posebno je realna kada uviđajni organ do momenta sastavljanja zapisnika obavi više uviđaja u vezi sa istorijskim krivičnim djelima.

Propusti kod sastavljanja zapisnika o uviđaju

U toku svoje dugogodišnje kriminalističke prakse i analiziranjem brojnih sudske i policijskih spisa uočio sam niz propusta u toku sastavljanja zapisnika o uviđaju. Sve propuste podijelio sam na: (1) Propuste opće prirode, (2) Propuste u uvodnom dijelu zapisnika, (3) Propuste u opisnom dijelu zapisnika i (4) Propuste u završnom dijelu zapisnika.

a) Propusti opće prirode:

1. Zapisnik o uviđaju ne sastavlja se istovremeno s poduzimanjem uviđaja niti neposredno po njegovom završetku, na čemu inzistiraju odredbe ZKP-a. Zapisnici se sastavljaju i po nekoliko dana nakon dovršenog uviđaja. Registrirani su slučajevi da je uviđajni organ pisao zapisnik nakon godišnjeg odmora. Takav postupak u pravilu ima za posljedicu manjkavosti i nedostatke u sadržajnom smislu. Možda bi de lege ferenda trebalo propisati da uviđajni organ navodi kada i gdje sastavlja zapisnik o uviđaju, a ne samo u ime koga.

2. Ne vodi se računa o kompoziciji zapisnika o uviđaju pa se činjenično stanje unosi u one dijelove zapisnika u koje ne pripada, što zapisnik čini uz ostalo nepreglednim i konfuznim.

3. U zapisniku se ne konstatira i specificira koja su utvrđenja rezultat neposrednog čulnog opažanja uviđajnog organa i sudionika u uviđaju, a koja su rezultat neposrednog opažanja pomoću tehničkih pomagala, tzv. produžetaka čula. To znači da se ne navodi precizno mehanički tok uviđaja, uz navođenje svih kriminalističko tehničkih detalja, kronološki po pojedinim stadijima uviđaja (1.orientacijsko-informacijski, 2.statički, 3.dinamički, 4.kontrolni i 5.zaključni (završni)).

4. Često se previše pažnje poklanja formi zapisnika, a ne njegovom sadržaju.

5. Utvrđenja (nalazi) se ne unose u zapisnik na jasan, pouzdan i provjerljiv način. Kod obilježavanja mjesta uviđaja i objekata na njemu koriste se kolokvijalne ozna-

ke i onda kada tome nema mjesta, iako se zna da nisu pouzdana osnova za kasniju egzaktnu provjeru sadržaja zapisnika. Tako se naprimjer rabe veličine koje nemaju točno određeno značenje kao: "100 koraka u pravcu istoka", "Otprilike 80 metara" i sl.

6. Uviđajni organi su skloni koristiti tehničku, grafičku i ostalu dokumentaciju kao zamjenu za zapisnik o uviđaju, čija je tendencija protivna pozitivnim zakonskim rješenjima i pravilima kriminalistike.

7. Neki uviđajni organi odredili su nekakve svoje kriterije u pogledu potrebe i granica unošenja važnih činjenica u sadržaj zapisnika. Pri tome se nerijetko koriste, za uviđaj nedopustivom metodom "uzoraka", zaboravljujući pri tome da pravila kriminalistike ne trpe šablone i ograničenja, osobito kriminalističko-tehnička.

8. Ne vodi se dovoljno računa o tome da konkretnе okolnosti svakog pojedinih kriminalnih slučaja (krivičnog djela) diktiraju (određuju) način koncipiranja i sastavljanja zapisnika, njegovu kompoziciju, dakle, metodologiju njegove obrade.

9. Prilikom sastavljanja zapisnika zaboravlja se da njegov sadržaj, ukoliko ne bude osporen i "oboren", predstavlja dokaz ispravom, da služi kao osnova za podnošenje krivične prijave, za provjeru raspoloživih dokaza, za planiranje operativnih i istražnih radnji i mjera, za postavljanje verzija (radnih), da služi javnom tužiocu za provjeru raspoloživog činjeničnog fonda, a istražnom sucu za uspješno provođenje istrage itd. Praksa pokazuje da dobri zapisnici o uviđaju uz ispunjenje ostalih zakonskih pretpostavki služe za neposredno optuženje.

10. Neki zapisnici predstavljaju u sadržajnom smislu pravo siromaštvo. Razlog tome kod složenijih kriminalnih slučajeva leži u tome što se ne izrađuje plan provedbe uviđaja, ne postavljaju se uviđajne radne verzije, ne vrši se misaona rekonstrukcija i sl., tako da dolazi do previda niza potencijalnih objektivnih nalaza. Zbog toga se kod provođenja uviđaja ne ide od posljedica prema njihovim uzrocima, što je temeljni princip kriminalističkog misaonog pro-

cesa. Uz ostalo na taj način nije vidljiv ni put kojim se došlo do stvarnih dokaza tzv.signalata.

11. Ne poklanja se posebna pažnja opisivanju i fiksiranju onih tragova i predmeta (objektivni nalaz) koje nije moguće adekvatno tehnički i grafički prikazati i registrirati. Ne nastoji se dati što bolja i potpunija opisna slika riječima, koja predstavlja živu i vjernu sliku utvrđenog stanja stvari.

12. Često se ne vidi način provođenja uviđaja, njegov kriminalističko-tehnički tok i njegova kronologija, postupanje uviđajnog organa i sudionika u uviđaju. Riječ je o slijedu mjera i radnji koje su poduzete, tko ih je poduzeo, kakva tehnička sredstva i metode su pri tome korišteni (način postupanja), te rezultat poduzetih mjera i radnji.

13. Tvrđnje u zapisniku i priloženim registracijskim sredstvima nisu svaki puta takve da bi mogle poslužiti kao konkretna činjenična osnova za ekspertiznu analizu.

14. Ne posvećuje se dovoljno pažnje utvrđivanju tzv. puta ulaska u kažnjivu zonu sudionika kriminalnog događaja, dakle, njihovo ponašanje tempore delicti, iako o tome ovisi kvalifikacija djela, određivanje oblika krivnje i sl. Zaboravlja se i to, da interdeliktnu situaciju u osnovi čine - kriminogeneza i viktimogeneza.

15. U zapisnik se unose nalazi i mišljenja liječnika u pogledu opisa, vrste, uzroka i težine tjelesnih ozljeda koji su dati u bolnicama ili prosekturnama, a da se pri tome ne ističe da se objekti liječničkog pregleda tretiraju kao dislocirano mjesto uviđaja.

16. Često sadržaj zapisnika nije u kontakciji s navedenim vremenom trajanja uviđaja tj. radi se ili o preskromnom ili preobičnom sadržaju u odnosu na navedeno vrijeme trajanja uviđaja, pa je stečen dojam da se vrijeme trajanja uviđaja navodi reda radi.

17. Iz zapisnika se ne vidi zašto neke kriminalističko tehničke metode i sredstva nisu korišteni iako je konkretna kriminalna situacija to nalagala.

18. Ponekad su sadržaji zapisnika po obimu vrlo skromni u odnosu na kriminalni događaj u vezi s kojim je proveden

uviđaj, pa se stječe utisak da su opažanja sudionika u uviđaju bogatija od sadržaja zapisnika.

19. U nekim slučajevima činjenična utvrđenja u sadržaju zapisnika i sadržaji fotografija i skica su kontradiktorni. To u pravilu ima za posljedicu provođenje rekonstrukcije.

20. Ne navodi se nalaz tzv. negativnih činjenica. Riječ je o pronalaženju tragova i predmeta koji po prirodnom toku ("hodu"), kako se odvijao kriminalni događaj, ne bi trebali biti na licu mjesta ili obratno, ne nalaze se tragovi i predmeti koji bi po prirodnom toku stvari trebali biti prisutni na mjestu uviđaja.

21. Iz zapisnika je vidljivo samo ono što je poduzeto, a ne i ono što nije poduzeto i zašto nije poduzeto.

22. Skice, kao prilozi uz zapisnik, nisu uvijek pregledane, točne i pravilne, niti potpune, tako da ne prikazuju cjelinu mjesta uviđaja i objektivni nalaz s njegovim pojedinostima. Često ne sadrže izvršena mjerenja (razdaljine) i ostale relevantne izmjere kod dvodimenzionalnih i trodimenzionalnih tragova. Uočena je tendencija da se ne skiciraju svi relevantni tragovi i predmeti nego samo neki, po principu uzoraka, bez ikakve utemeljenosti u pravilima kriminalistike. Po svemu radi se o komociji kriminalističkih tehničara. Isto tako, u skice se ne ucrtavaju mesta s kojih su svjedoci, očevici, promatrati kriminalni događaj, a ukoliko se ucrtavaju, ne ucrtava se pravac u kojem su promatrati. Isto tako, ne ucrtavaju se mesta s kojih je vršeno fotografiranje i pravac objektiva u smislu transverzalne osi.

23. Ne postoji tendencija izrade tzv. detalj skica kada je to nužno.

24. Kriminalistički tehničari nisu skloni fotografiranju tzv. čvornih situacija i ne vode dnevnik snimanja, tako da se kasnije kod izrade fotoelaborata javljaju razni problemi.

25. Sadržaj zapisnika često nije dovoljno precizan, terminološki ispravan, pa samim tim ni objektivan, tako da kasniji korisnici zapisnika dolaze u situaciju da navode u zapisniku dvojako ili više značno tumače i ocjenjuju. Ne vodi se dovoljno računa o

formulaciji i izboru riječi, niti se one upotrebljavaju u njihovom leksičkom značenju. Unose se osobni izrazi i riječi uviđajnog organa u obliku tzv. kovanica koje nisu opće prihvaćene ili se koriste stručni izrazi (termini tehnički) iz područja kriminalističke tehnike bez njihovog objašnjenja, kao i neobičajeni izrazi, a koji puta čak i šatrovacke riječi kada tome nema mjesta.

26. Opisivanje objektivnog nalaza je skokovito i nesistematsko. Na taj način gubi se preglednost sadržaja zapisnika. Za isti trag, predmet ili neki drugi objekt uviđaja ne upotrebljava se dosljedno isti izraz kroz cijeli zapisnik, već se koriste sinonimi, koji su često dubiozni. Neki uviđajni organi su posebno skloni korištenju neologizama (kovanica), difuznih izraza, amfibolija (dvosmislica), sinonima i sl., što uzrokuje neodređenost sadržaja zapisnika u kvalitativnom smislu. Zbog navedenog, korisnici zapisnika ne mogu steći jasnu i uvjerljivu sliku o stvarnom stanju stvari, tj. utvrđenjima učinjenim u toku uviđaja.

27. Često zapisnik ne samo, što ne sadrži dio važnih činjenica za budući krivični postupak, nego sadrži pravno irelevantne činjenice koje predstavljaju svojevrsni činjenični balast. Unose se podaci koji nemaju veze s konkretnim kriminalnim događajem, dakle, činjenice irrelevantne za budući krivični postupak. Stečen je dojam da je to posljedica neznanja i nestručnosti.

28. Pronađeni tragovi i predmeti ne opisuju se detaljno, ne navodi se tko ih je pronašao i gdje, kako su fiksirani i što je s njima učinjeno. Ne samo da se ne navode točna mesta pronalaska tragova i predmeta, nego ni njihov međusobni položaj (suodnos), udaljenosti među njima i sl. Ne navode se načini kako su obilježeni (markirani brojevima i/ili slovima) i aservirani, po kome i gdje se nalaze (destinacija). Posebno je opasno za utvrđivanje istine kada se ne opisuju dovoljno oni objektivni nalazi koji se ne daju dobro prikazati grafičkim i tehničkim registracijama. Vrijednost sadržaja zapisnika u dokaznom smislu posebno umanjuje okolnost da opisivanje činjenica ne samo što nije terminološki precizno i ispravno, nego nije ni gramatički točno, po slijedu pregledno (relje-

fno), niti stilski pravilno sastavljen. Uočeno je da uviđajni organi previše koriste nekakav vlastiti rječnik, sve do upotrebe raznih lokalizama.

29. Iako pravila kriminalističke taklike nalažu da se objektivni nalazi u vidu tragova i predmeta, stanja i situacija, samo jedanputa i na jednom mjestu opisuju, i to prema provedenim stadijima uviđaja, to se pravilo ne poštuje. Dolazi do ponovnog opisivanja i navođenja istih ili sličnih traseoloških nalaza o istom objektu opservacije na drugim mjestima u zapisniku, što sadržaj zapisnika ne čini samo nepreglednim i nejasnim nego i neuvjerljivim.

30. U zapisnik se unose sadržaji iskaza osoba, razne konstatacije u vidu mišljenja, ocjena, procjena, verzija i zaključaka uviđajnog organa i sudionika u uviđaju, razni sudovi i pretpostavke i podaci do kojih se došlo mimo neposrednog opažanja osjetilima nadležnih osoba. Svi ti subjekti-vni elementi podložni su promjenama i drugačijim mišljenjima čime se narušava načelo objektivnosti postupka.

31. Metodologija unošenja važnih činjenica je često previše šablonizirana i ne varira ovisno o okolnostima svakog konkretnog slučaja i situacije na mjestu događaja (uviđaja). Pristup, stručno znanje i afinitet uviđajnog organa ne dolazi do izražaja, tako da sadržaji zapisnika nalikuju jedni na druge kao da je riječ o vrlo sličnim kriminalnim slučajevima. Drugim riječima ne uočavaju se ili ne fiksiraju specifičnosti svakog konkretnog slučaja. To istovremeno znači da sadržaj zapisnika nije opisna slika riječima utvrđenog činjeničnog stanja na čemu inzistiraju norme ZKP-a.

32. Kod izrade tehničke dokumentacije teži se skraćivanju konstatacija o utvrđenim činjenicama u zapisniku o uviđaju, čime se gubi na ilustrativnosti sadržaja zapisnika. Takođe ukazuje i na činjenicu, da uviđajni organi ne rukovode adekvatno provođenjem uviđaja u odnosu na sudionike kriminalističko-tehničkih profila. Iako tehnička dokumentacija ne čini sastavni dio zapisnika, nego njegov prilog, to ne znači da stručni standardi smiju biti niži kod njihove izrade.

33. Traseološki nalaz često nije jedinstvena cjelina precizno opisana s komplementarnim tehničkim, grafičkim i drugim registracijskim prikazima. Stoga sadržaj i način označavanja objektivnog nalaza često ne omogućava multidisciplinarno korištenje.

34. Ne navode se vrsta i visina štete, makar i približno, podaci o oštećenom, oblici i vrste osiguranja, podaci o osiguravatelju, datumu osiguranja, klauzulama i sl.

35. Često se zapisnik ne vodi kronološkim redom kako je tekao uviđaj i kako su poduzimane mjere i radnje, nego na "preskok", tako da njegov sadržaj nije pregledan i uvjerljiv.

b) Propusti u uvodnom dijelu zapisnika:

1. Podaci o krivičnoj stvari u vezi koje se poduzima uviđaj ne navode se činjenično opisno, nego se koji puta daje prerana krivičnopravna kvalifikacija djela kada za to nema osnova, čime se prejudicira kvalifikacija djela. Krivična stvar se može krivičnopravno točno precizirati samo kada je nepobitno (nedvojbeno) utvrđeno da je izvršeno točno određeno krivično djelo predviđeno i opisano u katalogu inkriminacija krivičnog zakona. Ukoliko je postojanje krivičnog djela sporno, treba opisno navesti povod za poduzimanje uviđaja npr.: "Uviđaj se poduzima povodom pronalaska mrtvog tijela čovjeka...", ili "Povodom požara kuće" i sl., a ne povodom ubojstva ili paljvine.

2. Često se ne navode objektivni uvjeti pod kojima se poduzima uviđaj kao što su: atmosferske prilike (i neprilike), stupanj vidljivosti (osobito kada se uviđaj poduzima noću), čujnost (kada je to relevantno za konkretni kriminalni slučaj), umjetni izvori svjetla i njihova jakost, prepreke vidljivosti i sl. Zbog nenavođenja objektivnih uvjeta, koji su mogli utjecati na ispravnost i kvalitetu opažanja u toku uviđaja, kasnije nije moguće prosuditi da li je uviđaj obavljen pod uvjetima, odnosno okolnostima koje su omogućavale maksimalno pravilno opažanje. Pošto se provođenje

uviđaja temelji na opservacijskim metodama, na taj način se otvara prostor kasnijim sumnjama i prigovorima u pogledu načina provođenja uviđaja i utvrđenja do kojih se došlo u njegovom toku.

3. Nije vidljivo tko je, kada, kako i kome dojavio kriminalni događaj, te koje su mjere prve intervencije ili mjere tzv. prvog zahvata poduzete, kada i po kome.

4. Često nije vidljivo da li je obaviješten nadležni istražni sudac, kada i kako. Ukoliko nije izašao na lice mesta, ne konstata se razlog njegovog neizlaska. Postoje i dogovori između istražnih sudaca i policijskih organa po pitanju krivičnih djela na koje će istražni suci izlaziti i o kojima ih treba obavještavati i djela na koja neće izlaziti i o kojima ih ne treba obavještavati. Taka rješenja su protivna pozitivnim zakonskim normama ZKP-a.

5. Isto tako, često nije vidljivo da li je obaviješten nadležni javni tužilac, kada, kako i po kome. Ukoliko nije izašao na lice mesta, ne navodi se razlog neizlaska.

6. Često nije vidljivo da li su obaviještene, kako, kada i po kome druge osobe koje imaju pravo prisustvovati uviđaju. Odredbe ZKP-a statuiraju da takve osobe treba o mjestu i vremenu provođenja uviđaja obavijestiti na pogodan način. Isto tako, ne vidi se, ako nisu obaviještene, zašto nisu obaviještene (razlozi hitnosti). Ukoliko su takve osobe prisustvovale uviđaju, iz zapisnika nisu vidljivi njihovi identifikacijski podaci i status u postupku. Tako se kasnije ne može putem zapisnika provjeriti da li je i koji procesni subjekt koristio i kako prava koja mu pripadaju po odredbama ZKP-a.

7. Ima konstatacija da se uviđaj poduzima komisijski, iako odredbe ZKP-a ne poznaju institut komisijskog (kolektivnog, zbornog) provođenja uviđaja. Po odredbama ZKP-a uviđaj poduzima i njime rukovodi uviđajni organ, a svi ostali članovi uviđajne ekipe su sudionici u uviđaju.

8. Često se ne vidi da li je izvršeno osiguranje mesta događaja do dolaska uviđajne ekipe ili nije. U slučajevima kada je mjesto događaja bilo osigurano i kada se to

u zapisniku navodi, ne navodi se po kome, od kada i kako je mjesto događaja bilo osigurano. Kada se navodi da su mjesto događaja osiguravali policajci, ne navode se njihovi osobni podaci, radna mjesta i funkcije i kome organu pripadaju. Isto tako često nije vidljivo kada je osiguranje mesta događaja započelo, koji krug ili prostor je određen i kako je markiran, te sam način osiguranja. Isto tako ne konstatira se zatečeno stanje, poduzete mjere, kako mjere neposrednog traganja, provizorne zaštite tragova i predmeta i sl. Kada je došlo do promjena u traseološkom smislu, ne navodi se razlog promjena (uzrok), mehanizmi i vrijeme nastanka i kako su se te promjene odrazile u odnosu na zatečeno traseološko informacijsko stanje. Ove konstatacije su važne u kasnijem postupku radi ocjene vjerodstojnosti traseološkog nalaza na mjestu uviđaja u smislu njegove netaknutosti, neizmjenjenosti ili izmjenjenosti. Ovo je osobito važno ako je došlo do uništenja ili kontaminiranja postojećih tragova, odnosno generiranja novih.

9. Iz uvodnog dijela zapisnika često nije vidljivo da li je naređeno službenim osobama, koje su osiguravale mjesto događaja, da o tome sastave službenu zabilješku ili zapisnik. Zaboravlja se da početkom osiguranja mesta događaja stvarno započinje osiguranje kasnijih objektivnih nalaza u uviđaju i puta stvarnih dokaza.

10. U slučajevima kada su poduzete mjere neposrednog bitnog traganja za počiniteljem to se ne navodi u smislu njihove vrste, opsega i ishoda, čime se onemogućava naknadna kontrola policijskih službenika. S druge strane, ako su te mjere poduzete na štetu osiguranja mesta događaja, nije vidljivo da li su napuštanjem mesta događaja nastupile kakve štetne posljedice u odnosu na informacijsko traseološko stanje.

11. Generalno se može konstatirati da se uopće ne navode ili iznimno, i to vrlo skromno, kriminalistički sadržaji poduzetih mjera i radnji u toku osiguranja mesta događaja, od provizorne zaštite tragova i predmeta, prikupljanja obavijesti od građana, pronalaženja svjedoka, pa sve do eventual-

alno iznimno poduzetih hitnih anticipiranih istražnih radnji.

12. Ne navode se stručni profili kriminalističko-tehničkih stručnjaka i drugih stručnjaka, kao ni vještaka koji sudjeluju u provođenju uviđaja.

13. Ne poklanja se dovoljno pažnje točnom geografskom pozicioniranju (lociranju) mjesta uviđaja i ne navode se opći podaci o izgledu najvažnijih objekata koji se na njemu nalaze i njihovoj lokaciji radi kasnije orientacije korisnika zapisnika.

c) Propusti u opisnom dijelu zapisnika:

1. Opisivanje mjesta uviđaja ne vrši se određenim redom od općeg ka posebnom, nego skokovito. Ne navode se ni relevantne osobitosti tog mjesta. Kada se mjesto uviđaja nalazi na otvorenom prostoru, ne navodi se (opisuje) okolina, svi eventualni prilazi tom mjestu i sl. Uviđajni organi se uglavnom orientiraju na opisivanje mesta uviđaja u užem smislu riječi tj. samo na mjesto izvršenja djela, a ne i u širem smislu riječi kada mjesto uviđaja obuhvaća i okolinu, prilazne puteve, pa i dislocirana mesta uviđaja i sl. Uočena je i opasna tendencija da se površina mesta uviđaja neosnovano smanjuje, po svemu zato jer se tako može brže obaviti uviđaj. Nerijetko se opisivanje mesta događaja miješa s opisivanjem pojedinih tragova i predmeta na njemu, čime se narušava kriminalističko pravilo "od općeg ka posebnom." Nerijetko je tome uzrok ne-poštivanje pravila o provođenju uviđaja po njegovim stadijima: organizacijsko-informacijskom, statičkom, dinamičkom, kontrolnom i završnom. Zbog toga se iz zapisnika ne vidi ne samo način, nego i tok provođenja uviđaja, načini postupanja uviđajnog organa i sudionika u uviđaju. Zbog ne-poštivanja navedenog pravila opisivanje objektivnog stanja(nalaza) ne samo da je skokovito, nego koji puta ima i inkohherentan tok. Nije vidljiv slijed kriminalističko tehničkih mjeru i radnji koje su poduzete i njihov rezultat. Poduzete kriminalističko te-

hničke mjere i radnje moraju biti opisane po kronološkom redu zajedno s postignutim rezultatima. Riječ je o detaljnem opisivanju mehaničkog toka uviđaja opisivanjem postupaka i primijenjenih metoda i sredstava.

2. Kada su u uvodnom dijelu zapisnika navedene opće i posebne verzije o kriminalnom događaju, počinitelju, vremenu i načinu izvršenja djela i sl., u opisnom dijelu zapisnika nije vidljivo da li se uviđajni organ pridržavao tih verzija(de facto) plana provođenja uviđaja).

3. Često se ne poštuje kriminalističko tehničko-taktičko pravilo da se prvo opisuju lokacija, dimenzije, oblik i druge osobitosti mesta uviđaja, a tek onda objekti na njemu kao i promjene na tim objektima koje se dovode u vezu s izvršenim djelom.

4. Za korištenje zapisnika o uviđaju, pa i sam ishod budućeg krivičnog postupka osobito je štetno što se iz zapisnika često ne vidi kronološki red poduzetih kriminalističko-tehničkih mjeru i radnji u statičkom i dinamičkom stadiju uviđaja. Što više u dijelu o statičkoj fazi ne nalaze se podaci o zatečenom stanju (situaciji) s podrobnim opisom lokacije i zatečenom makrotraseološkom situacijom, stanjem pronadjenih i obilježenih (markiranih) tragova i predmeta, njihovom točnom lokacijom, opisom, mjerama i dimenzijama i sl. Isto tako, u dijelu zapisnika o statičkom i dinamičkom stadiju, rijetko se nalaze poveznice s pratećim fotografijama i prikazima zatečenog stanja, rezultatima mjerjenja (izmjere) i s jasnim naznakama toka istraživanja mesta uviđaja.

5. Dio zapisnika koji se odnosi na dinamički stadij uviđaja često ne sadržava precizne podatke o načinu istraživanja mesta uviđaja i postignutim rezultatima. Uvidom u analizirane zapisnike stečen je dojam da se ne vrši pravilna interpretacija traseološkog stanja u cilju dobijanja podataka za pronalaženje drugih tragova i predmeta, osobito mikrotragova. Ne opisuju se oni dijelovi mesta uviđaja koji su bili posebni objekt istraživanja kao ni traseološki nalazi koji su rezultat aktivne istraživačke djelatnosti uviđajnog organa i su-

dionika u uviđaju, a ne njihove uvjetno rečeno pasivne opservacijske djelatnosti.

6. Generalno se može konstatirati da se u statičkom i dinamičkom stadiju uviđaja mjere i radnje ne poduzimaju metodički i sinkronizirano, osobito u odnosu na obradu tragova. Ne navodi se, ili barem ne dovoljno precizno, kako su tragovi i predmeti izuzeti i koji, kako su obilježeni i pakovani(aservirani), te što je s njima učinjeno.

7. Objekti uviđaja ne opisuju se dovoljno detaljno i jasno, jedanputa i na jednom mjestu, nego više puta i na više mesta. Ne odabiru se pažljivo izrazi i riječi kojima se označavaju mesta, tragovi i predmeti, dakle traseološka situacija. To znači da se opisivanje ne vrši po određenom redu i precizno. Često, protivno kriminalističkim pravilima, opisivanje mesta uviđaja i nalaza na njemu nije detaljno opisivanje makro-traseološke situacije i prepostavljenih mesta nalaza mikrotragova (mikrotraseološka situacija), dakle. Zatečenog i prepostavljenog traseološkog stanja. Osnovni razlog leži u tome što se u toku provođenja uviđaja ne vrši tzv. misaona rekonstrukcija kriminalnog događaja(krivičnog djela). Zato i opisivanje ne ide određenim redom, od općeg ka posebnom, po određenom planu, nego stihiski, spontano s visokim učešćem elementa slučajnosti. Nema sistematskih prijelaza od općeg ka posebnom, nego je opisivanje, kako je istaknuto skokovito i nesistematično, počevši od općeg izgleda mesta uviđaja pa do pojedinosti i osobitosti prostorno-vremenskih i traseoloških. Na taj način gubi se preglednost sadržaja zapisnika. Često se koriste neodređeni izrazi kao: "naprijed", "pozadi", "u blizini", "okolo", "iza" i slični.

8. Ne navode se i ne opisuju poduzete kriminalističko tehničke mjere i radnje, tko ih je poduzeo, način provođenja(metode i tehnička sredstva) i rezultat(ishod).

9. Ne posvećuje se dovoljno pažnje opisivanju onih stvarnih nalaza za koje se prepostavlja da će poslužiti vještacima u kasnijim fazama postupka kao predmeti (objekti) vještačenja.

10. Ne opisuje se sistematski uža i šira okolina mjesta uviđaja kada je to potrebno(diskrecijska ocjena) i ne navode se osobitosti eksterijera i interijera, a koji puta čak ni točan položaj mesta uviđaja u prostoru s prilazima k njemu, ukratko prostor u kome je djelo izvršeno.

11. Pri navođenju osnovnih podataka, lokaliteta i objekata na mjestu uviđaja uviđajni organ je šprt na riječima, previše se poziva i oslanja na druga izražajna sredstva fiksiranja nalaza, kao što su tehnička i grafička dokumentacija, pa se zato često u zapisnicima mogu naći konstatacije: "Vidi skicu", "Vidi fotoelaborat" i sl. uz već ranije navedenu upotrebu verba indefinitiva: "blizu", "okolo", "povisko", "oko 100 metara" i sl.

12. Tjelesne ozljede, oštećenja i stanje odjeće na žrtvama, prvenstveno u zdravstvenim ustanovama i osumnjičenika navode se tako da se ne stiče dojam da je na tim osobama izvršen uviđaj kao na svojevrsnom dislociranom mjestu uviđaja, dakle, nastavak uviđaja. Isto vrijedi i za uviđaj na mrtvim tijelima u prosekturnama prije obdukcije.

13. često se nađu konstatacije da u toku uviđaja nisu nađeni relevantni tragovi koji se mogu dovesti u vezu s kriminalnim događajem. Takve konstatacije u pravilu indiciraju da uviđaj nije proveden po pravilima struke(lege artis).

14. U slučajevima kada se nađu relevantni tragovi i predmeti, unose se mišljenja uviđajnog organa i sudionika u uviđaju o podobnosti ili nepodobnosti tragova i predmeta kao stvarnih dokaza ili budućih predmeta vještačenja. Riječ je o unošenju subjektivnih sudova kojima prema odredbama ZKP-a nema mesta u zapisniku o uviđaju.

15. Ukoliko je došlo do vizualiziranja nevidljivih (latentnih) tragova, često se ne navodi tko je i čime (kako) izvršio vizualizaciju i kako su fiksirani. Drugim riječima ne vide se tehnike izazivanja i fiksiranja nevidljivih tragova.

16. Kada se tragovi "skidaju" s različitim podloga, osobito mikrotragovi, ne navodi se kvaliteta, odnosno nekvaliteta podloge, tehnika uzimanja traga, mesta s ko-

jih su tragovi uzeti (kod mikrotragova tzv. pretpostavljene kontaktne zone), tko je uzimanje izvršio i kako su tragovi pakovani i obilježeni. Isto tako, ta mjesta se svaki puta ne fotografiraju i ne unose u skicu, osobito detalj skice kada je to nužno radi ilustrativnosti i dokaznosti.

17. Kod uzimanja tzv. neutralnih komparativnih uzoraka, za potrebe komparativnih ispitivanja u toku vještačenja, ne navode se točna mjesta uzimanja, vrsta podelje, eventualna kontaminacija uzorka, način, sredstvo i količina koja je uzeta, tko je uzimanje izvršio, način pakovanja i obilježavanja i dispozicija s uzorkom. Dispozicija u smislu načina čuvanja sa sigurnosnog i traseološkog aspekta je važna zbog očuvanja identiteta i integriteta komparativnih uzoraka i izbjegavanja kasnijih prigovora u tom pravcu u toku postupka.

18. Ne unose se u zapisnik tzv. negativni nalazi tj. nepostojanje tragova i predmeta koji bi po utvrđenom toku stvari trebali postojati na mjestu uviđaja (tzv. negativne činjenice), kao ni postojanje tragova i predmeta koji se prema utvrđenom "hodu" stvari ne bi trebali nalaziti na mjestu uviđaja.

19. Ne poštuju se pravila kriminalističke traseologije u pogledu opisivanja tragova, njihovih konstitutivnih elemenata i karakteristika po određenom redoslijedu kako preporučuju pravila kriminalističke tehnike, kao što je npr.:

- Opisivanje vrste, dimenzija (dužina, širina, visina, dubina), početak, tok i svršetak traga,

- Opisivanje pojavnog morfološkog oblika traga i njegovih morfoloških karakteristika,

- Ne navode se izvori i mehanizmi nastanka tragova (pa makar i mogući uz nužnu ogradu),

- Ne navode se vrsta, svojstva i oblik odloge na kojoj je nastao ili se nalazi trag tzv. nositelji tragova,

- Ne povezuje se način postanka traga, njegov položaj (lokacija) i međusobni odnos s drugim tragovima s okolinom i postojećim predmetima krivičnog djela,

- Ne vrši se označavanje pravca i smjera traga tzv. "kretanje traga",

- Ne navodi se točno mjesto pronalaska traga i njegovo odstojanje od fiksnih orientira (početnih točaka mjerena) i položaj u kojem je trag nađen,

- Nisu vidljive točne izmjere tragova u milimetrima, centimetrima i metrima,

- Ne vidi se način fiksiranja tragova i predmeta, osobito kada je riječ o primjeni posebnih tehnika,

- Kada su tragovi izuzeti, ne vidi se dispozicija s njima, npr. nalaze li se u prilogu zapisnika, da su pohranjeni u corpora delicti, upućeni na vještačenje i sl.

Generalno se može konstatirati da se često vrši sumarno, površno, nepotpuno i neprecizno opisivanje i utvrđivanje vrste traga, mjesta pronalaska, oblika, položaja u prostoru, međusobnog rasporeda (suodnosa) tragova i u odnosu na okolinu i predmeta krivičnog djela, njihovih dimenzija, boja itd. Zanemaruju se početak i svršetak tragova, intenzitet, širina i dubina (visina), njihov tok i sl. Posebno se zapostavlja opisivanje tragova na objektima napada. Oni se više naznačuju nego opisuju po obliku i izgledu, veličini (dimenzijama), točnoj lokalizaciji i rasporedu, međusobno i u odnosu prema drugim tragovima, kako je istaknuto. Na taj način otvara se prostor kasnjem osporavanju objektivnog nalaza u vezi s tragovima i predmetima, osobito u odnosu na njihov identitet i integritet.

20. Kod opisivanja tragova, kao relevantnih izvora informacija materijalne prirode tzv. signala, ne uzimaju se u obzir i ne navode ona njihova obilježja, po kojima se oni razlikuju od ostalih istovrsnih tragova i predmeta. To može kasnije u postupku rezultirati osporavanjem postojanja, vrste, identiteta i integriteta traga. Zaboravlja se da dobar opis tragova (i predmeta) pretpostavlja detaljno opisivanje vrste traga ili predmeta, mjesta pronalaska, oblika, veličine, količine, boje, položaja, međusobnih odnosa itd. o čemu je bilo riječi.

21. Ne opisuju se i ne navode promjene do kojih je došlo u toku dinamičkog

stadija uviđaja, osobito u odnosu na tragove i predmete i čime su te promjene uzrokovane. Ukoliko se navedeni podaci i unose u zapisnik, opis promjena nije jasan, pregleđan, sistematičan, potpun i točan.

22. Opisi mrtvih tijela ili ljudskih ostataka su manjkavi, kao i njihov položaj prema okolini. Isto tako slabi su opisi tjelesnih ozljeda, stanja odjeće i obuće, sve do podataka o indirektnim metodama identifikacije nepoznatih leševa ili ljudskih ostataka.

23. Isti trag ili predmet u zapisniku, fotoelaboratu i legendi skice ne naziva se na isti način, nego se koriste varijante, sinonimi ili čak drugi nazivi. Isti je slučaj i s upotrebom brojeva ili slova kao poveznicama. Koriste se drugi brojevi ili slova od onih kojima su tragovi i predmeti markirani prilikom fotografiranja ili skiciranja.

24. U zapisnik se ne unose kronološki nalazi(utvrđenja) sudionika u uviđaju, tako da nije vidljivo što je utvrdio vlastitim opažanjem uviđajni organ, a što pojedini od sudionika u uviđaju. Zaboravlja se da iz sadržaja zapisnika mora biti vidljivo što je pojedini sudionik pronašao(utvrđio), opisao, izmjerio, obilježio, spakovao itd. Ovo je osobito važno kod provođenja tzv. kombiniranog uviđaja u okviru kojeg se provodi vještačenje ili vještačenja na mjestu uviđaja.

Kod provođenja kombiniranog uviđaja nalaz i mišljenje vještaka ne pišu se odvojeno kao poseban zapisnik ili barem na kraju zapisnika o uviđaju, nego se inkorporiraju u tekst zapisnika o uviđaju. Zaboravlja se da je vještačenje samostalna procesna radnja i da nalaz i mišljenje vještaka ne čine integralni dio zapisnika o uviđaju. Nalaz i mišljenje vještaka je samostalan procesni akt o izvršenom vještačenju i zato ga treba pisati odvojeno od zapisnika o uviđaju. Iznimno zbog razloga hitnosti u dokaznom smislu moguće je na kraju zapisnika o uviđaju navesti nalaz i mišljenje vještaka, ali odvojeno koje jedino on potpisuje. Na taj način se nalaz i mišljenje vještaka(iskaz vještaka) mehanički spaja sa zapisnikom o uviđaju, što treba izbjegavati.

25. U zapisniku se ne konstatiraju naredbe i upute koje je uviđajni organ dao sudsionicima u uviđaju, što je važno radi naknadne kontrole pravilnosti provođenja uviđaja.

26. U zapisniku se površno opisuju provedena mjerena i izrađene "kroki" skice s njihovim razmjerima, izmjerama, crtežima, kao i fotografije koje su snimljene, čime i kako(uvjeti), s kojih mjesta(obavezno ucrtati u skicu s pravcem objektiva), što prikazuju, da li se radi o kolor ili crnobijeloj tehničici(filmu), tko je izvršio snimanje itd. Treba navesti i podatke o vrsti kamere i njenim gabaritima, osobito podatke o upotrijebljenom objektivu i sl. Ukoliko su vršena snimanja drugim tehničkim sredstvima, treba navesti i podatke o njima. Pogrešno se polazi od toga da tehnička, grafička i ostala dokumentacija, kao posebna izražajna sredstva koja ne predstavljaju integralni dio zapisnika o uviđaju, ne moraju biti detaljno zastupljena u zapisniku. Ona ne samo što moraju biti točno opisana i navedena u zapisniku, nego se moraju navesti i njihove međusobne poveznice i veze s drugim dokaznim oblicima. Posebno treba upozoriti na specifičnosti i detalje objekata koji su na taj način fiksirani, odnosno što ta izražajna sredstva prikazuju. Stečen je dojam da uviđajni organi često nisu svjesni koliko navedena izražajna sredstva pridonose vizualizaciji činjeničnog stanja utvrđenog uviđajem i upotpunjavaju opisnu sliku riječima, te služe reljefnjem, plastičnjem, evidentnijem i jasnjem prikazivanju onih nalaza koji su opisno riječima fiksirani u zapisniku, osobito kada se određeni detalji i stanja ne mogu opisati riječima.

27. U zapisnik se ne unose prijedlozi sudionika u uviđaju ili osoba koje imaju pravo prisustvovati uviđaju, a koji se tiču provedbe uviđaja. Nije vidljivo kada se prijedlozi unose, da li je tim prijedlozima udovoljeno ili nije, ako nije, zašto nije.

28. Uviđajni organi često zbog velike izražajnosti tehničke dokumentacije i grafičkih prikaza, kao i s obzirom na njihovu određenu samostalnost u dokaznom smislu, previde da ta izražajna sredstva ne mo-

gu u dokaznom smislu u budućem postupku zamijeniti zapisnik i figurirati kao samostalan dokaz, ni stvarno ni pravno, pa pišu nekakve vrlo skraćene verzije zapisnika o uviđaju, pozivanjem na ta izražajna sredstva. Sudska i kriminalistička praksa su doduše uveli neki oblik skraćene verzije zapisnika o uviđaju(tzv. "klasični" zapisnik), ali ne do granica da ne bi mogao figurirati kao samostalan dokaz ispravom.

29. Koji puta se zaboravlja, kada je tehnička i grafička i ostala dokumentacija obuhvaćena zapisnikom, da je ona tada u dokaznom smislu ekviparirana sa zapisnikom. Praksa pokazuje, da u pravilu ta dokumentacija u spoznajnom smislu može biti dokazno jača od zapisnika o uviđaju, osobito ako nije kvalitetan. Ne može se danas poreći ilustrativnost i izražajnost tih izražajnih sredstava, s obzirom na razvoj nauke i tehnike, koji upravo fascinira.

30. Neki uviđajni organi zanemaruju izradu skica jer ne znaju da su skice posebni procesni akti kojima se grafički zapisuje i izražava ono što je tokom uviđaja neposredno zapaženo. Zaboravlja se da je skica specifičan dokaz ispravom, s naglašenim tehničkim karakterom. Riječ je o posebnom obliku grafičkog pismenog izražavanja.

31. Uočena je tendencija da se činjenično stanje, utvrđeno uviđajem, osim zapisnikom fiksira samo ili fotografijom ili samo skicom, a ne i fotografijom i skicom na čemu inzistiraju pravila kriminalistike.

d) Propusti u zaključnom dijelu zapisnika:

1. Ne specificiraju se prilozi koji se prilažu zapisniku i prate ga kao prilog.
2. Ne konstatiraju se promjene do kojih je došlo u toku provođenja uviđaja i čime su bile uzrokovane.
3. Ne navodi se izričito koje su skice, sheme, fotografije i ostale tehničke snimke napravljene u toku uviđaja niti među njima postoje poveznice.

4. Ne unose se primjedbe krivično-procesnih subjekata, odnosno kojima prijedlozima nije udovoljeno.

5. Često je loš opis izuzetih predmeta u odnosu na njihov izgled, svojstva, boju, miris, vlažnost, općenito stanje u kome se nalaze (da li ono ukazuje na upotrebu i kakvu, te kada), težinu, dimenzije(mjere) itd. Isto tako loše se opisuju predmeti i podloge koji se javljaju kao tzv. nosioci tragova. Isto tako nije vidljivo što je učinjeno s tim predmetima (dispozicija s corpora delicti).

6. Postoji tendencija da se mogući počinitelji krivičnog djela u statusu osumnjičenika (kada postoje osnovi sumnje) proglašavaju počiniteljima krivičnog djela, kao da postoji osnovana sumnja, što kasnije u postupku dovodi do kretanja u pogrešnom pravcu ili drugih problema. Osim toga ni identifikacijski podaci tih osoba nisu potpuni i nije vidljivo na temelju čega su utvrđeni.

7. Podaci o svjedocima očevicima se rijetko navode, a i kada se navode unosi se samo ime i prezime a ne i drugi podaci koji omogućavaju identifikaciju i pronalaženje svjedoka očevidaca.

8. Kada je riječ o mrtvim tijelima, nije vidljivo na temelju čega su osobe identificirane.

9. Ne navode se detaljni identifikacijski podaci i drugi relevantni podaci o pronađenim i izuzetim predmetima, osobito u odnosu na njihovo aserviranje tj. kako su pakovani i obilježeni, tako da nije vidljiv tzv. put stvarnih dokaza. Nije vidljivo da li se prilažu zapisniku ili se primjenjuje neki drugi oblik dispozicije. Ovo je osobito važno kada se za aservate traži poseban režim čuvanja u smislu vlažnosti, temperature, zamračenosti i sl.

10. Grafički prikazi koji puta ne udovoljavaju uvjetima točnosti i provljerljivosti mjerila i usporedivosti s drugim izvorima saznanja. Previše je prisutna laička nepreciznost kojoj nema mjesta u izradi ove važne dokazne građe.

11. Fotografije su često loše snimljene ili izrađene, premalog su formata tako da nisu dovoljno ilustrativne, redoslijed fotografija u fotoelaboratu je neadekvatan i

nije dovoljno ilustrativan. Ne postoji sklonost izradi tzv. strip fotografija koje sucesivno uvode promatrača u bit stvari. Isto tako ne postoji sklonost upotrebe kolor fotografije gdje se njena upotreba javlja kao imperativ npr. kod tzv. krvnih delikata.

12. U zapisniku često nisu vidljivi putevi izrade skica, fotografija i sl., kako bi se na temelju toga mogla prosuditi njihova izražajnost i dokaznost. Na taj način ta dokazna sredstva gube na svojoj autentičnosti i ne mogu se bez rezervi koristiti u dokazne svrhe. Iako je o tome već bilo riječi, zbog važnosti tih podataka ponovo ukazujemo da iz zapisnika mora biti vidljivo: tko je fiksirao činjenično stanje i koje određenim izražajnim sredstvom, kako, s kojeg mesta i sl. uz navođenje objektivnih uvjeta koji utječu na kvalitetu registriranja. Ukoliko nisu navedeni objektivni i subjektivni uvjeti izrade tehničkih i drugih registracija, može kasnije u postupku doći do osporavanja njihove autentičnosti i vjerodostojnosti njihovih sadržaja.

Zaključna razmatranja

Cilj ovog članka je da se ubuduće izbjegne bar dio pogrešaka kod sastavljanja zapisnika o uviđaju ili da se one svedu na razumnu mjeru. Prostor nam nije dopustio da se osvrnemo detaljnije na neke od pogrešaka koje znatno utječu na kvalitativnost zapisnika o uviđaju.

Velik broj pogrešaka u zapisniku o uviđaju je odraz propusta učinjenih u toku provođenja uviđaja. Kada je riječ o uviđaju, polazeći od teorije informacije, treba imati u vidu, a što se često zaboravlja, da je njegov informacijski sistem sastavljen od tri elementa: (1) krivičnog događaja ili djela kao izvora signala (materijalnih informacija), (2) signala kao nosilaca materijalnih informacija i (3) kriminalista u vidu uviđajnog organa i sudionika u uviđaju koji primaju, fiksiraju i prerađuju informacije utvrđene uviđajem. Zbog loše provedenog uviđaja i loše sastavljenog zapisnika o uviđaju, vrlo često dolazi do rekonstrukcija i provođenja istražnih eksperimenata, čime se

odgovlači postupak i povećavaju njegovi troškovi što je protivno primjeni načela ekonomičnosti.

Prof. dr. Ivan Jelić

FORENZIČKE ZNANOSTI I ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA

UVOD

Razvojem društvene zajednice, odnosi među njenim članovima postaju sve složeniji, što se odražava sve većim brojem raznih pravnih propisa. Donošenje i provođenje zakona i drugih propisa, u cilju pravne zaštite, nametnulo je potrebu, da uz pravnike, budu uključeni stručnjaci, drugih i različitih specijalnosti.

Najvažniji način na koji se očituje korištenje stručnih znanja, radi provođenja zakona, izražavaju zahtjevi pravosuđa upućeni osobama, koje raspolažu potrebnim znanjima, u nadi da će pomoći pri utvrđivanju ili ocjeni pojedinih važnih činjenica u sudskom postupku.

Stručna osoba u tom procesu ima posebnu funkciju i naziva se vještak, dok se takav postupak utvrđivanja činjenica, naziva vještačenje.

Razvoj nauke i tehnike te s njima povezana sve veća podjela rada, morali su se neminovalno odraziti i u ovom specifičnom području.

Zahtjevi za vještačenjima sve su brojniji i složeniji, što je dovelo do razvijanja posebnog područja primijenjenih znanosti, poznatog pod nazivom forenzičke (sudske) znanosti.

Naziv potječe od starorimskog naziva za trg "forum", koji je u antičko doba bio centar javnog života, na kojem su se održavale i sudske rasprave.

Dostignuća forenzičkih znanosti, poznata su relativno uskom krugu stručnjaka. Praćenje njihovih dostignuća, najčešće je otežano jer su rijetki časopisi koji bi se bavili tom tematikom.

Forenzičke znanosti i pravna zaštita

Najstariji forenzičko medicinski dokument datira iz doba Babilona i stariji je od poznatog Hammurabijevog zakonika. U

tom se dokumentu navodi potreba da se utvrdi uzrok svake smrti, što ukazuje na jasno definiran stav o potrebi korištenja stručnog znanja u cilju provođenja zakona.

Do otkrića Arhimedovog zakona (prirodni zakon) došlo je upravo zahvaljujući vještačenju. Potrebno je, naime, bilo utvrditi da li je u umjetnički iskovanom zlatnom vijencu jedna količina zlata, zamijenjena jeftinijim srebrom. Zadatak je bio povjeren najznamenitijem fizičaru i inženjeru starog vijeka Arhimedu (287 - 212 p.n.e.).

Nije samo interes pravnika da se služe pomoći stručnjaka, nego se i proučavanje pravne problematike odrazilo na područje matematičke teorije vjerojatnosti (Poisson 1837)

Iako primjena stručnih znanja u sudskej praksi datira već od najranijeg doba ljudske civilizacije, znanstvena se dostignuća počinju primjenjivati i koristiti krajem 19. i početkom 20. stoljeća, u doba kada čovječanstvo ostvaruje sve zamašnija znanstvena otkrića, gotovo u svim oblastima.

Već 1899. godine započinje izlaziti časopis "Arhiv za kriminologiju", čiji je utemeljitelj prof. dr. Hans Gross. Danas taj časopis ima podnaslov: "...s posebnim osvrtom na sudsку fiziku, kemiju i medicinu".

Uz forenzičku (sudske) medicinu, koja je kao takva i predmetom fakultetskog studija s najdužom tradicijom, nastaju i razvijaju se iz osnovnih profesija i druge forenzičke specijalnosti. Ovdje treba spomenuti sudske psihijatriju, psihologiju, pedagogiju, matematiku, fiziku, kemiju, biologiju i dr. Danas je i u oblasti tehničkih znanosti izdvojeno područje tzv. forenzičkog inženjerstva (Forensic Engineering): strojarstva, elektrotehnike, posebno u oblasti računarstva i informatike, jer se javlja sve veći broj krivičnih djela, zlouporabom računarskih sustava i informatičkih znanja.

Forenzičke se znanosti ne ograničavaju isključivo suradnjom u rješavanju pravnih odnosa kod sudova, nego doprinose i rješavanju pravnih i društvenih područja kao npr. upravnih, administrativnih, socijalnih, osiguravajućih, ekonomskih, toksikoloških, kriminalističkih i dr. Medicinska saznanja

dovode do sve strožih propisa i normativa u cilju zaštite zdravlja. Biologija, kemija i fizika razvijaju sve preciznije metode za dokazivanje mikrokoličina toksičnih tvari, čime je omogućena trajna kontrola tih tvari u ljudskom organizmu, namirnicama i okolini. Ergonomска istraživanja doprinose spoznajama o radnom ciklusu, normiraju se radno vrijeme i uvjeti rada pojedinih profesija. Analize nesreća na radu utječu na pravnu regulativu. Istraživanja uzroka saobraćajnih nesreća, neposredno se reflektira na zakonske propise - Zakon o sigurnosti saobraćaja i dr. Donose se normativi i radi što sigurnijeg korištenja strojeva, uređaja, vozila i dr. Poznato je da se u slučajevima, ako se otkriju greške na dijelovima vozila, o tome obavještava javnost i dolazi do povlačenja čitavih serija vozila na naknadnu preinaku i izmjenu pojedinih elemenata. Rezultat toga je sve stroža regulativa normi u vezi sa konstrukcijom i izradom. Briga za zaštitu okoline jedna je od najžešćih, stvaraju se u tom smislu i političke stranke, ne bez malog utjecaja u parlamentima nekih zemalja, sve s ciljem poduzimanja aktivnosti i donošenja propisa, radi osiguranja kvalitetnog života ljudi sada i u budućnosti.

Forenzička ispitivanja i vještačenja

Način korištenja dostignuća forenzičkih znanosti očituje se na dva načina, što je prikazano dijagramom - sl. 1.

Prvi način, lijeva strana dijagrama, čine specifična ispitivanja odnosno istraživanja pojava, koje mogu djelovati ugrožavajuće na ljudsku zajednicu.

Rezultati takvih ispitivanja, koja se ne moraju vršiti u baš u specijaliziranim forenzičkim laboratorijima, nego su do njih mogli doći različiti stručnjaci na različitim mjestima, aktiviraju društvene mehanizme kroz: zakonsko normiranje, javno informiranje i odgoj, angažiranje državnih organa, privredne organizacije i dr., u cilju zaštite i sigurnosti ljudi, očuvanja njihova zdravlja, zaštite okoline i dr.

Drugi se način, desna strana dijagrama, očituje putem vještačenja tj. davanja nalaza i mišljenja stručnjaka, na temelju njima upućenih zahtjeva od strane suda, u kriminalnom odnosno građanskom postupku.

Posebno su razvijena ona forenzička ispitivanja i vještačenja, koja su dio smislenog, organiziranog i planskog rada na suzbijanju društveno štetnih pojava, a nose naziv kriminalističkih ispitivanja i vještačenja. Kako ova ispitivanja i vještačenja zahtijevaju uvođenje i stalno prilagođavanje uz usavršavanje, najnovijih znanstvenih dostignuća i metoda, razumljivo je, da su zbog toga, uglavnom koncentrirana u specijaliziranim ustanovama. U kontinentalnoj Evropi takve ustanove imaju najčešće prefiks "kriminalistički.", "kriminalističko tehnički", "znanstveno policijski" (laboratorij, zavod i sl.). U anglosaksonskim zemljama prefiks je "forenzički", odnosno "forenzičko znanstveni" (laboratorij, zavod, institut i sl.).

Forenzičke znanosti i univerzitet

Forenzičke su znanosti sve više predmetom ne samo stručnog rada, nego i znanstveno istraživačkog i kao takve, već se rano uključuju i u programe pojedinih fakulteta ili su predmetom organiziranja vlastitih studija.

U realizaciji tog procesa vrlo su različiti pristupi i rješenja, koji se razlikuju ovisno o pojedinim zemljama.

Kao zajedničku karakteristiku tog procesa, možemo navesti primjere forenzičke (sudske) medicine i psihijatrije, koje su se u raznim zemljama svijeta, već vrlo rano uključile u znanstveno istraživački i nastavni rad, na fakultetima unutar univerziteta. Ti se predmeti ne predaju samo na matičnim fakultetima nego npr. i na pravnom fakultetu, što omogućava budućem pravosudnom radniku da se već tokom studija upozna sa dostignućima tih znanosti.

Kriminalistika, kao forenzička znanost, posebno njen dio - kriminalistička tehnika, prati i primjenjuje dostignuća znanosti i tehnike, posebno otkrića na polju fizike, kemije, biologije - naročito genetike, ra-

zvoja u elektronici zvanog *mikroprocesor*, koji je doveo do informatičke revolucije i dr.

Međutim, transponiranje tih znanja njihovim korisnicima, u prvom redu pravosudnim radnicima, tužiocima, policijskim službenicima, službenicima različitih inspekcija, carini, osiguravateljima, advokatima i dr., još uvijek je neka vrst pionirskog pohoda.

Relativno su malobrojni studiji koji uključuju ove sadržaje. Djelomično je to realizirano kroz predmet kriminalistike odn. kriminalističke tehnike na pravnim fakultetima i policijskim obrazovnim ustanovama. Studij koji je već vrlo rano bio usmjeren tom području, u Evropi, je Studij znanstvene policije i kriminologije, u Laussani, Švicarska. Ustvari radi se o studiju "kriminalistike" i "kriminologije" prema suvremenim terminima. Prvobitni naziv studija je zaštržan iz poštovanja prema profesoru Rudolfu Reissu, koji ga je osnovao, 1909. g.

Formiranje Fakulteta kriminalističkih nauka u Sarajevu, svojevrstan je primjer, aktivnog uključivanja u ovaj proces, na osnovi uočavanja ove problematike i njenog značaja. Kao samostalnom fakultetskom studiju unutar Univerziteta, osigurani su uvjeti djelovanja, na polju izučavanja, primjene, stručnog i znanstvenog rada iz područja forenzičkih znanosti, tim više, što je unutar zgrade fakulteta smješten i forenzički (kriminalističko tehnički) laboratorij.

Zaključak

Zaštita ljudskih prava, imperativ demokratskih društava, reflektira se kroz razvoj i korištenje dostignuća primjenjenih znanosti, poznatih pod nazivom Forenzičke znanosti.

U cijelom svijetu jača trend, da se sa ovim područjem upozna što širi krug građana.

Od posebnog je značenja usvajanje ovih znanja od strane pravosudnih radnika, javnih tužilaca, kriminalista, službenika carine, službenika inspekcijskih službi, advokata, pripadnika civilne i vojne policije, osiguravajućih društava, sudske vještaka, liječnika, kriminologa, psihologa i dr. U tom pravcu, u Sarajevu djeluje Fakultet krimina-

lističkih nauka. Uz izdavanje časopisa Kriminalističke teme, Fakultet kriminalističkih nauka i forenzički laboratorij koji je unutar zgrade fakulteta, čine temeljnu jezgru za uspostavljanje aktivnosti iz područja Forenzičkih znanosti, u Bosni i Hercegovini, kojima je svrha što efikasnije korištenje znanosti u provođenju zakona – zaštita ljudskih prava, u skladu sa najvišim svjetskim standardima. Time je omogućeno, ne samo praćenje dostignuća iz te oblasti, nego i primjena, sticanje znanja studiranjem, s perspektivom organiziranja specijalizacija, kako za završene studente tako i za druge korisnike, postdiplomskih studija i naučnog rada.

Treba naglasiti, da je danas nezamislivo praćenje suvremenih tokova znanosti, bez uključivanja u svjetske informatičko komunikacijske sisteme, kao što je Internet i sl.

Literatura:

1. Gross H., Handbuch fur Untersuchungsrichter, 7. Izdanje, Springer, Munchen 1922.
2. Jelić I., Sudska vještačenja, časopis Vještak, Zagreb 1983.
3. Kriminološki dodiplomski studij na Florida State Univerzitetu, Plan i program, prijevod, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo 1997.
4. Marković T., Suvremena tehnika istraživanja krivičnih djela (kriminalistika), N.N., Zagreb 1972.
5. Matte J., Forensic Science Professio or Trade, Journal of Forensic Science, G.B., 1970.
6. O'Hara J. i Osterburg J., An Introduction to Criminalistics, The Mc Millan co., New York, 1957.
7. Plan Studija Instituta za znanstvenu policiju i kriminologiju, Lausanne, 1990.
8. Safferstein R., Criminalistics An Introduction to Forensic Science, Englwood Cliffs, Prentice Hall, 1990.
9. Vodinelić V., Inicijalna studija o organizaciji ekspertiznih ustanova i vještačenja u Hrvatskoj, Pravni fakultet Split, Split 1975.

prof. dr. Jozo Sović

PRANJE NOVCA I POSLJEDICE

U zemljama tržišne privrede, privatnog vlasništva i slobodne poduzetničke inicijative ukupne poslovne akcije počinju i završavaju se u novčanom obliku. Novac je specifična roba kojom sve ostale vrste robe izražavaju svoju vrijednost i pomoću koje se međusobno razmjenjuju.

Kao nužni proizvod razmjene i prometa, novac je u robnoj privredi dostigao vrhunac svoga razvoja vršeći brojne funkcije

- kao mjera vrijednosti,
- kao prometno sredstvo,
- kao sredstvo zgrtanja blaga,
- kao sredstvo plaćanja,
- kao svjetski novac.

Ove funkcije novca poznate su i u teoriji i u praksi. Ali u ime naslovljene tematike ukratko ćemo ih obrazložiti.

Kao mjera vrijednosti novac izražava vrijednost svih roba i usluga u zlatu. Cijena označuje jednakost robe i izvjesne količine zlata u s razmjeri društveno potrebnog rada utrošenog u proizvodnji robe i zlata. Kao plemeniti metal, zlato ovu funkciju vrši idealno, što znači da nije potrebito da ono izravno sudjeluje u prometu. Funkcija mjere vrijednosti ostvaruje se mjerilom cijena koje označuje novčanu jedinicu neke države, izraženu količinom zlata.

Kao prometno sredstvo, novac istupa kao posrednik prilikom kupovine i prodaje, omogućujući time zamjenu jedne vrste robe drugom.

Funkcija prometnog sredstva je takva, da ona u toj funkciji mora prisustovati u gotovinskom obliku.

Kao sredstvo zgrtanja blaga novac dovodi do svog izvlačenja iz prometa i pretvaranja u opći oblik bogatstva, u blago.

Funkciju zgrtanja blaga uspješno vrši samo zlatni novac.

Kao sredstvo plaćanja novac se pojavljuje pri dužničko-vjerovničkim odnosima, kao što su slučajevi otplate kredita,

isplate plaća, uplate poreza, alimentiranja rente i sl.

Funkcija novca kao sredstvo plaćanja, raste s razvojem kreditnog gospodarstva, a opada značaj funkcije sredstva prometa.

Kao svjetski novac pojavljuje se zlato kad se njime vrše medjunarodna plaćanja. Ali, i na tom području izbjegava se upotreba zlata i nadomješće se korištenjem deviza, kliringa i kompenzacije.

Jedino zlato može vršiti sve funkcije novca. Za vršenje funkcije prometnog sredstva (sredstva razmjene) najčešće se upotrebljavaju samo simboli zlata ili surrogati (zamjenici) novca. Riječ je o sitnom novcu napravljenom od manje vrijednih metala ili papira. Tu spada i depozitni novac. Ovakov se novac često naziva kreditnim novcem za razliku od punovrijednog (zlatnog) novca. U privredno razvijenim zemljama, po opsegu i značaju najvažniji oblik kreditnog novca je depozitni novac. Ovakov se novac često naziva kreditnim novcem za razliku od punovrijednog /zlatnog/ novca.

U privredno razvijenim zemljama, po opsegu i značaju najvažniji oblik kreditnog novca je depozitni novac. Ima on više naziva (žiralni, knjižni, skripturalni, bankovni) i cirkulira bezgotovinskim putem, to jest preknjižavanjem s računa na račune u bankama.

Sitni i papirni novac (novčanice) stvaraju ovlaštene emisione institucije, a depozitni novac "proizvode" sve banke, pretvarajući deponiranu gotovinu u potraživanja na svojim računima ili odobravajući zamjenu u obliku potraživanja na svojim računima. Prema tome, depozitni novac egzistira kao u svako doba raspoloživo potraživanje na računima kod banaka.

Naprijed je predstavljena legalna konfiguracija stvaranja novca u poslovnom procesu i za poslovni proces. Novac može da se pribavi i na nelegalan način, kradjom, falsificiranjem i drugim kriminalnim radnjama, medju kojima je i pranje novca.

OBLICI PRANJA NOVCA

Pranje novca, označava kriminalnu radnju, u kojoj se ilegalno ostvarena dobit prividno legalizira. Proces legaliziranja odvija se

pretežno na medjunarodnom "tržištu" organiziranog kriminaliteta. Sve države svijeta združene u medjunarodnu zajednicu poduzimaju raznovrsne mjere na sprečavanju ove pojave, oduzimanjem nezakonito stekene dobiti u svim otkrivenim slučajevima.

Iznos dobiti pribavljeni na ovaj način u cijelom svijetu procjenjuje se na 500,0 milijardi dolara¹. Preko 1/2 ove sume odnosi se na trgovinu drogom, a ostatak se rasporedjuje na sljedeće nedozvoljene radnje.

- kradje,
- krijumčarenje
- prostitucija,
- igre na sreću
- trgovina oružjem
- iznude,
- prijevare,
- utaje poreza itd.

Prihodi po prednjem osnovu ostvaruju se dobrim dijelom u gotovom novcu, naročito ona polovica prihoda koja pritiče uličnom prodajom droge. Uključivanje ovačko steklenog novca u legalni opticaj zahtjeva fazu dorade koja je dobila atribut "pranje" novca.

Modaliteti pranja novca su veoma raznovrsni, najčešće neponovljivi i gotovo neiscrpni. Na osnovu dosada otkrivenih slučajeva, bogata fenomenologija pranja novca može se sistematizirati u tri upečatljive faze.

1. infiltriranje prljavog novca u regularni opticaj, polaganjem gotovine na račun kod finansijske organizacije i sl.,
2. kamufliranje prljavog novca, poduzimanjem više uzastopnih finansijskih transakcija u namjeri stvaranja konfuzije, kako bi se u računovodstvu zamaglilo porijeklo novca,
3. integriranje prljavog novca, njegovim vraćanjem u regularne finansijske tokove kako bi mu se osigurao privid legalnosti.

U procesu pranja novca zapaženu ulogu imaju finansijske organizacije (banke). One obično sudjeluju u sve tri naznačene faze fabrikacije. Dogadja se to otprilike ovako: I) banka primi gotovinu koju "dorađuje" praznim dodatnim transakcijama i tako (2) prikriva porijeklo da bi takav novac (3) uključila u privredne tokove legalnim odobravanjem kredita i drugih novčanih instrumenata (mjenica, čekova, akreditiva i sl.).

Banke se ovim poslovima bave svjesno ili nesvjesno. U proces pranja novca one mogu biti uvučene (1) mimo svoje volje, (2) mogu se dragovoljno uključiti u dodatne "poslove" s kriminalnim organizacijama, a (3) mogu se isključivo baviti poslovima pranja novca, stavljajući se u ulogu kriminalne organizacije.

Organici koji se bave suzbijanjem ove vrste kriminaliteta znaju da su šanse otkrivanja najveće u prvoj fazi. To je ona kritična faza za kriminalne organizacije kada se one moraju oslobođiti velikih količina gotovine. Pa što god s njima činili upada u oči javnosti i organa gonjenja. Za savladjivanje ove faze koristi se rinfuza kao najprimitivniji način distribucije. Ukupna količina novca dijeli se na manje iznose koje zatim krajnji kooperanti uplaćuju u bankama rasutim širom zemlje. Kad se distribucija završi) ispostavljaju se naloži za prenos na zbirni račun kod banke kolakorenta.

Ćesta je pojava da se gotovina fizički dislocira u druge zemlje i položi na račun tamošnjih banaka u svrhe "pranja". Ponekad perači novca idu dotele da registriraju posebna poduzeća koja posluju s gotovinom. Najčešće su to pun'ktovi koji preprodaju rabljene predmete, ugostiteljske organizacije, pa i robne kuće, koje gotovinu predaju u banku, a zajedno sa njom i novac iz nelegalnog prometa.

S obzirom da pranje novca ne poznae granice, čitav svijet se mora ujediniti radi suzbijanja tog oblika kriminaliteta. O tome se moraju donijeti ujednačene pravne norme kako bi se onemogućilo da "perači" koriste tržište pojedinih zemalja s labavom zaštitom finansijske discipline za pranje novca.

¹ Izvor: Carl Klog, Regelungen zur Bekämpfung der Geldwäsche und ihre Anwendung in der Praxis, Bielefeld, 1994. str. 24.

KONVENCIJE O SUZBIJANJU PRANJA NOVCA

Godine 1998. Ujedinjeni narodi su donijeli Konvenciju o nedopuštenom prometu opojnim i psihotropnim drogama, poznatiju kao Bečka konvencija o drogama, koju su prihvatile mnogobrojne zemlje.

Države potpisnice obavezuju se tom konvencijom da u svom zakonodavstvu ute-melje kao kazneno djelo pranje novca koji potječe iz proizvodnje, prodaje i posjedova-nja droga. Konvencija sadrži i vrlo iscrpnu definiciju nedopuštene radnje pranja novca, svodeći razne, do sada poznate, oblike na dva temeljna, već "standardizirana":

1. transformiranje ili prenošenje pre-dmeta koji potječu iz određenih ka-znenih djela, kao i svako drugo sakri-vanje njihova porijekla,
2. stjecanje, posjedovanje i upotreba takovih predmeta.

Zatim je uslijedila reakcija Europskog vijeća koji je nakon dvije godine (1990) donjelo svoju konvenciju o pranju, otkrivanju, pljenidbi i oduzimanju dokaza ostvarenim kriminalom. Ova konvencija je preuzela definiciju pranja novca iz one koju su donijeli Ujedinjeni narodi s tom razlikom da je ne ograničava na delikte vezane uz drogu.

Naredne godine (1991.) ugledale su svjetlo dana Smjernice Vijeća Europske za-jednice o sprečavanju upotrebe financijskog sustava za pranje novca².

Za razliku od Bečke konvencije, ko-ja je samo načelno obavezala države potpis-nice da svojim bankama i drugim finan-cijskim ustanovama propisu obaveze i daju uputstva radi otkrivanja pranja novca, Smjernice to elaboriraju vrlo detaljno. U prvom redu, Smjernice obavezuju banke i druge finansijske institucije da provodi ne-ku vrstu kontrole, tj. da identificiraju svoje komintente. Time se ulazi u trag peračima novca, jer se stavlja na "brisani prostor"

² Vidjeti, Dr. Petar Novoselec, Kriminalnapoliti~ko zna~enje i pravo uredjenje pranja novca, Casopis Tvrta, Broj 9/96. Zgb.

Postupak otvaranja računa kod ba-nke stavlja se pod nadzor prema određe-nom cenzusu. Osobe koje ulažen jednokra-tno iznos od 15.000 (oko 30.000 DEM) i vi-še obavezno se identificiraju uzimanjem po-trebnih podataka. Ako postoji sumnja na pranje novca, identifikacija se provodi bez obzira na iznos pologa.

S druge strane, financijskim i raču-novodstvenim propisima, banke i druge fi-nancijske izstanove su dužne svoju poslo-vnu dokumentaciju čuvati najmanje pet go-dina izvorno ili na priznatom mediju. Ova opreznost je naredjena radi korištenja izvo-rne dokumentacije u eventualnom sudskom postupku. Nadalje, financijske institucije imaju moralnu obavezu da samoinicijativno izvijeste nadležne organe u svim slučajevi-ma kada se pojave na površini činjenice ko-je iniciraju pranje novca (koje mirišu na pranje...). Sumnjivu transakciju financijske institucije ne čmiju izvršiti prije nego što obavijestite nadležni organ. Ako nadležni organ zahtijeva da se izvršenje obustavi institucije su dužne da tako postupe.

Od svake države članice, Smjernice zahtijevaju da sama odredi sankcije za svoje finansijske institucije koje ne poštuju nave-dene odredbe.

Bankama i drugim financijskim institucijama nisu ugodne ovakve odredbe, jer se time u velikoj mjeri relativizira poslo-vna tajna. Ali, time se čuva zdravlje novca, što je u interesu svih pa i banaka. Uostalom, u uvodnom dijelu Smjernica - izričito je po-drtano da suradnja sa vlastima na suzbija-nju pojave pranja novca ima prioritet nad poslovnom tajnom. Ovo može negativno utjecati na bankovne prihode, zbog čega se one opiru takvoj pravnoj regulaciji. Među-tim, borba protiv kriminala je u interesu i raznih banaka, jer ako javnost sazna da ne-ka banka sudjeluje u pranju novca, povjere-nje u tu banku će oslabiti, a komitenti će se preseliti u drugu banku.

Države članice Europske unije oba-vezne su osigurati suradnju banaka i drugih finansijskih ustanova sa organima gonjenja na pitanju pranja novca. Neke zemlje su u tom pogledu dovoljno kooperativne.

Austrija je predviđjela kazneno dje-lo pranja novca u noveliranom Kaznenom

zakoniku iz 1993. godine. Ova država je izmijenila svoj Zakon o bankama, propisujući odredjene obaveze bankama i finansijskim ustanovama u svezi sa suzbijanjem pojave pranja novca.

Njemačka je uredila kaznena djela pranja novca u okviru Zakona o suzbijanju ilegalne trgovine opojnim drogama... iz 1992. godine. Ova zemlja je 1993. godine donijela Zakon o otkrivanju dobiti iz teških kaznenih djela, koji je dobio naziv Zakon o pranju novca (*Geldwäschegegesetz*). On zapravo završava Smjernice Europske zajednice.

Francuska je pranje novca regulirala Kaznenim zakonom i Carinskim zakonom, dopunjениm u 1992. godini. U kontekstu ove materije, obaveze banaka predviđene su posebnim zakonom još 1990. godine.

Švicarska je medju prvima uvela u svoj Kazneni zakonik (1990) pranje novca kao kazneno djelo. Definirano je pravo podnošenja prijave za nepažnju u finansijskom poslovanju. Savezno povjerenstvo za banke u Švicarskoj donijelo je 1991. godine Smjernice u kojima su naznačene obaveze banaka u svezi suzbijanja pranja novca.

Slovenija je 1994. godine donijela Zakon o suzbijanju pranja novca. Slovenski Zakon slijedi Smjernice Europske zajednice i uređuje obaveze banaka i drugih finansijskih organizacija u svezi sa pranjem novca.

Hrvatska je noveliranjem svog osnovnog krivičnog zakona (1996) inkriminirala pranje novca, predviđajući novo kazneno djelo označeno kao "prikrivanje protuzakonito dobivenog novca", ali nije donijela posebni zakon kojim bi propisala obaveze banaka i drugih finansijskih institucija u svezi sa pranjem novca, kao što su to učinile navedene države.

Pranje novca je relativno novo kazneno djelo. Javnosti su više poznati klasični slučajevi opranog novca koji potječu iz prodaje droge. Radilo se to tako što bi novac bio ulagan na račune više banaka i preko većeg broja posrednika, na ime raznih osoba, u različitim gradovima i državama.

Jasno je da se suzbijanje pojave pranja novca ne može osigurati samim činom donošenja kazneno-pravne regulacije, ali je

ohrabrujuća kooperativnost država EZ dobar znak za uspješnu borbu protiv ogo oblika kriminaliteta. Važno je da se u ovom području uvedu opći prihvaćeni medjunarodni standardi, s obzirom da je oprani novac raskrana za finansijski i gospodarski sustav.

PRIMJER NAJPRLJAVIJEG OBLIKA ZARADE

Prema pisanju pariškog Le Mond-a, biznis s krivotvorenim lijekovima kvote uz godišnju prodaju u vrijednosti od oko 16,0 milijardi dolara.

Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) procjenjuje da se na medjunarodnom tržištu lijekova svake godine stavi u promet najmanje 7,0 posto falsificiranih lijekova. U Brazilu postotak neispravnih lijekova ponekad dostiže i do 30,0 posto, a u Africi se ne zaustavlja ni na 60-postotnoj razini.

Oblici krivotvorenih lijekova (ustvari otvara) variraju od slabih imitacija originalnog proizvoda do potpuno beskorisnih, pa čak i otvorenih supstanci. Navodi se primjer epidemije meningitisa u Vigeru gdje je na hiljadu ljudi bilo cijepljeno vakcinom za koju se ispostavilo da je najobičnija voda. Ili, u Nigeriji je umrlo 109 osoba (djece) nakon što su primili sirup u kojem je bilo antifiriza.

Podvali lijekova nasjedaju ne samo pojedinci već i bolnice koje često kupuju lijekove na crnoj berzi, zato što ona nudi proizvode po pristupačnijim cijenama. U mnogim zemljama organi zdravstva teško se snalaze u saniranju ovakvih pojava zbog nedjelotvornosti ili korumpiranosti organa vlasti.

Zaisfa je široka lepeza deterđenata za pranje novca čiji protagonisti ne prežu ni od čega, pa trguju i sa ljudskim životima.

EKONOMSKE I DRUŠTVENE POSLJEDICE PRANJA NOVCA

Razvoj suvremenog poduzetništva na tržištu bez granica čini pogodan ambijent za krivotvorene novca u raznovrsnim često teško predvidivim oblicima i još težim posljedicama. Bitna profitna pretpostavka gospodarske dinamike nalazi se u stupnju sta-

bilnosti cijenač odnosno vrijednosti nacionalne valute, odgovarajućem stupnju slobode tokova medjunarodnog kapitala i konvertibilnosti domaće valute.

Karakteristika moderne ekonomije jeste razvijeno finansijsko tržište koje obuhvata (1) tržište novca, (2) devizno tržište i (3) tržište kapitala.

Tržišna utakmica odvija se posredstvom finansijskih organizacija kao što su banke, štedionice, agencije, društvo... Sve finansijske organizacije su trgovci novcem i potencijalni učesnici u procesu pranja novca. Zbog svoje funkcije općeg sredstva razmjene, novac ima ogroman značaj za privredu i ekonomsku politiku pa u tom kontekstu podliježe posebnom javnopravnom i finansijskom režimu. U isti režim treba svrстатi i borbu protiv pranja novca u svim pojavnim oblicima.

Pranje novca je virus koji destabilizira cijene i uzrokuje oboljenje finansijskog krvotoka u poduzeću i državi. Gotovo je suvišno isticati dda je zadovoljavajuća stabilnost cijena prvi preduvjet razvoja poduzetništva u svjetskim srazmjerama. Kapital je jednako osjetljiv na (1) nestabilnost novca, (2) inflacijske prijetnje i posebno na (3) finansijski nered u nekoj zemlji. Pri tome, pranje novca i visoka inflacija su *oblici nاج grublјeg oporezivanja*, koji svojim prisustvom uništavaju pojedince, poduzeća i cjelokupni gospodarski sustav. Hoće se bez pretjerivanja reći da *nema opasnijeg podri vača zdravog privrednog sredstva od virusa pranja novca* u bilo kojem obliku.

Prof.Dr. Ismet Dautbašić

MEĐUNARODNO DVOSTRUKO /VIŠESTRUKO/ OPOREZIVANJE SA POSEBNIM OSVRTOM NA PRAKSU SAD-a

Pojam dvostrukog /višestrukog/ oporezivanja

Pojam dvostrukog /višestrukog/ oporezivanja najlakše ćemo odrediti ako usvojimo mišljenje prof. Lovćevića koji kaže da je to pojava: "kada jedan poreski objekt ili subjekt bude dva ili više puta oporezovan istim porezom u istom vremenskom periodu".¹

Ovakvim oporezivanjem se narušava socijalno-političko načelo u oporezivanju koje inzistira na ravnomjernosti u snošenju poreskih tereta.

Sa dvostrukim oporezivanjem se ponekad poistovjećuju pojave kumulisanja i nadoporezivanja, a to su sasvim različiti pojmovi.

Kumulisanje poreza imamo onda kada jedan te isti poreski izvor bude oporezovan sa više različitih poreza.

Nadoporezivanje je slučaj kada postoji plaćanje izvjesnog iznosa poreza ili poreza na već plaćenu sumu osnovnog poreza. Za ovaj slučaj se često navodi primjer kada zavesni organi vlasti naplaćuju porez na ukupan dohodak, a pojedine članice Federacije objektni porez na zgrade, zemljište, prevozna sredstva itd. U ovim slučajevima ne radi se o dvostrukom oporezivanju, nego samo o nadoporezivanju ili doporezivanju.

Dvostruko oporezivanje je često u savremenim poreskim sistemima i to bilo kao namjerno ili nemamjerno. Prvo je onda kad zakonodavac baš hoće da se neka pore-

ska snaga jače oporezuje. Takav je slučaj sa oporezivanjem akcionarskih društava i sl. Nenamjerno dvostruko oporezivanje je često prouzrokovano nedovoljno i neprecizno razgraničenim kompetencijama između pojedinih nivoa poreskih vlasti.

I namjerno i nemamjerno dvostruko oporezivanje moguće je otkloniti.

Vrste dvostrukog oporezivanja

Prema poznatom francuskom finansijskom teoretičaru G. Jeze-u /Žezu/ dvostruko oporezivanje može nastati u ova četiri slučaja:

- 1) Međunarodno dvostruko oporezivanje;
- 2) U federalno uređenim državama;
- 3) Između centralnih i lokalnih vlasti i
- 4) Kod oporezivanja akcionarskih društava.

Tokom narednih izlaganja zadržaćemo se na svakom od navedenih slučajeva dvostrukog oporezivanja.

Međunarodno dvostruko oporezivanje

Do dvostrukog oporezivanja u internacionalnim odnosima dolazi, na taj način što određeni poreski izvor dođe pod udar poreskih vlasti dviju suverenih država. Tako na primjer, ako poreski obveznik ima prihod iz zemlje u kojoj nije njegov domicil, onda ono može biti dvostruko oporezovano. Prvi put u zemlji u kojoj je prihod ostvaren, a drugi put u zemlji gdje živi. Slično je i sa oporezivanjem nasljeda u inostranstvu, kada se nasljeđe oporezuje tamo gdje je imovina, a onda i gdje je nasljednik nastanjen.

U savremenim uslovima veoma čest slučaj dvostrukog oporezivanja imamo kod međunarodnog kretanja kapitala koji se kreće na svim relacijama iz razvijenih u nerazvijene, iz kapitalističkih u socijalističke, iz bogatijih u siromašne zemlje i obratno.

Dvostruko oporezivanje može biti izbjegnuto na dva načina i to: unilateralnim propisima vlastitog zakonodavstva i bilatera-

¹ Prof. J. Lovćević: Institucije javnih finansija, Beograd, 1975. godine, str. 17.

Inim, odnosno međunarodnim konvencijama za izbjegavanje dvostrukog oporezivanja.

Kod unilateralnih regulisanja izbjegavanja dvostrukog oporezivanja važi princip reciprociteta, a kod bilateralnog važe načela bilateralnih konvencija. I o jednom i o drugom načinu izbjegavanja dvostrukog oporezivanja biće riječi tokom daljih izlaganja.

- Princip reciprociteta

Reciprocitet u medunarodnom pravu je međusobno priznavanje određenih prava odnosno nametanje određenih dužnosti između dvije suverene države. Reciprocitet obuhvata i priznavanje određenih prava odnosno nametanje određenih dužnosti fizičkim i pravnim licima one države koja na odgovarajući način postupa prema fizičkim i pravnim licima domaće države.²

Reciprocitet može biti ugovoren ili diplomatski i zakonski ili činjenički /faktički/.

Ugovorni reciprocitet je onaj koji se primjenjuje na temelju međunarodnog ugovora, a činjenički je onaj koji se zasniva na suvremenom zakonodavstvu zemlje bez zaključene konvencije.³

Formalni reciprocitet se sastoji u tome da se strana fizička i pravna lica oporezuju kao i domaća uz uslov da se domaća fizička i pravna lica u stranoj zemlji oporezuju isto tako kao i fizička i pravna lica te zemlje. Formalni reciprocitet je najčešći.

Stvarni reciprocitet se sastoji u tome da se prema stranim, fizičkim i pravnim licima primjenjuje isti postupak kao i prema domaćim licima samo ako se u stranoj ze-

mlji prema domaćim licima primjenjuje isti postupak kao u vlastitoj zemlji.

U primjeni su najčešće i formalni i stvarni reciprocitet.

- Bilateralne konvencije za izbjegavanje međunarodnog dvostrukog oporezivanja

Kao što smo naveli, pored reciprociteta postoje i bilateralni ugovori o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja koji su se pojavili u praksi oporezivanja u međunarodnim relacijama nakon Prvog svjetskog rata pod utjecajem velikih međunarodnih organizacija kao što su medunarodna trgovinska komora i Društvo naroda.

- Modeli konvencija Društva naroda

Društvo naroda je proučavanje problema izbjegavanja dvostrukog oporezivanja povjerilo komitetu koji je predložio četiri modela konvencije. Dva su se od njih odnosila na izbjegavanje dvostrukog oporezivanja /kod neposrednih poreza i poreza na nasljedstvo/, a ostala su dva na poreze i ubiranje poreza.

- Modeli konvencija izrađenih u Mexico Cityju / 1943/ i Londonu / 1946/⁴

Međunarodna konferencija koja se sastala 1943. godine u Mexicu Cityju izradiла je model dvostrane konvencije za izbjegavanje dvostrukog oporezivanja poreza na dohodak i imovinu; zatim model dvostrane konvencije za izbjegavanje dvostrukog oporezivanja nasljedstva i model dvostrane konvencije za uvodenje međusobne administracije pomoći u pogledu poreza i naplate poreza na dohodak, imovinu i nasljedstvo.

Prema modelima usvojenim u Mexico Cityju i u Londonu dvostruko oporezivanje dohotka ili imovine može se spriječiti dvjema vrstama odredaba, koje se međusobno dopunjaju. U prvom redu određuje se pod kojim se uslovima svaka kategorija pri-

² Prof.Dr. M. Handžeković: Oporezivanje stranih investitora u Jugoslaviji u knjizi "Pravo stranih investicija u Jugoslaviji". Informator, Zagreb, 1971. godine, str. 71-72.

³ Naša zemlja je do sada zaključila veliki broj ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja i to sa Francuskom 1976., Švedskom 1981., Danskom 1982., Velikom Britanijom 1982., Belgijom 1983., Holandijom i ČSSR 1984., Italijom 1985., kao i sa Kinom, Norveškom, Švajcarskom i Grčkom o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja dohotka iz međunarodnog pomorskog i zračnog saobraćaja.

⁴ Op. cit. str. 77.

hoda, koju karakterizira tip dobara ili djelatnosti od koje potječe, može oporezovati u nekoj zemlji prema mjerilima realnog oporezivanja, a u drugom redu, određuje se da tako plaćene poreze treba odbiti od poreza koji je obveznik platio u zemlji u kojoj ima prebivalište ili porezni domicil.

Dobici industrijskih i trgovačkih preduzeća mogu se oporezovati prema tekstu iz Mexica Citya, ako preduzeće sklapa poslove ili obavlja svoje djelatnosti u toj zemlji uz uslov da se ti poslovi vrše stalno. S druge strane londonska konvencija traži da se oporezuje dohodak privrednog preduzeća ako ima u zemlji stalno sjedište.

Osnovno načelo, prema kojem se vrši raspodjela dobitka između preduzeća i njegovog stalnog sjedišta u drugoj zemlji je da se stalno sjedište nekog stranog preduzeća može oporezovati samo za dobitak koji je direktni rezultat djelatnosti tog stalnog sjedišta. Ovaj način određivanja ili podjele dobitka nekog stalnog sjedišta, zove se "Metoda odvojenog knjigovodstva" a cilj joj je da svako stalno sjedište bude oporezovano kao da je posebno i neovisno preduzeće i da se dobitak sjedišta ocjenjuje bez obzira na rezultat poslovanja koje je drugdje obavljalo preduzeće kojemu pripada.

Član peti modela konvencije određuje da se dobit od pomorskog i avionskog saobraćaja oporezuje samo u zemlji u kojoj se brod ili avion registruje uz uslov da vlasnik ili korisnik u toj zemlji ima poreski domicil.

Način oporezivanja dividendi predviđen je u članu IX modela konvencije iz Mexica Citya. Prema njemu dividenda se oporezuje u zemlji u kojoj su proizvodno uloženi kapitali od kojih proistječe te dividende. U većini slučajeva dividende bi se oporezovale u istoj zemlji u kojoj se oporezuju i dobici od kojih se te dividende plaćaju. Međutim, prema tački 1. člana XIII londonskog teksta, dividende se oporezuju u zemlji u kojoj dioničko društvo koje ih dijeli ima svoj poreski domicil, tj. sjedište svoje stvarne uprave. U slučaju da dioničko društvo ima podružnicu u drugoj zemlji, dob-

tak podružnice će biti oporezovan u toj drugoj zemlji, ali će dividende biti oporezovane isključivo u zemlji u kojoj se nalazi sjedište stvarne uprave dioničkog društva.

Uopšteno govoreći, problem oporezivanja prihoda od pokretnog kapitala jedno je od najzamašnijih pitanja dvostrukog oporezivanja. Tu dolazi do sukoba između interesa zemalja koje izvoze i interesa zemalja koje uvoze kapital između država vjerovnika i država dužnika. Oporezivanje dividendi i kamata u mjestu poreskog domicila vjerovnika pogoduje državama izvoznicama kapitala, a oporezivanje u mjestu poreskog domicila dužnika pogoduje državama uvoznicima kapitala. Kod rješavanja tog pitanja u konkretnom slučaju se mora voditi računa o nizu ekonomskih, finansijskih i političkih problema važnih za države ugovornice.

Prihodi od nepokretnih dobara na površini zemlje ili u njezinoj utrobi, kao na primjer od rudnika, kamenoloma, izvora, vodopada itd. oporezuju se tamo gdje se nalaze. Prema članu 10. modela konvencije iz Mexica Cityja određuje se da prihodi od iskorištavanja patenata, tajnih postupaka i formula, tvorničkih žigova i trgovačkih imena oporezuju tamo gdje se ti patenti iskorišćavaju. Članom 13. citirane konvencije određuje se da država u kojoj poreski obveznik ima poreski domicil zadržava pravo da oporezuje njegov sveukupni dohodak, bez obzira potječu li prihodi iz te države ili inozemstva, ali od razrezanog poreza treba da odbije manji od sljedeća dva iznosa:

- porez koji je naplatila druga država ugovornica na prihode koji se prema prethodnim odredbama oporezuju na njezinom području, i
- iznos prema ukupnom porezu na dohodak koji se plaća u državi poreskog domicila, stoji u istom omjeru u kojem stoji čisti prihod koji se oporezuje u drugoj državi prema ukupnom dohotku.⁵

⁵ Op. cit. str. 74.

- Metode izbjegavanja dvostrukog oporezivanja naslijedstva

Slično kao i kod poreza na dohodak i imovinu, i porez na naslijedstvo može se razrezivati prema državljanstvu ostaviocu ili prema njegovu domicilu.

Prema odredbama člana i protokola uz model citirane konvencije domicil nekog lica u času njegove smrti je mjesto gdje je stalno prebivao s očiglednom namjerom da tamo i ostane. Ako ne postoji ovakav domicil onda se smatra da se njegov domicil nalazio u zemlji u kojoj se nalaze njegovi rodični, društveni i privredni interesi.

Oporezivanje koje se ovom konvencijom želi izvršiti odnosi se na cijelokupnu vrijednost ostavine, neovisno o podjeli te ostavine među naslijednike.

Prema članu III Protokola trgovačka, rudarska, poljoprivredna i druga preduzeća, kao i preduzeća za pomorski i vazdušni saobraćaj, ostavljena od lica koje je u času smrti imalo domicil u jednoj od država ugovornica oporezuju se na sljedeći način:

- a) ako preduzeće ima stalno sjedište u jednoj od dviju država ugovornica, ostavina će biti oporezovana samo u toj državi;
- b) ako preduzeće ima stalno sjedište u obje države, ostavina će biti oporezovana u mjeri u kojoj pripadaju ili su vezana uz sjedište koje se nalazi u svakoj od država.

I na kraju da navedemo da se nekretnine sa svim pripadnostima oporezuju u zemlji u kojoj se nalaze, a da se pokretna imovina oporezuje u državi u kojoj je ostavilac imao domicil i u kojoj su se ta dobra nalazila u času njegove smrti.⁶

Poseban problem pri izbjegavanju dvostrukog oporezivanja javlja se kod investiranja kapitala u nekim zemljama.⁷

Odnos između uređenja dvostrukog oporezivanja i njegovog izbjegavanja u SAD i "ostatka svijeta" u mnogo čemu je specifičan. Kako se naša država Bosna i Hercegovina nalazi u tranziciji, smatram nužnim pokušati izložiti ovu važnu, složenu i nadasve dinamičnu oblast poreskog sistema i politike u ovoj najrazvijenijoj zemlji svijeta, komparirajući to sa Modelom koji zagovara Organizacija Ujedinjenih nacija u svom Modelu iz 1998. godine.

Mnogi od temeljnih postulata koji su predviđeni Zakonom o unutrašnjim prihodima i Zakonom o spoljnotrgovinskom poslovanju u SAD-u, kao i Pravilnikom o rezima prihoda, jer se na njih autori pozivaju, pošto predstavljaju nezamjenljiv izvor međunarodnog poreskog prava, izmijenjeni su sa više od 40 bilateralnih poreskih ugovora /konvencija/ zaključenih između SAD i njenih trgovačkih partnera /označenih u ugovorima kao "država", a ne kao zemlje/.⁸

Uporedo s njima i sudska praksa kao i odluke upravnih organa u slučajevima kada je od pomoći za ilustraciju teme koja se konkretno obrađuje.

Treba reći, još i to, da postoje i dodatni, sekundarni izvori koji detaljnije istazuju ovu oblast.

Osnovni cilj ovih međunarodnih ugovora je da pomognu međunarodnoj trgovini i investiranju smanjenjem poreskih barijera na međunarodne tokove roba i usluga. Smanjivanje prosječnog oporezivanja ohrabruje trgovinu i investiranje. Svaka država uključena u međunarodnu privedu ima dvostruku ulogu prilikom oporezivanja. U nekim situacijama država zahtijeva pravo da oporezuje kao država u kojoj obveznik ima prebivalište. U drugim situacijama država preuzima poresku nadležnost na bazi izvora prihoda ostvarenog od strane rezidenta.

Mnoge zemlje su donijele domaća pravna pravila kojima se reguliše međunarodno oporezivanje kojim se obezbjeđuje

⁶ Član II i IV cit. konvencije.

⁷ Kako je to riješeno u zakonodavstvu i praksi SAD-a, biće upravo predmet daljih razmatranja.

⁸ Vidjeti: Prof.Dr. Richard L. Doenberga K. H. Gyr: "Međunarodno oporezivanje"- drugo izdanje. 1993. godine.

unilateralno oslobođenje od dvostrukog oporezivanja. Ovo unilateralno oslobođenje ne isključuje uvijek sukob nadležnosti. Na primjer, ako Kanada po svojim domaćim pravilima smatra poreskog obveznika svojim rezidentom, dok SAD po svojim pravilima smatra da je obveznik njen rezident, postoji vjerovatnoća da se prihod takvog obveznika oporezuje dvostruko. Jedan od ciljeva međunarodnih poreskih ugovora je otklanjanje sukoba u oblasti utvrđivanja prebivališta.

Slično, ukoliko rezident SAD ostvari prihod u Njemačkoj, poreski ugovor najčešće ublažava potencijalno dvostruko oporezivanje ili davanjem ekskluzivne poreske nadležnosti zemlje prebivališta /npr. samo ta zemlja može oporezivati kamatni prihod plaćen od strane subjekta iz druge zemlje ugovornice/, ili obezbjeđivanjem podijeljene nadležnosti sa zemljom prebivališta koja ima pravo na ostatak poreza dobijen nakon uzimanja u obzir zemlje izvora prihoda /npr. dividende isplaćene od strane subjekta iz zemlje u kojoj se nalazi izvor prihoda/.

Međunarodni ugovori također obezbjeđuju određeni stepen sigurnosti i predvidljivosti tako da poreski obveznici mogu organizovati svoje poslovanje. Razgraničavanje poreske nadležnosti i zajednička procedura za rješavanje problema sadržana u međunarodnom ugovoru pomaže u prevaziilaženju onih problema koje poreski obveznik najčešće ima prilikom poslovanja u više zemalja sa više pravnih sistema. Također, one odredbe ugovora kojima se reguliše razmjena informacija između država pomažu zemljama ugovornicama u postupku izvršenja domaćih poreskih pravila.^{1a}

Međunarodni ugovori također regulišu poreski tretman američkih poreskih obveznika i priznavanje takvog tretmana od strane druge zemlje ugovornice.^{1b}

Proces stvaranja međunarodnih poreskih ugovora u SAD

Izvršni Ogranak SAD, kao dio svojih ovlašćenja u okviru spoljnih odnosa, ima ekskluzivna ovlašćenja da pregovara o poreskim ugovorima. Pregovore obavlja Ministarstvo finansija preko Pomoćnog sekretara za Poresku politiku i Međunarodnog Poreskog Savjeta. Kada se međunarodni ugovor potpiše od strane Predsjednika ili lica koje on ovlasti, takav ugovor se šalje u Senat radi prihvatanja. Komitet za Inostrane odnose Senata najčešće vrši razmatranja takvog ugovora prije odlučivanja o njemu. Ukoliko Komitet prihvati ugovor, Senat vrši glasanje. Ponekad Senat odobri međunarodni ugovor pod uslovom rezerve u vezi određenih odredbi. U takvom slučaju, iz prespektive SAD ugovor stupa na snagu osim u pogledu odredbi na koje su stavljene rezerve. Kada Senat odobri ugovor on stupa na snagu razmjenom ratifikacionih instrumenata od strane Izvršnog Ogranka.

Odnos između međunarodnih poreskih ugovora i Zakonika

Međunarodni poreski ugovori postoje da bi ograničili poresku nadležnost zemalja ugovornica u cilju izbjegavanja međunarodnog dvostrukog oporezivanja. Shodno tome, odredbe ugovora generalno ne bi smjele biti tumačene u smislu bilo kakvog ograničenja nekog izuzimanja, oslobođenja, umanjenja ili kreditiranja predviđenih domaćim poreskim pravom zemalja ugovornica. Drugačije rečeno, međunarodni poreski ugovori mogu smanjiti poresku odgovornost obveznika ali je generalno ne mogu povećati.

Međunarodni poreski ugovori SAD imaju istu pravnu snagu kao i domaće pravo /tj. obadva izvora predstavljaju "vrhovno pravo zemlje"/. Ustav SAD, član IV, stav 2. Ukoliko je ugovor u suprotnosti sa federalnim pravom /npr. poreskom odredbom/ generalno, u smislu domaćeg prava, pravilo kasnije odredbe preovlađuje /Whithey v. Robertson (1888)/. Kada je god to moguće

^{1a} 1a Richard L. Doenberg: Op. cit., str. 41, Atlanta Georgia, May, 1933.

^{1b} Richard L. Doenbegr: St. Paul. Mir - West Publishing CO. 1933, godine, str. 25-132.

sudovi pokušavaju da odredbe ugovora tumače na način koji bi bio u skladu sa domaćim poreskim pravilima. Ukoliko obveznik smatra da je neka zakonska odredba povrijeđena međunarodnim ugovorom, takav obveznik se mora izričito pozvati na međunarodni ugovor kako bi se modifikovale odredbe Zakonika (član 6114. Zakonika).

Pravilo kasnije odredbe često vodi kršenju međunarodnog prava. Kada Kongres izglosa zakonsku odredbu koja direktno nije u skladu sa postojećom odredbom nekog međunarodnog ugovora, onda takva domaća odredba prevladava odredbu ugovora. Međutim, SAD se ne oslobođaju svojih ugovornih obaveza, te nepridržavanje odredbama ugovora rezultira povredom međunarodnog prava (član 27 Bečke Konvencije o Pravu Međunarodnih Ugovora, Komentar član 135 (1) (b) Zakona o Spoljnim odnosima SAD). Ne postoji praktičan lijek za takvu povredu međunarodnog prava, osim mogućnosti za drugu zemlju ugovornicu da djelimično ili potpuno raskine takav ugovor.

Bez obzira na posljedice po međunarodno pravo član 7852 (d) Zakonika jasno predviđa da niti odredba međunarodnog poreskog ugovora niti domaća odredba nemaju preferencijalni status po sebi (tako da se primjenjuje pravilo kasnije odredbe). Odnos između međunarodnih ugovora i domaćeg prava regulisan je i članom 894 (a) Zakonika koji predviđa da bi odredbe Zakonika trebalo primjeniti "sa dužnom pažnjom prema bilo kojoj obavezi preuzetoj međunarodnim ugovorom".

Razvoj modela međunarodnih poreskih ugovora

SAD su imale dvostruki cilj pri dizajniranju međunarodnih ugovora: harmonizaciju domaćih poreskih propisa sa propisima drugih zemalja i u isto vrijeme očuvanje domaće poreske nadležnosti prema državljanima i rezidentima SAD. U tom cilju SAD su pratile seriju modela poreskih ugovora pri pregovorima sa drugim zemljama. U posljednje vrijeme po-

četna pozicija pri pregovorima bio je model za međunarodne poreske ugovore koji je razvijen uglavnom 1977. i 1981. godine ("US model"). Novi US Model ugovora se upravo razvija. Mnogi od evropskih partnera koriste model ugovora koji je razvila Organizacija za Ekonomsku saradnju i razvoj ("OECD Model").⁹

Ova dva modela su više slična nego različita. Međutim, postoje određene fundamentalne razlike. Za razliku od OECD Modela, US Model zadržava pravo zemalja ugovornica da oporezuju svoje državljane čak i u slučaju da imaju prebivalište u drugoj zemlji ugovornici. Po US Modelu, prebivalište pravnog lica je zemlja u kojoj je pravno lice osnovano ukoliko postoji nesuglasica oko prebivališta. Po OECD Modelu, prebivalište se nalazi u mjestu stvarne uprave pravnog lica. Kada postoji potencijalno dvostruko oporezivanje, US Model se oslanja na metodu kreditiranja (tj. zemlja ugovornica kreditira poreze plaćene drugoj zemlji ugovornici na prihod ostvaren u toj zemlji) dok OECD Model, pored metoda kreditiranja, usvaja i metod izuzimanja (tj. zemlja ugovornica izuzima prihod ostvaren u drugoj zemlji ugovornici).

Slijedeća razlika između ova dva modela leži u tretmanu kamatnih prihoda. US Model dodjeljuje isključivu poresku nadležnost zemlji u kojoj obveznik ima prebivalište, dok OECD Model dozvoljava zemlji iz koje prihod potiče (tj. gdje isplatalac ima prebivalište) ograničeno pravo oporezivanja kamate isplaćene rezidentu druge zemlje ugovornice. Postoje i druge strukturne razlike između ova dva modela. Na primjer, US Model ne zahvata državna i lokalna poreska pravna pravila, dok OECD Model to čini. Najzad, US Model usmjerava više pažnje na tzv. "biranje ugovora" (treaty shopping) od OECD Modela, tako što specifičira ograničenja koristi od međunarodnog ugovora i teži da koristi ugovor radi izbjegavanja poreza.¹⁰

⁹ Prof.Dr. Božidar Jelčić: "Finansijsko pravo i finansijska znanost", Zagreb, 1994. godine. str. 323.

¹⁰ Pogledati US Model, 1981., član 16.

Dodatno, postoji i UN Model iz 1981. godine čija je namjera da bude vodič za međunarodne ugovore koji se zaključuju između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju. Dok US i OECD Model stavljaju u povoljniji položaj zemlje izvoznike kapitala (tj. zemlju prebivališta), UN Model favorizuje zemlje uvoznike kapitala (tj. zemlju u kojoj je izvor prihoda) tako što im povjera va veću poresku nadležnost u pogledu kako investicionih tako i poslovnih prihoda. U pregovorima sa SAD, vjerovatnije je da će jedna zemlja u razvoju koristiti UN Model kao početnu tačku.

I dok US Model služi kao početna tačka za pregovore, međunarodni ugovori iz ove oblasti koje su SAD zaključile, pokazuju nevjerojatan stepen različitosti. Bez obzira na to, US Model za međunarodne poreske ugovore predstavlja suštinu našeg daljnog razmatranja.

Odredbe međunarodnih poreskih ugovora

Iako postoje različitosti u odredbama međunarodnih ugovora zaključenih između SAD i njenih partnera, postoji određeni broj tipičnih odredbi koje se mogu naći u bukvljeno svim ovakvim ugovorima.

(a) Tumačenje međunarodnih poreskih ugovora SAD

Svi savremeni međunarodni poreski ugovori SAD sadrže odredbu koja utvrđuje hierarhiju u odredbama koje regulišu tumačenje ugovora. Pogledati US Model 1981, član 3 (2). Prvo, mnogi pojmovi iz međunarodnih ugovora specifično su definisani u ugovoru (npr. definicija "kamate"). Ukoliko pojam nije specifično definisan, kontekst ugovora, uključujući sve relevantne prateće materijale, može zahtijevati dodatno definisanje. Ukoliko kontekst ugovora ne zahtijeva definisanje, zemlje ugovornice primjenjuju svoja unutrašnja pravna pravila. Generalno je prihvaćeno da upućivanje na unutrašnje pravo zemalja ugovornica podra-

zumijeva upućivanje na pravo koje se vremenom može izmijeniti. Dakle, radi se o dinamičkom, a ne o statičkom tumačenju. Diničko tumačenje ne znači da je zemlja ugovornica slobodna da mijenjaja svoje unutrašnje pravo u isključivom cilju izmijene primjene međunarodnog ugovora.

(b) Domašaj međunarodnih poreskih ugovora¹¹

Članovi 1., 2. i 29. US Modela regulišu važenje međunarodnog ugovora u pogledu lica, vrsta poreza, teritorije i vremena. Generalno, međunarodni ugovor primjenjuje se na rezidente zemlje ugovornice. Međutim, politika SAD je da jedan međunarodni ugovor može ograniciti mogućnost SAD da oporezuju rezidente ostalih zemalja ali da isto tako tim ugovorom bude sačuvano pravo SAD da oporezuje državljanine i rezidente SAD u pogledu prihoda koje ovi ostvare širom svijeta, član 1 (3) US Modela, 1981. Na primjer, po ovakvoj klauzuli, rezident Velike Britanije koji nije državljanin SAD može očekivati, na bazi član 11. ugovora između SAD i Velike Britanije, da izbjegne oporezivanje od strane SAD kamata isplaćenih od strane američkog zajmoprimeca. Međutim, ukoliko bi takav rezident istovremeno bio i rezident SAD, onda bi SAD očuvale svoje pravo po članu 1 (3) da oporezju u potpunosti prihod od kamate, kao da se međunarodni ugovor i ne primjenjuje. Čak i ukoliko bi kamata bila plaćena od strane zajmoprimeca iz Velike Britanije, SAD bi oporezivale prihod od kamate ukoliko bi rezident Velike Britanije bio istovremeno državljanin SAD, iako odgovornost za izbjegavanje dvostrukog oporezivanja u ovom slučaju leži na SAD.

Vratimo se domaćaju međunarodnih ugovora u vezi vrsta poreza, teritorije i vremena. Međunarodni ugovori SAD iz ove oblasti regulišu federalne poreze na prihod. Državni i lokalni porezi na prihod nisu

¹¹ " Prof.Dr. Hamdija Sefić i Doc.Dr. Halil Kapić: "Finansije", Bihać, 1998. godine, str. 58.

obrađeni u ozbiljnijem obimu i na nezadovoljstvo američkih partnera koji bi željeli zaštitu od onoga što oni smatraju nefederalnim oporezivanjem. Neke američke države (npr. Kalifornija), koristeći formalistički pristup, ponekad oporezuju prihod koji nije vezan za aktivnosti u samoj državi. Međunarodni ugovori nemaju ograničen period važnosti i mogu biti raskinuti sa otkaznim rokom od šest mjeseci, a nakon isteka 5 godina od stupanja takvog ugovora na snagu (član 29. US Modela 1981).

Po članu 1 (2), međunarodni ugovor se ne može primjeniti na način koji bi one mogućio poreskog obveznika da uživa koristi koje bi mu inače bile na raspolaganju da ugovor nije na snazi. Odnosno, međunarodni ugovor ne može povećati poresku odgovornost američkog poreskog obveznika u poređenju sa odgovornošću koja bi postojala u odsustvu međunarodnog ugovora. Na primjer, dvije različite djelatnosti koje obavlja u SAD, on može izabrati da bude oporezovan u skladu sa unutrašnjim poreskim propisima SAD, ukoliko mu primjena tih pravila više ide u korist (npr. mogućnost prebijanja poslovnih gubitaka i prihoda) nego primjena pravila po međunarodnom sporazumu. Međutim, poreski obveznik se mora dosljedno ponašati u odnosu na svaku kategoriju prihoda pojedinačno (npr. obveznik ne može izabrati koristi po međunarodnom ugovoru u pogledu poslovnih prihoda, a sa druge strane izabrati primjenu unutrašnjih propisa za poslovne gubitke). Ukoliko su različite kategorije prihoda nepovezane (npr. kamatni prihod i dividende), poreski obveznik može zahtijevati primjenu unutrašnjih propisa u odnosu na jednu kategoriju i primjenu međunarodnog ugovora u pogledu druge.¹²

(c) Definicije

Članovi 3-5 US Modela sadrže definicije ključnih pojmoveva koji se pojavljuju u

međunarodnim ugovorima. Definicija pojma "rezident" je centralna za primjenu ugovora, jer ugovori često dodjeljuju poresku nadležnost zemlji prebivališta. Svaka zemlja ugovornica svojim unutrašnjim propisima definiše pojam prebivališta, kako za fizička, tako i za pravna lica. Ortakluk najčešće nije rezident zemlje ugovornice osim ako nije oporezovan kao poseban subjekt. Međutim, ortaci mogu biti rezidenti koji imaju pravo na primjenu međunarodnih ugovora na prihod ortakluka.

Zbog toga što zemlja ugovornica primjenjuje svoju unutrašnju definiciju pojma "rezident", obveznik može biti u poziciji da je rezident obje zemlje. Na primjer, T može biti rezident SAD po članu 7701 (b) Zakonika i francuski rezident po francuskom unutrašnjem pravu. Po članu 3 (3) ugovora između SAD i Francuske (ili član 4 (2) (a) US Modela) T je rezident države u kojoj ima stalno mjesto stanovanja koje mu je na raspolaganju. Ukoliko ima mjesto stanovanja u obje zemlje, T je rezident one zemlje sa kojom ima bliže lične i ekonomski odnose (centar vitalnih interesa). Ukoliko centar vitalnih interesa ne može biti određen, onda se primjenjuje test "životnog staništa". U nemogućnosti primjene ovog testa, državljanstvo se primjenjuje kao određujući faktor. Ukoliko je T državljanin obje zemlje ili nije državljanin nijedne zemlje, ugovornice su odredile rješavanje takvog pitanja uzajamnom saglasnošću.

Pretpostavimo da je preduzeće X osnovano u SAD ali da ima centar stvarne uprave u stranoj zemlji, tako da se po unutrašnjim poreskim propisima smatra rezidentom obje zemlje. Pogledati npr. član 4 (1) ugovora između SAD i Velike Britanije. Odredba kojom se reguliše prebivalište u US Modelu /član 4 (3)/ klasificiše X preduzeće kao rezidenta zemlje u kojoj je osnovano.

(d) Pravila vezana za klasifikaciju poreza i određivanje poreske nadležnosti

Članovi 6-21 US Modela su pravila kojima se klasificuju vrste prihoda i dodjeljuje

¹² Prof.Dr. France Pernek: "Finančno pravo in javne finance", Maribor, 1997. godine, str. 131-231.

poreska kompetencija jednoj ili objema zemljama, a u zavisnosti od vrste prihoda.

(1) Poslovni prihodi

Uopšteno govoreći, rezident zemalja ugovornica ne biva oporezivan na poslovni prihod koji potiče iz druge zemlje ugovornice, osim ukoliko se poslovni prihod može "pripisati" "stalnom mjestu stanovanja" koje se nalazi u toj drugoj zemlji. Ukoliko ne postoji stalno mjesto poslovanja, prihod koji bi u suprotnom slučaju bio oporezovan u zemlji u kojoj je takav prihod ostvaren, u odsustvu međunarodnog sporazuma, ne biva oporezovan u toj zemlji. Na primjer, strano preduzeće uključeno u trgovinu ili poslovanje u SAD, ali ne preko stalnog mjeseta poslovanja (npr. stalna prodaja robe u SAD ali preko stranih poslovnih prostorija) generalno nije podložno oporezivanju u SAD po međunarodnim ugovorima koji se mogu primjeniti.

Definicija "stalnog mjeseta poslovanja" razlikuje se od ugovora do ugovora, ali generalno, stalno mjesto poslovanja se pojavljuje u jednom od slijedećih oblika: poslovni prostor, lokacija na kojoj se gradi ili određeni oblik zastupništva (agency). Sva tri tipa stalnog mjeseta poslovanja zahtjevaju određenu dozu stalnosti. Poslovni prostor podrazumijeva: mjesto uprave, ogrank, kancelariju, fabriku, mjesto iskopavanja prirodnih bogatstava, itd. Lokacija na kojoj se gradi podrazumijeva mjesto izgradnje zgrade ili mjesto vršenja drugog građenja, instaliranja, zatim postojanje opreme koja se koristi pri eksploataciji prirodnih dobara, ukoliko je takva oprema prisutna u periodu dužem od 12 mjeseci, itd. Oblik zastupništva kao stalnog mjeseta poslovanja postoji u slučaju da zastupnik poreskog obveznika ima ovlašćenja da zaključi ugovor u ime principala i redovno koristi takva ovlašćenja. Međutim, nezavisan "zastupnik" (agent) koji nastupa u okviru svojih redovnih ovlašćenja ne formira zastupstvo u smislu kreiranja stalnog mjeseta poslovanja. Ukoliko matično preduzeće iz zemlje A ima zavisno preduze-

će u zemlji B, takvo zavisno preduzeće ne predstavlja stalno mjesto poslovanja matičnog preduzeća samo po osnovu vlasništva matičnog preduzeća. Međutim, ukoliko zavisno preduzeće nastupa kao zastupnik svog matičnog preduzeća sa ovlašćenjima da u njegovo ime zaključuje ugovore i to ovlašćenje redovno koristi, onda zavisno preduzeće može predstavljati stalno mjesto poslovanja matičnog preduzeća. U kontekstu ortakluka, stalno mjesto poslovanja ortakluka ili bilo kog ortakluka primjenjuje se na sve ortake.

Član 5 (4) US Modela specifično predviđa da stalno mjesto poslovanja ne uključuje: (1) korišćenje prostora i opreme za stovarište robe, izlaganje ili isporuku robe; (2) održavanje određene količine robe isključivo u svrhu dalje obrade od strane drugog privrednog subjekta; (3) održavanje stalnog mjeseta poslovanja u svrhu kupovine robe ili prikupljanja informacija; ili (4) održavanje stalnog mjeseta poslovanja isključivo radi uključivanja u bilo koju aktivnost koja ima pripremni ili pomoćni karakter.

Ukoliko rezident zemlje ugovornice održava stalno mjesto poslovanja u drugoj zemlji ugovornici, onda je samo ona poslovna dobit koja se može pripisati takvom mjestu poslovanja podložna oporezivanja u zemlji gdje se stalno mjesto poslovanja nalazi. Generalno, pojam "poslovna dobit" znači prihod koji potječe iz aktivnog vršenja trgovine ili poslovanja. Pojam "pripisati" generalno se odnosi na neto prihod koji je ostvaren stalnim mjestom poslovanja kao da je to potpuno nezavisan subjekt. Prema tome, odbici koji su realno povezani sa proizvodnjom prihoda od strane stalnog mjeseta poslovanja umanjuju iznos prihoda koji je oporeziv od strane zemlje u kojoj se nalazi stalno mjesto poslovanja.

Određeni tipovi poslovnih prihoda su ponekad posebno obrađeni u US Modelu. Na primjer, član 8. US Modela predviđa da je prihod (ostvaren direktnim upravljanjem ili kao prihod od zakupa) od pomoćnog ili vazdušnog međunarodnog saobraćaja generalno oporeziv u zemlji u kojoj se

nalazi prebivalište subjekta koji vrši usluge a ne u zemlji u kojoj je prihod ostvaren, čak i u slučaju da se prihod može pripisati stalnom mjestu poslovanja u toj zemlji. Ovo pravilo reflektuje očekivane teškoće u određivanju mesta iz koga prihod potiče, koje bi mogle rezultirati u višestrukom oporezivanju dobiti od ovih djelatnosti.

Članovi 7. i 8. US Modela regulišu rasporedivanje prihoda u okviru jednog subjekta.

Član 9. US Modela dozvoljava da se poslovna dobit (kao i drugi prihodi) rasporedi između povezanih subjekata na način koji bi bio adekvatan odnosu između nezavisnih subjekata. Ovaj član dozvoljava primjenu člana 482. Zakonika kao i druge sa njim povezane odredbe.

(2) *Prihod od ličnih usluga*

Po članu 14. US Modela, prihod koji ostvari fizičko lice koje je rezident zemlje ugovornice vršenjem ličnih usluga podložan je oporezivanju isključivo u toj zemlji, čak i u slučaju da su usluge izvršene u drugoj zemlji, osim u slučaju da se prihod od tih usluga može pripisati stalnoj bazi u drugoj zemlji ugovornici. Na primjer, ukoliko kanadski arhitekta izvrši profesionalne usluge u SAD, onda, u nedostatku stalne baze, SAD ne mogu izvršiti oporezivanje prihoda od izvršenih usluga, bez obzira što bi takav prihod, u slučaju da ne postoji međunarodni ugovor, mogao biti oporeziv u SAD kao efektivno povezan sa vršenjem trgovine ili poslovanja u SAD. Pojam "stalna baza" vrlo je sličan pojmu "stalno mjesto poslovanja", ali ne zahtijeva isti stepen stalnosti da bi povukao oporezivanje. Na primjer, ukoliko lokalne vlasti u SAD omoguće ljekaru prostor koji bi ovaj koristio za medicinske konsultacije jednom nedjeljno, može se desiti da stalna baza postoji, iako ne postoji stalno korišćenje.

Ukoliko fizičko lice koje je rezident zemlje ugovornice izvrši zavisne lične usluge (tj. kao zaposleno lice) u drugoj zemlji ugovornici, onda zemlja u kojoj su usluge izvršene ima poresku nadležnost nad nadoknadom isplaćenom u bilo kojoj od sljedeće tri situacije: (1) da je primalac prisutan u ze-

mlji izvršenja usluge više od 183 dana za vrijeme fiskalne godine; (2) da je nadoknada isplaćena od strane ili u ime, rezidenta te zemlje; ili (3) da je nadoknada isplaćena od strane stalnog mjesta poslovanja ili stalne baze koju poslodavac održava u toj zemlji.¹³

Penzije ostvarene od strane zaposlenog su podložne oporezivanju isključivo u zemlji u kojoj takvo lice ima prebivalište (član 18, US Modela, 1981). Uprava Prihoda zauzeala je stav da isplata, da bi se kvalifikovala za penziju, mora ispuniti sljedeće kumulativne zahtjeve: (i) da je primalac bio zaposlen najmanje 5 godina ili da je star 62 godine ili stariji u trenutku isplate; (ii) da je isplata izvršena: (a) iz razloga smrti zaposlenog ili onesposobljenog za rad, ili (b) kao dio u seriji istih isplata povodom smrti zaposlenog, ili (c) da su sve isplate vršene nakon što je zaposleni prestao sa vršenjem usluga ili na dan ili poslije dana u kome je zaposleni dostigao 70,5 godina starosti. Odloženi bonusi plaćeni od strane poslodavca fizičkom licu nakon penzionisanja ne predstavljaju "penziju ili sličnu nadoknadu" po članu 18, ali su ovakve isplate potkrivenе članom 15. Odluka br. 71-478, 1971-2 C.B. 490.

I dok su član 14. i 15. US Modela najvažnije odredbe koje regulišu prihod od vršenja ličnih usluga, pojedine vrste prihoda od usluga su obrađene u drugim dijelovima US Modela. Na primjer, prihod ostvaren od strane umjetnika i sportista, iz razloga mogućnosti ostvarivanja visoke zarade, generalno su oporezivi u zemlji vršenja usluge čak i u slučaju da se ostvareni prihod ne može pripisati stalnoj bazi (npr. prihod od dvodeljne muzičke turneje). Član 17. US Modela, 1981. Postoje posebna pravila za radnike vlada (član 19.) kao i za studente i pripravnike (član 20.).

(3) *Prihod od investicija*

US Model sadrži posebne odredbe kojima se reguliše oporezivanje dividendi, kamata, prihoda od autorskih prava, priho-

¹³ US Model, 1981, član 15.

da od zakupa nepokretnosti i kapitalne dobiti. U odsustvu međunarodnog sporazuma, dividende koje potiču iz SAD, a isplaćene su od strane nerezidenta SAD normalno su podložne oporezivanju po odbitku po stopi od 30% na bruto primljeni iznos (član 871 (a) ili 881. zakonika). Međunarodni poreski ugovori koje su zaključile SAD generalno mijenjaju ove stope kroz recipročno umanjenje stopa koje zemlje isplatioca (tj. zemlja odakle potiče prihod) može propisati za oporezivanje dividendi koje se isplaćuju rezidentu druge zemlje ugovornice. Po članu 10 US Modela, najveća stopa koju zemlja iz koje potječe prihod može propisati, iznosi 15%. Mnogi sporazumi smanjuju stopu i do 50% za dividende isplaćene preduzeću koje posjeduje 10 ili manje procenata glasova u preduzeću koje isplaćuje dividende.¹⁴ Ograničavanjem ove stope sporazumi smanjuju eventualnu mogućnost dvostrukog oporezivanja. Međutim, ukoliko je primalac dividende ipak oporezovan u obje zemlje, i u zemlji iz koje prihod potiče i u zemlji u kojoj ima prebivalište, onda zemlja prebivališta mora izvršiti oslobođenje od oporezivanja (član 23 US Modela).

Kamate su US Modelom tretirane na sličan način kao i dividende. Također, postoji ograničavanje oporezivanja za zemlju odakle prihod potiče. Međutim, postoje i bitne razlike. Član 11. ne dozvoljava bilo kakvo oporezivanje kamata od strane zemlje iz koje kamata potiče (tj. zemlje u kojoj isplatalac ima prebivalište) iako oni američki ugovori, koji su bazirani na OECD Modelu, dozvoljavaju takvoj zemlji oporezivanje kamata po stopi koja ne može biti veća od 10%.

Kao i kamate, prihodi i prava intelektualne svojine (tj. iznosi isplaćeni za korišćenje autorskih prava, umjetničkih i naučnih radova, patenata, tajnih formula, trgovačkih znakova, know-how) ostvareni od strane rezidenta zemlje ugovornice podložni su oporezivanju samo u toj zemlji po US Modelu. Međutim, mnoge zemlje u razvoju, slijedeći UN Model, dozvoljavaju ograničeno oporezivanje od stra-

ne zemlje iz koje potječe prihod po stopama koje ne prevazilaze 15-20%.

Ukoliko se prihodi od kamata, dividendi i prava intelektualne svojine mogu pripisati stalnom mjestu poslovanja koje primalac prihoda održava u drugoj zemlji ugovornici, onda se prihod tretira kao poslovni prihod koji je u potpunosti oporeziv u zemlji gdje se stalno mjesto poslovanja nalazi. Pogledati član 10 (4) - dividende, član 11 (3) - kamate, član 12 (3) prihodi od prava intelektualne svojine, US Modela, 1981.

I dok su prihodi od dividendi, kamata i autorskih prava ograničeni US Modelom, prihod ostvaren od strane rezidenta jedne zemlje ugovornice od davanja u zakup nepokretnosti koje se nalaze u drugoj zemlji ugovornici, može biti u potpunosti podložan oporezivanju u zemlji u kojoj se nepokretnost nalazi. Ukoliko bi ta zemlja po svojim unutrašnjim propisima izvršila oporezivanje ovakvih prihoda na bruto osnovi prihoda, član 6 (5) dozvoljava primaocu prihoda da izabere da li želi oporezivanje na neto osnovi.

Poreska nadležnost nad dobiti ostvarenom raspolažanjem investicionom imovinom zavisi od prirode te imovine. Dobit od raspolažanja nepokretnošću ili udio u subjektu čija se imovina sastoji prvenstveno od nepokretnosti, podložna je oporezivanju u zemlji ugovornici u kojoj se nepokretnost nalazi, i to po unutrašnjim propisima. Pogledati član 13 US Modela. Dobit od raspolažanja sa ličnom imovinom (npr. mašine i oprema) koja se može pripisati stalnom mjestu poslovanja, oporeziva je u zemlji gdje se takvo mjesto poslovanja nalazi. Dobit od raspolažanja dionicama ili drugim hartijama od vrijednosti normalno je oporeziva isključivo u zemlji gdje se nalazi prebivalište prodavca.

(4) Ostali prihodi

Svaki prihod koji nije specifično naveden u US Modelu podložan je oporezivanju isključivo u zemlji u kojoj primalac ima svoje prebivalište. Na primjer, zemlja ugovornica ne može po svom unutrašnjem pravu da oporezuje prihod od zakupa isplaćen

¹⁴ Pogledati član 10. US Modela, 1981.

od strane rezidenta te zemlje rezidentu druge zemlje ugovornice ukoliko se radi o zakupu nepokretnosti koja se nalazi u drugoj zemlji ugovornici.

(e) *Izbjegavanje dvostrukog oporezivanja*

Najvažniji cilj mreže američkih bilateralnih poreskih međunarodnih ugovora je eliminisanje međunarodnog dvostrukog oporezivanja. Američki ugovori iz ove oblasti sadrže recipročno obavezivanje svake od zemalja ugovornica, u slučajevima kada se pojavljuju kao zemlje prebivališta, da obezbjede ili poreski kredit za poreze plaćene u zemlji u kojoj je izbor prihoda ili da izuzmu prihod ostvaren u drugoj zemlji ugovornici. Na primjer, SAD odobravaju kredit za bilo koje poreze plaćene stranoj zemlji na prihod koji potiče iz strane zemlje dok istovremeno druga zemlja ugovornica izuzima iz svog oporezivanja poslovni prihod koji potiče iz SAD (i odobrava kredit za porez plaćen zemlji iz koje potiče poslovni prihod). Član 23 US Modela, 1981.¹⁵

(f) *Ograničenja u korišćenju odredbi ugovora*

Strani obveznici koji investiraju ili obavljaju poslovanje u SAD često pokušavaju da strukturiraju svoje poslovanje tako da iskoriste prednosti povoljnih poreskih međunarodnih ugovora. Ova pojava često se naziva "biranje međunarodnog ugovora" (treaty shopping). I dok se američki obveznici takođe mogu uključiti u ovo biranje i pokušaju da smanje strane poreze na prihod ostvaren u inostranstvu, SAD su više od bilo koje druge zemlje bile preokupirane sa problemom biranja međunarodnog ugovora. Ovo biranje generalno ima dva oblika: poreski obveznik zemlje koja nema zaključen međunarodni ugovor sa SAD u potrazi je za mogućnošću da bude pokriven povoljnijim ugovorom ili je obveznik zemlje ugovornice u potrazi za povoljnijim ugovorom

zaključenim između SAD i neke treće zemlje. Često, strani obveznik koji investira u SAD može biti u potrazi za međunarodnim ugovorom koji obezbjeđuje nisku stopu oporezivanja od strane SAD na investicioni prihod koji potječe iz SAD. Slično tome, estradni umjetnik koji izvodi svoj program u SAD može biti u potrazi za određenim oblikom preduzeća koje bi se bavilo ličnim uslugama, ako je bilo osnovano u jurisdikciji sa povoljnim odredbama o ličnim uslugama ili odredbama koje ograničavaju oporezivanje zemlji iz koje prihod potječe.

U nedostatku ograničenja u vezi biranja međunarodnog ugovora takav ugovor zaključen sa jednom zemljom mogao bi postati ugovor sa cijelim svijetom. Sa sve većom odlučnošću SAD traže načine kojima bi smanjili biranje međunarodnih ugovora. U Aiken Indus., Inc. v. Commissioner (1971), preduzeće osnovano na Bahamima koje je pozajmilo novac svom američkom zavisnom preduzeću prenijelo je to potraživanje svom zavisnom preduzeću osnovanom u Hondurasu pod istim uslovima kao što je i potraživanje prema američkom zavisnom preduzeću. Preduzeće iz Honduras-a nije ostvarilo nikakav profit od ove transakcije jer kamata primljena od američkog preduzeća odmah je isplaćivana Bahamskom preduzeću. Američko preduzeće tvrdilo je da porez po odbitku od strane SAD po članu 881. i 1442. Zakonika u pogledu kamata isplaćenih preduzeću u Hondurasu ne bi trebalo primjeniti, a na osnovu zaključenog međunarodnog ugovora. Ugovor između SAD i Bahama nije postojao.

Poreski Sud je odlučio da preduzeće sa Hondurasom nikada nije "primilo" kamatne isplate kao što se zahtijeva ugovorom SAD-Honduras, a iz razloga što su prijem kamate i obaveza prenosa te kamate Bahamskom preduzeću neodvojive transakcije. Poreski Sud je smatrao da odgovarajuća odredba međunarodnog ugovora zahtijeva više od privremene fizičke državine. Od preduzeća iz Hondurasu se zahtijevalo da u potpunosti ima kontrolu nad transakcijom da bi se međunarodni ugovor mogao primjeniti. Smatrajući da je preduzeće iz Honduras-a samo "putanja" u ovoj transakciji, Sud je naznačio

¹⁵ Tzv. Metoda "izuzimanja"

da ovakva transakcija nije imala ekonomski ili poslovni razlog, osim izbjegavanja poreza u SAD preko koristi koje obezbjeđuju međunarodni ugovori. Također pogledati Odluke 84-152, 1984-2 C.B. 381 i 84-153, 1984-2 C.B. 183.

U svojim pregovorima sa drugim zemljama povodom zaključivanja poreskih ugovora SAD sada insistiraju na uključivanju odredbi koje se odnose na ograničenje koristi koje određeni ugovor obezbjeđuje (član 16. US Modela, 1981). I pored toga što određene razlike u prirodi ovih odredbi postoje, tipičan ugovor predviđa da se određene ugovorne koristi neće primjenjivati, ukoliko 50 ili više procenata (25% ili više po članu 16. US Modela) udjela u preduzeću drži poreski obveznik treće zemlje (osim ako udjeli nisu bili predmet javne trgovine). Na primjer, ako investitori iz Saudijske Arabije formiraju kompaniju u Francuskoj radi investiranja u obveznice i hartije od vrijednosti SAD, ta kompanija ne ispunjava uslov za umanjenje američkih poreza na osnovu ugovora koji Francuska ima sa SAD o plaćanju kamata i dividendi.

Prepostavimo da investitori iz Saudijske Arabije angažuju francuskog državljanina da bude nominalni vlasnik kompanije sa 100% udjelom. Dok takav aranžman zadovoljava uslov neophodnog potrebnog udjela za primjenjivanje ugovorne koristi, on ne zadovoljava test osnovne erozije što poništava koristi iz ugovora ako se prihod kompanije koristio kao osnovni prihod nerezidenta. Međutim, čak i kada kompanija ne zadovoljava oba uslova, koristi iz ugovora mogu biti ostvarene ako se dokaže da izbjegavanje poreza nije bio osnovni razlog za stvaranje kompanije. Na primjer, ako kompanija ostvaruje bilo kakve poslovne aktivnosti u Francuskoj, može se očekivati da će biti u mogućnosti da ostvari koristi iz ugovora.

(g) Nediskriminacija

Iz razloga što je osnovna svrha ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja da minimizira uticaj poreza na slobodno

kretanje međunarodne trgovine, ugovori obično sadrže obostrano obavezivanje da će svaka ugovorna strana izbjegavati korišćenje oporezivanja u smislu protekcionizma. Najopštije, državljeni i rezidenti svake države ugovornice imaju jednak tretman kao državljeni i rezidenti druge države ugovornice i pod istim uslovima. Ova obaveza nediskriminacije često je sadržana u obliku uzajamnog obećanja država ugovornica da neće državljane i rezidente druge države ugovornice opterećivati težim poreskim opterećenjem od poreskog opterećenja svojih državljana i rezidenata (vidi član 24. Modela SAD).

Odredba o nediskriminacija obično omogućava da državljanin jedne zemlje ugovornice koji je rezident u drugoj zemlji ugovornici ne može biti tretiran lošije od državljana date zemlje u istim okolnostima. Tako i preduzeće koje je rezident jedne zemlje ugovornice i koje obavlja poslovanje putem stalnog prisustva u drugoj zemlji ugovornici ne može biti tretiran lošije od preduzeća koje je rezident u datoj zemlji. Na primjer, ako bi SAD uvele više stope na dobit koja se ostvaruje putem stalnog prisustva u SAD od stopa koje se primjenjuju na dobit koju ostvaruju američka preduzeća, ta odredba bi predstavljala kršenje odredbe o nediskriminaciji.

Odredba o nediskriminaciji takođe obično obavezuje ugovorne strane da prihvata odbitke po osnovu kamata, autorskih honorara ili drugih troškova plaćenih rezidentu druge ugovorne strane u slučajevima kada se ti odbici prihvataju kod plaćanja rezidenta date države. Na primjer, SAD poriče odbitak po osnovu kamate u slučajevima kada je kamata plaćena od strane poreskog obveznika SAD nerezidentu gdje na osnovu primjene ugovora postoji umanjenje 30% poreske stope u SAD (član 163 (j) Zakonika). Međutim, ne postoji poricanje odbitaka za plaćanja po identičnom osnovu kada je primalac rezident SAD. Primjena člana 163 (j) Zakonika u kontekstu međunarodnih ugovora predstavlja kršenje odredbe o nediskriminaciji, ali bez obzira na to predstavlja pozitivno pravo u SAD.

Prisustvo odredaba o nediskriminaciji u ugovorima ne znači da svi nerezidenti moraju biti oporezovani na isti način kao i rezidenti. Koncept nediskriminacije sadrži primjenu identičnog položaja subjekata (iako mnogi ugovori sadrže formulaciju "sličnog položaja subjekata"). Na primjer, nerezidenti i strana preduzeća mogu biti obveznici 30% bruto poreza na OOGP prihod dok je fizičkim i pravnim licima u SAD oporezovan sličan prihod na neto osnovi, u skladu sa članom 1. ili 11. Zakonika. Međutim, 30% poreza po odbitku ne smatra se diskriminacijom zato što položaj nerezidenta i rezidenta SAD nije "sličan" - rezidentima SAD se oporezuje prihod ostvaren bilo gdje u svijetu dok se nerezidentima oporezuje samo prihod koji je povezan sa SAD u skladu sa tačno određenim pravilima. Slično razmišljanje dozvoljava različita pravila za nerezidente u oblasti oslobođanja, poreskog postupka i sl. Određivanje kada država ugovornica krči odredbe ugovora putem diskriminacije, nije moguće putem uporedivanja položaja nerezidenta i nedržavljanina SAD sa položajem rezidenta i državljanina SAD zato što oni nisu u istom položaju - državljanin SAD je obveznik poreza na cijeli svoj prihod dok to nije slučaj sa nedržavljaninom SAD.

(h) Postupak rješavanja sporova

Odredbe ugovora koje SAD zaključuju obično sadrže odredbe koje regulišu način rješavanja eventualnih spornih situacija pri primjeni ugovora (vidi član 25 SAD Modela iz 1981). Na osnovu tih odredbi, ako poreski obveznik uloži prigovor protiv radnje poreskih vlasti druge države ugovornice, koja rezultira ili će rezultovati oporezivanjem koje predstavlja kršenje ugovora, nadležne vlasti država ugovornica zajedno će pokušati da prošire sporazum na takav način da izbjegnu dvostruko oporezivanje. Na osnovu odredbi postupka za rješavanje sporova, nadležne vlasti država ugovornica mogu postići međusobni sporazum (koji može izmijeniti unutrašnje pravo) na sljedeće načine (i) da riješe posebne slučajeve u kojima poreski obveznik navodi kršenje

sporazuma; (ii) da se sporazumijevaju u skladu sa tumačenjem i primjenom sporazuma; i (ili) da eliminišu dvostruko oporezivanje u slučajevima koji nisu izričito navedeni u sporazumu. U SAD nadležna vlast je Ministar finansija ili njegov predstavnik.

Tipična pitanja koja mogu biti predmet rješavanja sporova su: obilježja prihoda ostvarenog putem stalnog prisustva; razmjestaj prihoda između osoba koje su u međusobnoj vezi, karakteristike pojedinih oblika prihoda, primjena pojedinih pravila u odnosu na pojedine oblike prihoda; značenje termina, povećanja iznosa navedenih u ugovoru u skladu sa monetarnim i ekonomskim razvojem; primjena unutrašnjeg prava u vezi kažnjavanja, prekršaja i zateznih kamata. Najveći dio posla za nadležne vlasti čini raspodjela profita i odbitaka između stalnog prisustva u drugoj zemlji i glavnog sjedišta ili raspodjela prihoda i odbitaka između vezanih poreskih obveznika u različitim državama. Na primjer, ako preduzeće iz SAD prodaje robu svom zavisnom preduzeću u Švajcarskoj koji tu istu robu preprodaje na veliko širom Evrope, nadležne vlasti mogu biti povezane da razmotre raspored dobiti između američkog i švajcarskog preduzeća zbog poreskih razloga.¹⁶

(i) Razmjena informacija

Bilateralni ugovori koje zaključe SAD takođe sadrže odredbe koje obavezuju ugovorne strane da obezbjede informacije drugoj ugovornici koje joj omogućuju da primjeni svoj poreski zakon (vidi član 26 SAD Modela iz 1981). Strana od koje se traži informacija je ovlašćena da koristi sva svoja ovlašćenja, uključujući i prinudne postupke, da bi obezbjedila traženu informaciju. Postoji nekoliko načina razmjene kao što su: stalna ili automatska, razmjena informacija u vezi imena primalaca kao i iznosa primljenih kamata, dividendi i autorskih honorara plaćenih rezidentima strane od koje se

¹⁶ Prof.Dr Kasim Begić "Ekonomski politika", Univerzitetska knjiga, Sarajevo, 1998. godine, str. 336-346

traži informacija; razmjena koja se vrši na zahtjev druge strane; istovremeno ispitivanje povezanih poreskih obveznika; istovremena razmjena informacija. Ako Uprava prihoda primi zahtjev treće strane izvještaj o poslovnim transakcijama sa poreskim obveznikom koji je predmet interesovanja strane ugovornice, ugovorna obaveza se mora izvršiti čak i uz mogućnost poništavanja zahtjeva treće strane (član 7609 Zakonika).

SAD su takođe pristupile sporazumu o razmjeni poreskih informacija (TIEAS) sa zemljama koje nisu u mogućnosti da međunarodno saraduju u primjeni poreskih zakona. Kao dodatak, SAD su ratifikovale multilateralnu OECD Konvenciju o medusobnoj pomoći u poreskim stvarima koja takođe omogućava razmjenu informacija.¹⁷

Ugovorna strana može odbiti da pruži informaciju: ako to zahtjevaju administrativne mjere koje krše zakon ili administrativnu praksu ugovorne strane; ako se traži informacija koja se ne može dobiti u uobičajenom poreskom postupku bilo koje ugovorne strane; ili ako tražena informacija može otkriti trgovacku ili poslovnu tajnu.

Iako su SAD voljne da razmjenjuju informacije u skladu sa navedenim ugovorima, očigledno je da jedna država neće pomagati u prikupljanju poreza drugoj državi. (Holman v. Johnson, 98 Eng.Rep, 1120 (1775) (Lord Mansfield)). Teško je braniti ovaj princip common law-a u poreskoj oblasti, kada strane vlade traže da se primjeni strana presuda zasnovana na povredi ugovora. Ne postoji razlog zašto sud SAD ne izvršava presude stranih sudova iz oblasti poreskog prava (i obrnuto) u slučajevima kada poreski obveznik ima pravo na prigovor, pravo da bude saslušan i pravno da uloži svaki procesni pravni lijek.

Poreska štednja

Izraz "poreska štednja" označava praksu u kojoj jedna zemlja ugovornica dozvoljava svojim poreskim obveznicima da zahtjevaju strani poreski kredit za porez koji u drugoj zemlji ugovornici nije stvarno

plaćen. Ovaj princip je stvoren od strane pojedinih evropskih zemalja u njihovim sporazumima sa zemljama u razvoju. Osnovna namjena poreske štednje je da omogući zemljama u razvoju da ponude poresko oslobođenje za određen period vremena (tax holiday) kao jedan podstrek za investiranje u zemljama u razvoju.

Na primjer, pretpostavimo da preduzeće iz SAD koje je stalno prisutno u Pakistanu ostvaruje \$100 prihoda koji bi bio oporezovan sa \$20 poreza u Pakistanu, a što će u skladu sa stranim poreskim kreditom od strane SAD smanjiti poresku obavezu poreskog obveznika u SAD za \$20. Ako Pakistan daje poresko oslobođenje za prihod ostvaren u Pakistanu od strane stranih ulagača, u nedostatku poreske štednje, jedini korisnik povlastice bila bi državna kasa SAD koja bi prikupila dodatnih \$20 na ime prihoda koji je ostvaren u Pakistanu. Sve dok je prihod ostvaren u inostranstvu pod režimom poreskog kredita, sa stanovišta plaćanja poreza sasvim je svejedno da li se on ostvaruje u SAD ili u Pakistanu. Ali ako SAD umanjuje poresku obavezu za \$20 pakistanskog poreza bez obzira da li je on plaćen ili ne, onda poreski obveznik SAD štedi \$20 u rezima putem investicija u Pakistanu.

SAD su odbijale da unesu odredbe o poreskoj štednji u ugovore koje su zaključivale. U skladu sa politikom SAD, poreski ugovori ne bi trebali da ograničavaju oporezivanje prihoda ostvarenog bilo gdje u svijetu ni stepen više nego što je potrebno da se otkloni dvostruko oporezivanje. SAD vjeruju da dozvoljavanje poreskog kredita za porez koji nije stvarno plaćen stranoj zemlji predstavlja kršenje poreske politike SAD i stvara neravnopravnost između poslovnih ljudi koji ulažu kod kuće i onih koji ulažu u zemlje u razvoju, tako što ovo pitanje stavlja u neravnopravan položaj.¹⁸

¹⁷Prof.Dr. Ismet Dautbašić: "Finansije i finansijsko pravo", Sarajevo, 1991. godine, str. 85

¹⁸Prof.dr. Bajro Golić:"Ekonomika prostora", Bosna public, Sarajevo, 1994. godine, str.77.

Prof.dr. Ismet Dizdarević

SOCIJALNOPSİHOLOŠKE DIMENZIJE SIGURNOSTI DRUMSKOG SAOBRAĆAJA

Naučno fundiranje koncepcija i praktičnih mjera sigurnosti drumskog saobraćaja podrazumjeva znalačku primjenu teorijskih i empirijskih spoznaja psihologije. U okviru ovih spoznaja od posebne važnosti je primjena psihosocijalnih otkrića o karakteru i smjeru djelovanja psiholoških činioca unutar i/ili izvan ličnosti učesnika u saobraćaju – vozača i pješaka. Iz ovih, naučno i/ili iskustveno verificiranih, polaznih osnova proizilazi i spoznaja da izvor nastanka društveno štetnih pojava u saobraćaju treba tražiti u složaju objektivnih i subjektivnih činilaca, zapravo u lancu uzroka čovjek – vozilo – put. Analiza otkriva također da svaki činlac (čovjek, vozilo ili put) može u datom momentu, biti više ili manje dominantan u nastanku društveno štetne pojave u saobraćaju. Kada kažemo "može", to ne znači i da svaki od mogućih uzroka ima i jednak udio u nastanku društveno štetne pojave i da, shodno tome, ima i jednaku važnost u prevenciji. Očigledno je da čovjek u ulozi neposrednog ili posrednog učesnika u saobraćaju ima primarnu važnost. Ako se, na primjer, radi o jednom saobraćajnom udesu, ovakva tvrdnja se može logički verifikovati. Čovjek projektuje i gradi ceste, konstruiše i vozi automobil, kreće se kao pješak i analizira uzroke i planira mjere bezbjednosti. U mnoštvu objektivnih i subjektivnih faktora "subjektivni faktor je obično posljednja i najodlučnija karika u čitavom lancu subjektivnih i objektivnih uzroka".¹

Mnoštvo raznovrsnih faktora djeluje unutar i izvan biopsihosocijalne strukture ličnosti učesnika u saobraćaju. U mnoštvu mogućih i raznovrsnih faktora – ekono-

mskih, pravnih, socioloških, medicinskih, psiholoških i pedagoških – zadržaćemo se samo na jednom od navedenih faktora. Zapravo isključivu pažnju ćemo obratiti na socijalnopsihološke faktore koji, sami za sebe, i u sklopu drugih faktora igraju vrlo važnu ulogu. Razumijevanje socijalnopsiholoških faktora olakšava shvatanje karaktera i smjera djelovanja ekonomskih, pravnih, medicinskih, socioloških i pedagoških. Sigurno je da razumijevanje zakonitosti i u drugim faktorima pomaže u boljem uvidu uticaja socijalnopsiholoških faktora.

Koliko psihosocijalni faktori mogu olakšati razumijevanje razloga koji se, na primjer, u jednom krivičnom i prekršajnom postupku preferiraju, najbolje ćemo sagledati iz ilustracije psiholoških implikacija najčešćih pravnih konstatacija. Pravne konstatacije – preticanje, iznenadno skretanje ulijevo, neprilagođenost vožnje uslovima puta, nepoštivanje prava prvenstva, iznuđivanje prava prolaza, nepravilno preticanje, nepoštivanje pješačkih prelaza itd. – više ukazuje na mouće simptome, a ne uzroke. Konstatovati nečiju krivicu ne znači i spoznaju uzroka. Relativno ista krivična djela, ili isti prekršaji u saobraćaju, mogu imati vrlo različite socijalnopsihološke uzroke. Desila se saobraćajna nezgoda. Konstatovane su i materijalne i ljudske posljedice. Možda je i vozač motornog vozila kažnjen. Sve je urađeno što je zakonski opravdano. Međutim, na bezbroj pitanja nije dat odgovor. Zašto se desilo upravo tom vozaču, a ne nekom drugom? Vozač je mogao više puta da bezbjedno prođe istim putem i približno na isti način, ali da samo jedanput napravi saobraćajni udes. Isti način vožnje u istim okolnostima trebao bi prouzrokovati iste posljedice. Međutim, tako se nešto ne mora desiti. "Vozač koji vozi brzo ili koji zanemaruje da pregleda kočnice može zapasti" – kaže Norman Maier – "neugodne situacije, ali može pokazati neobičnu vještina u upravljanju vozilom i izbjegći nezgodu".²

¹ Zoran Bujas i Boris Petz, *Osnove psihologije rada*, Zagreb, 1969.

² Norman R. F. Mairer, "Industrijska psihologija", Zagreb, 1964.

Kao što postoje zablude u tumačenju uzroka saobraćajnih nezgoda, postoje i zablude u tumačenju vozačke vještine. Manji broj saobraćajnih udesa (bez ili sa oštećenjima i gubicima) nije dovoljan dokaz veće sposobnosti za vožnju, jer to može da sledi iz vozačevog "nastojanja da zadrži mnogo veću marginu sigurnosti."³ Nepravilno i jednostrano tumačenje uzroka saobraćajnih nezgoda (saobraćajna nesreća je kompleksna i multidimenzionalno uslovljena pojava) dovodi do zasnivanja sistema neadekvatnih mjera, koje, same po sebi, ne koriste onoliko koliko se misli da koriste. Primjena mjera represije su očigledan primjer za to. Dr Krsto Reichherzer u jednoj iscrpnij analizi mnogobrojnih faktora koji utiču na sigurnost saobraćaja na cestama, ispravno konstatiše da "uvodenje represivnih mjera nije imalo vidnih utjecaja na smanjenje prometnih nesreća".⁴ O saobraćaju se ne može govoriti kao jednoj abnormalnoj pojavi. Doba fijakera i konjskih zapreaga je davna prošlost. Savremeni čovjek se rada, živi i umire sa automobilom. Saobraćaju moramo pristupiti kao normalnoj pojavi, pojavi koja u sebi inkorporira i dobrobit i rizik.

Primarna uloga subjektivnih faktora

Nauke o saobraćaju su dužne da pomognu čovjeku da ima manje neprijatnih posljedica od onoga što mu treba i što mu mnogo koristi. Ako spoznamo moguće uzroke, mjere zaštite će biti daleko efikasnije. Svaka jednostranost u tumačenju naučno je potpuno neprihvatljiva. Svaka saobraćajna nesreća je višestruko uslovljena. To nisu samo loše ceste (crne tačke, udarne rupe), to nije samo neispravno vozilo (najčešće neispravni mehanizmi kočenja), niti pak nepažljivost učesnika u saobraćaju (najčešće vo-

zača), već je to dejstvo svih tih faktora u objektivno i/ili subjektivno nepovoljnim okolnostima. Koji je faktor, u lancu mogućih faktora, bio presudan teško je pouzdano odrediti. Najtačnija konstatacija bi bila da je najvažniji uzrok čovjek. Čovjek projektuje i gradi ceste, konstruiše i vozi automobil, kreće se kao pješak i, konačno, analizira uzroke i planira mjere sigurnosti. Ako faktoru čovjeku, u mnoštvu drugih objektivnih i situacionih faktora, dajemo relativno najveći značaj onda uzrok njegove nesreće kao i njegovu zaštitu trebamo tražiti u njemu, u njegovoj psihofizičkoj strukturi, jer je "subjektivni faktor obično posljednja i najodlučnija karika u čitavom lancu subjektivnih i objektivnih uzroka."⁵

Konstatovati da je udio čovjeka nesrećama najveći (prema nekim autorima kreće se od 60 do 90%) ne znači i problem sigurnosti u saobraćaju riješiti. Šta, zapravo, znači ova konstatacija? Da li to znači da su svi ljudi jednako podložni nesrećama ili je, pak, saobraćajna nesreća stvar slučaja? Ili to znači da su saobraćajne nesreće u populaciji distribuirane po "principu pravednosti"? Onaj ko jedanput doživi nesreću, drugi put sigurno neće? Možda to znači i suprotno: svaka nesreća čovjeka "senzibilira" za novu nesreću? U ovom ima dosta istine. Jedanput doživljena nesreća može čovjeka, a naročito nestabilne i neurotične osobe, učiniti manje smopuzdanim i mnje prilagođenim saobraćaju. Ovo tumačenje je dosta blisko shvatanju većine, ali naučno nije potpuno prihvatljivo. Savremeni psiholozi, kada govore o ulozi čovjeka u nesrećama, najviše upotrebljavaju termin "predispozicije za nesreće" (Greenwood i Woods termin "prijemljivost za nesreće", a Marbe "afinitet za nesreće"). Mada je u širokoj upotrebi, ovaj pojam još nije precizno definisan. Uslovno definisan znači "pomanjkanje nekih potrebnih funkcionalnih sposobnosti i svojstava, naročito onih koji omogućuju brzu i točnu adaptaciju."⁶ Zašto neki ljudi imaju jedan ili više saobraćajnih udesa, a drugi takvih udesa uo-

³ Norman R. F. Mairer; op. cit., str. 570

⁴ Dr Krsto Reichherzer, "Uloga prometne medicine u unapređenju sigurnosti u prometu", Savjetovanje o pravnim i medicinsko psihološkim aspektima Zakona o osnovama sigurnosti prometa na cestama, Podgora, 21. i 22. 11. 1974

⁵ Zoran Bujas i Boris Petz, "Osnovi psihofiziologije rada", Zagreb 1959.

⁶ Zoran Bujas i Boris Petz: op. cit., str. 352

pšte nemaju? Rezultati psiholoških istraživanja pokazuju da postoji visoka korelacija (koeficijenti korelacije kreću se od 0.37 do 0.72) između broja nesreća kod istih grupa ispitanika u dva vremenska perioda. Ali, oprez u tumačenju je i ovdje jako potreban. Relativno visoka korelacija ne znači savršenu korelaciju. Sklonost ka nesrećama ne možemo tretirati kao nepromjenjivu, strogo determinisanu strukturu ličnosti, već kao svojstvo ličnosti koje se modifikuje i otklanja. Saobraćajne nesreće je pogrešno objasnjavati samo djeljstvom faktora "predispozicije za nesreće". Ako bi tako vilo, onda bi povećanje sigurnosti saobraćaja na cestama bilo brzo riješeno. To bi se postiglo strogom psihološkom selekcijom. Pojedinci, koji su "skloni nesrećama", bi bili identifikovani i, nakon toga, im se ne bi dozvolilo upravljanje vozilom.

Psihološke osobine koje su povezane sa nesrećama

Ali to nije predmet ovog rada. Nas ovdje više zanima koje psihološke osobine strukturiraju "predispozicije za nesreće". "Sklonost ka nesrećama" je kombinacija različitih crta ličnosti. Veća "sklonost ka nesrećama" je sindrom psihofizičkih faktora koji uslovjavaju da jedna osoba, najčešće vozač, ispolji neprimjernu reakciju, neprilagođeno reagovanje koje, u spletu drugih nepovoljnih okolnosti, može dovesti do težih ili lakših saobraćajnih udesa.

Počećemo s faktorom inteligencije ne zato što je najvažniji, već zato što o udjelu toga faktora u nesrećama postoje, i kod laika i kod stručnjaka, zablude. Vrlo je rašireno uvjerenje da su inteligentnije osobe manje sklone nesrećama nego osobe sa prosječnom inteligencijom. Međutim, istina je da inteligencija nema nikakav značaj iznad određenog minimuma (iznad tolerantne granice), dok ispod tog nivoa njen udio može biti značajan, ali ipak mnogo manje nego, na primjer udio faktora emotivne stabilnosti. Neki autori (Snow) ističu da faktor inteligencije ima veći značaj ako se kombinuje sa faktorom emotivne stabilnosti. Niža intelige-

ncija i emotivna nezrelost značajno doprinosi povećanju broja saobraćajnih nesreća na cestama.

U odnosu na inteligenciju, psihomotorne sposobnosti (sposobnost koordinacije i spretnost) imaju daleko veći značaj. U istraživanju odnosa između broja nesreća i psihomotornih funkcija E. Farmer i E. G. Chambers nalaze visoku pozitivnu povezanost. Verifikovana iskustva vozača potvrđuju ovu naučnu činjenicu. Sporost u reagovanju (iskustveno su spoznali kakve teške posljedice mogu nastupiti ako nisu brzo pritisnuli na papučicu kočnice ili gasa u kritičnim situacijama), slaba koordinacije ruku i nogu, kao i ruku i nogu i očiju istovremeno (brzo prebacivanje u niži stepen prenosa ponkad je važnije od samog kočenja) i pogrešno upravljenja motorna reakcija (početnik nekad pritisne na papučicu gasa umjesto na kočnicu) može, uz istovremeno djeljstvo drugih "kognitivnih" faktora, dovesti do lakše ili teže saobraćajne nesreće. Moglo bi se naveсти veliki broj rezultata naučnih istraživanja u kojima je dokazana važnost brzog i tačnog motornog reagovanja za sigurnost u saobraćaju. Međutim, rezultati naučnih istraživanja pokazuju da je jedna druga funkcija, perceptivna funkcija, s kojom je motorna funkcija povezana važnija za sigurnost od motorne. Naime, istraživanja pokazuju da osobe koje brže percipiraju situaciju nego što reagiraju, u prosjeku, imaju manje nesreća nego osobe koje su brže u motornom reagovanju nego u zamjećivanju situacije. Ovu tezu je postavio C. A. Drake. Drake je na jednom uzorku ispitanika primijenio dvije vrste testova. Jednim testovima mjeri brzinu perceptivnog zamjećivanja, a drugim brzinu motornog reagovanja. (U stvari mjerena je vizuelna diskriminacija, brzina izvođenja manuelnih i rutiniranih aktivnosti). Na osnovu svojih istraživanja Drake je konstatovao da "individue, čija je muskularna aktivnost iznad njihovog perceptivnog nivoa, imaju češće i teže nesreće nego one individue čija je muskularna aktivnost ispod perceptivnog nivoa. Drugim rečima, osobe koje reaguju brže nego što

zamjećuju vjerovatno imaju više nesreća nego osobe koje brže zamjećuje nego što reaguje.”⁷ Ispitivanja Drakea kao i drugih autora indirektno ukazuju na važnost pravilne procjene situacije u saobraćaju. Sposobnost brzog zamjećivanja potencijalnih opasnosti, svjetlosnih i drugih signala i situacionih složaja je velika garancija da do nesreće neće doći.

Od psiholoških osobina ličnosti koje su povezane sa saobraćajnim nesrećama, najveći značaj se pridaje emotivnoj stabilnosti vozača. U jednoj studiji Himler govori o 28 osobina koje su povezane sa nesrećama. Većina tih osobina su emotivnog karaktera. U jednoj drugoj studiji (Hersay) utvrđena je povezanost između broja grešaka na testovima, koji mjere emotivne komponente ličnosti, i broja nesreća taksi šofera. Taksi šoferi, koji su na testovima imali pet ili više grešaka, imali su u prosjeku tri nesrećna slučaja., a oni koji su imali manje od pet, imali su daleko manje (oko 1.3 nesreće). Tiffin navodi rezultate analize uzroka saobraćajnih nesreća kod 50 mašinovođa u kojoj je utvrđeno da od 16 uzroka (loš stav, slaba procjena potencijalnih opasnosti, slaba ocjena brzine i odstojanja, impulsivnost, neodgovornost, nesposobnost održanja stalne pažnje, nervoznost i strah, defektnost vida, organske bolesti, spora reakcija, visoki krvni pritisak, senilnost, zabrinutost i depresija, umor, nepravilna distribucija pažnje i neiskustvo), četiri ajtema – loš stav, impulsivnost, nervoznost i strah i briga i depresija – koji su “u svojoj štini emotivne prirode”⁸ imaju najveći udio (32%) u nastanku saobraćajnih nesreća.

Emotivno nestabilna ličnost više koristi mehanizme nego emotivno stabilna ličnost. Takve ličnosti imaju manju toleranciju na frustracionu situaciju. (U saobraćaju frustracionih situacija ima vrlo mnogo.) Agresivan vozač je velika opasnost na društu. Svojom neprilagođenom vožnjom stalno ugrožava i sebe i druge. Naš poznati

stručnjak dr Borislav Kapamađija ispravno konstatuje da je “volan idealno mjesto za iživljavanje asocijalnih, pa i antisocijalnih nagonskih impulsa, a na prvom mjestu čista agresija”.⁹ U vratolomnoj vožnji agresivan vozač zadovoljava skrivene, nesvjesne želje za dominacijom, za “zaboravom”, a možda i za suicidom, jer “nagomilana snažna agresivnost ili mržnja, mogu da se okrenu ili prema sebi ili prema spoljnjem svijetu, dakle, kako to stručno upsihopatologiji kažemo, da uzmu formu autoagresije ili heteroagresije.”¹⁰ Vozač koji reaguje mehanizmima regresije ili fiksacije također može ugroziti sebe i druge u saobraćaju. Regresija značajno smanjuje brzinu i tačnost motornih reagovanja, ona ga čini “izgubljenim” u kritičnim situacijama. Jaka fiksacija je nespjiva sa vrlo dinamičnim i kompleksnim promjenama u kojima se nalazi svaki vozač.

U razmatranju psiholoških faktora, koji su povezani sa nesrećama, zadržali smo se samo na nekim od njih. Udio drugih socijalopsiholoških faktora (stalni doživljaji neprijatnosti u međuljudskim odnosima, iskustvo), Medicinsko – psihološki (umor i monotonija) i faktora treninga (posebno sigurnosnog treninga) u saobraćajnim nesrećama također je značajan. Podaci iz ličnih istorija vozača motornih vozila (“back – ground” podaci) se u savremenoj literaturi mnogo naglašavaju.

Proces sticanja poželjnih vidova ponašanja

Uspješno ostvarivanje ciljeva prevencije u drumskom saobraćaju vrlo mnogo zavisi od osobina ličnosti neposrednih i posrednih učesnika u saobraćaju. U spoznaji karaktera i smjera uticaja kognitivnih i konativnih osobina ličnosti učesnika u saobraćaju, posebno neposrednih, krije se i odgovor na pitanje zašto pojedinci, u relativno ujednačenim drugim uslovima, čine krivična djela (prekršaje) ugrožavanja javnog sa-

⁷ Joseph Tiffin, Ernest J. McCornick, “Industrial Psychology”, 1965

⁸ Joseph Tiffin, Ernest J. McCornick: op. cit., str. 571

⁹ Dr Borislav Kapamadžija, “Vozač sklon udesu”, “Eliksir”, br. 34, 1974

¹⁰ Dr Borislav Kapamadžija: op. cit., str. 42

obraćaja, a drugi pak takvo ponašanje ne ispoljavaju. Uspješno ponašanje u saobraćaju i razumijevanje njegove “unutrašnje logike” zahtjeva ličnost koja može, zna i hoće da usklađuje svoju osobitu strukturu strukturama drugih učesnika, izgrađenim normama ponašanja u saobraćaju i potrebama bezbjednosti. Sigurno je da bezbjednost u saobraćaju zavisi od kognitivnih kapaciteta svakog učesnika u saobraćaju, posebno ne-posrednih učesnika, ali je isto tako da oni, sami za sebe, predstavljaju samo mogućnost, Visoka sposobnost brzog percipiranja ili pak brzog psihomotornog reagovanja, u sklopu sružnih nepoželjnih osobina ličnosti (sklonost ka agresivnom ponašanju, latetne suicidne ideje, potreba da se kompezira osjećanje inferiornosti brzom vožnjom itd.), može djelovati vrlo nepovoljno. Savremeni saobraćaj traži vrlo složene vidove ponašanja, traži mentalno i emotivno vrlo stabilnu ličnost – ličnost koja je spremna da stalno saobražava svoje ponašanje zahtjevima bezbjednosti u drumskom saobraćaju.

Proces sticanja poželjnih vidova ponašanja u saobraćaju zavisi od načina primjene naučnih saznanja o tom procesu. Važno je, između ostalog, da se stalno vodi računa o činjenici da postoje individualne razlike u mogućnostima učenja, da postoje različiti stavovi o pisanim i nepisanim “zakonima” u saobraćaju, da sistem treninga ne može sadržavati samo sticanje psihomotornih vještina, već i razvijanje poželjih stilova ponašanja. Učenje u saobraćaju treba shvatiti i kao stalno modeliranje ponašanja, a naročito onih ponašanja koja proizilaze iz poorešnog načina življenja (u savremenoj nauci se naglašava da čovjek vozi onako kako živi). U procesu sticanja znanja i razvijanja stečenog posebnu pažnju, prema mišljenju nekih stručnjaka, treba obratiti na razvijanje sposobnosti razumijevanja realnih opasnosti i na, shodno tome, sticanja načina najracionalnijeg reagovanja u slučajevima opasnosti.

Doc.dr. Ramo Masleša

ODNOS POLICIJE I JAVNOSTI

Sažetak

Odnos policije i javnosti sve više se smatra jednim od centralnih pitanja savremenog društva. Međutim, dosadašnja istraživanja su jasno ukazala da su se predodžbe o policiji temeljile na tradicionalnim prešlim iskustvima i socijalnom statusu u društvu, što je dovodilo do antagonističkih tendencija između policije i javnosti. To je stvaralo velike poteškoće u medusobnim odnosima. Zbog negativnih percepcija koje postoje, kako kod javnosti, tako i kod policijskog sastava, ukazala se potreba napuštanja tradicionalnih i uspostavljanju novih medusobnih odnosa. Da bi policijski sistem odgovorio tim zahtjevima, odnosno funkcionira u skladu sa tempom društvenih promjena, policija treba da oblikuje novu doktrinu i strategiju svog djelovanja, koja treba da bude u funkciji javnosti. Na taj način, buduće policijske operacije sve se više otvaraju prema javnosti i medijima, što doprinosi uključivanju javnosti u policijsku problematiku, potrebe i interese, čime se praktično provodi sigurnosno-uslužna djelatnost prema javnosti.

Pojam "javnost", "javni" je kroz razvoj društva dobijao različita tumačenja. Osim toga, taj termin se posmatrao sa politološkog, sociološkog i pravnog stajališta. Tako i danas nailazimo na brojne definicije, kojima su se nastojala dati odgovarajuća značenja u društvu. Njegov sadržaj i smisao se izvlačio iz rasčlanjenog termina "javno mnenje". Međutim, javnost predstavlja visoko funkcionalan pojam sa veoma izraženim misaonim bogatstvom. Poštujući demokratski princip njime se obezbjeduje dinamičnost i aktivitet zajednice u kojoj se izvršavaju određena društvena stanja, gledišta sa subjektom koji je izvor određenih informacija. Time se ostvaruje i načelo javnosti u društvu. Radi se o jednom pluralističkom demokratskom principu koji implicira veoma dinamičan i kontinuiran stav građana u ukupnoj sferi jedne države.

Stoga, ne možemo govoriti o javnosti u svom punom smislu, ukoliko građani nemaju osnovno pravo na svoje mišljenje u odnosu na neka pitanja u društvu. Ponekad su naznačena mišljenja u suprotnosti sa zvaničnim stavovima, čime se potvrđuje da neslaganje u pojedinim pitanjima, otvara i perspektive adekvatnijeg izbora. Na taj način se potvrđuje Monteskijevo gledište da "bez slobode za građane nema ni javnosti". Bitno je istaći da javnost nikada ne može imati identična stajališta sa zvaničnim državnim vrhovima. U tom smislu se može govoriti da je javnost izraz i garancija demokratskih procesa i ponašanja u društvu, način uspostavljanja i rješavanja problema sa kritičkim osvrtom na pojedine aspekte društvene stvarnosti. Prema tome, osnovna snaga javnosti se ogleda u demokratskom principu za bolji, humaniji i civilizovaniji život u razvoju društva, te prevazilaženje svih oblika zatvorenosti, pri čemu načelo javnosti dobija poseban značaj u svom funkcionalnom smislu (javnost policije, javnost suda, javnost krivičnog postupka). Na osnovu toga, možemo apostrofirati da je ključna funkcija u razvoju civilnog društva pravo građanina na javnost, odnosno da učestvuje u njenom demokratskom ostvarenju. Takoder, to podrazumijeva i obavezu organa i organizacija da obavještavaju javnost o svom radu. Uostalom, to je i ustavom utvrđeno načelo. Građaninu se mora obezbijediti mogućnost da u okviru osnovnih političkih prava i sloboda, iznosi svoje znanje, mišljenje, daje kritičku osvrt na neka relevantna pitanja društva, ali bez bojazni da će pojedinac ili grupa za svoja gledišta snositi i odgovornost. Naime, radi se o pluralizmu mišljenja u jednom društvu, odnosno nema upće javnosti bez ljudskih kontakata, te informacije i komunikacije. To se odnosi i na policijski sistem.

NEKA OTVORENA PITANJA ODNOSA POLICIJE I JAVNOSTI

Od početka organiziranja modernih policijskih snaga, te imajući u vidu njihovu ulogu u razvoju društva, posebno kao izvršnog organa države sa legitimnom fizičkom silom, stvarao se vremenom tiki pa čak i otvoreni antagonizam između policije i javnosti (građana). Taj odnos "povjere-

nja” i saradnje u čitavom historijskom razvoju je najčešćim dijelom bio određen karakterom društveno-političkog sistema, a naročito razvijenosti demokratskih principa sa posebnim akcentom na slobodu i pravo građana. Imajući u vidu da se policija kao specijalizovani organ još uvek posmatra kao produžena ruka državne moći, kao “alat vlasti”, otvoreno je niz pitanja među kojima je i pitanje odnosa sa javnošću, koje je u zadnjih nekoliko decenija u kontinuitetu potencirano. Tako da se i danas, bez obzira na društveno-politički sistem, pitanje odnosa javnosti i policije smatra jednim od centralnih pitanja u radu policijskih snaga. U tom kontekstu se provode zanimljiva istraživanja sa mnoštvom pitanja, koja se postavljaju građanima i pripadnicima policije, kako bi se dobila pouzdanija predodžba o odnosu policije i javnosti. Brojne ankete, ispitavanja javnog mišljenja, danas je postalo općeprihvaćena praksa i u radu savremeno organiziranih policijskih snaga u svijetu. Navedene metode su poslužile, kao stav javnosti prema policiji, odnosno da bi imale pouzdanije indikatore u kojoj mjeri je policija svojom metodologijom rada prihvaćena od strane društva. Dakako, moramo imati u vidu da velika raznolikost, složenost, osjetljivost i odgovornost u izvršavanju policijskih zadataka u društву, te političke dimenzije policijskog djelovanja unutar državnog aparaata ite kako utiču na stvaranje imidža policije u javnosti, odnosno decidnije kakvu gradani u svojoj sredini imaju predodžbu o sveukupnom policijskom radu. U sve složenijim društvenim odnosima koji su danas opterećeni, pored ostalog i sigurnosnim problemima, pomenuta gledišta javnosti kao legitimnog sredstva dobijaju sve veći značaj, naročito u primjeni savremenih rukovodnih policijskih metoda u cilju pridobijanja potpore javnosti. Jer, širenje legitimnih interesa u svakom društву, u kojem nedvojbeno sve više dolazi do kooperacije, konsenzusa, ali i konflikata sa bezbjednosnim implikacijama, upućuje na sve veću važnost participativnog pluralističkog konzensusa, kada se radi o definiranju sigurnosnih ciljeva i strategije, naročito na nivou lokalnih zajednica, sa sve većim učešćem javnosti. Posmatrano u cjelini, isprepletenost, dinamičnost i su-

prostavljenost pojedinih aspekta života u društvu, međusobna ovisnost u ostvarenju osnovnih vlastitih interesa, koji proizilaze iz same organizacije društva kao pluraliteta pojedinaca, pred policiju postavaljaju urgencična pitanja institucionalnog održavanja kontakta sa javnošću. Samo će na taj način moći građanstvo realističnije pažljivo pratiti razvoj, rad, postupanje u složenijim prilikama i dobiti realniju sliku funkcionisanja policijskih institucija u svim relevantnim potrebnim detaljima. Na drugoj strani, na bazi stečenih iskustava, policiji se pruža mogućnost za dogradnjom svojih strategijsko-operativnih planova. Otuda javnost ima važnu ulogu u policijskoj filozofiji. U svakom, pa tako i policijskom poslu, povjerenje i mišljenje javnosti predstavlja centralnu vrijednost u njenom djelovanju.

Medutim, dosadašnja istraživanja, naročito ona izvršena 60-tih godina, eksplicitno su ukazala da se predodžba o policiji temeljila na tradicionalnim prošlim iskustvima i socijalnom statusu u društvu. Ona su upućivala na antagonističke tendencije između policije i javnosti što je savsim normalno, kasnije stvaralo poteškoće u regrutovanju mladog policijskog kadra i dovodilo do smanjenja izdvajanja sredstava, a ono što je najbitnije prisutna je nedovoljna spremnost jednog dijela javnosti da suraduje i pomaže u značajnim strategijskim pitanjima i konkretnoj djelatnosti. Naime, još uvek su prisutna stajališta od strane javnosti da policija nedovoljno služi javnosti, odnosno da nije u funkciji građana, da se ponaša kao zatvoreni sistem sa ekskluzivnim pravom samo na primjenu represivnih mjera, da ispoljava netolerantnost i nekorektno ponašanje, da je u njihovoј nadležnosti samo kruto provođenje zakona, nestručnost, korumptivna ponašanja, da je za građanstvo nepristupačna, da je samo instrument države i služi kao oficijelna instanca isključivo u cilju zaštite i kažnjavanja, da samo djelomično ispunjava svoju funkciju i sl. Na drugoj strani od policije možemo čuti da građani nisu u dovoljnoj mjeri raspoloženi da pomažu u policijskoj svakodnevničici smatrajući da održavanje povoljnog stanja sigurnosti nije samo obaveza policije, da kontakti nisu na odgovarajućem nivou, da javnost nedo-

voljno cijeni njihovu svakodnevnu aktivnost, koji, rizikujući svoje živote, štite ličnu i imovinsku sigurnost građana i sl. Iz ovog jasno proizilazi da negativne percepcije postoje kako kod javnosti tako i kod policijskog sastava. Zato je vrlo teško stvoriti klimu po kojem bi saglasno Pelovim principima "buduća policija trebala biti ljudi, a ljudi policija". Prema tome, odnos policije i javnosti je višedimenzionalan. S obzirom na značaj i ulogu on je nedovoljno obrađen i proučavan, tako da proces otvaranja policije prema javnosti još uvek ne teče željenim tokom. Ovim ne želimo marginalizirati nastojanja brojnih zemalja, koja su išla u pravcu aktivnijeg uključivanja javnosti. Stoga možemo naznačiti da policija Engleske preko 150 godina svoju operativnu aktivnost vezuje za podršku i pomoć javnosti, kako bi zadobila povjerenje građana. I u ostalim zemljama se ulažu veliki naporci za uspostavljanjem korektnih odnosa između policije i javnosti, čime se između ostalog nastoji demistificirati dugo održavana teza o "tajnosti", "tajnovitosti" bojazni od odavanja "relevantnih podataka" i sl. Pomenuta gledišta su u dobroj mjeri dovodila u pitanje i reprezentativnost policijskog rada u javnosti, što je imalo za posljedicu da se policija posmatrala isključivo kao negativni represivni aparat države, bez dovoljno iskazanog interesa za uspostavu čvrćih veza sa građanstvom. Povjerenje javnosti i dobra predodžba o policiji se mora uzimati kao ključna vrijednost u policijskoj filozofiji i konkretnoj policijskoj aktivnosti. Bez odgovarajuće podrške javnosti u jednoj demokratskoj pravno uređenoj državi se ne može govoriti o uspešnosti izvršavanja policijskih zadataka. Međutim, treba istaći, da je i pored saznanja za potrebom veće podrške javnosti, tekaо sporo proces oblikovanja programa policijskih organizacija u kojima bi odgovarajuće mjesto imali odnosi sa javnošću. Naime, dugo je vladalo tradicionalno napušteno uvjerenje da je svaki policajac samom prirodom svojih ovlaćenja i zadataka u svakodnevnom preduzimanju mera "udžbenik" za odnose sa javnošću.

NAPUŠTANJE TRADICIONALNIH I POTREBA USPOSTAVLJANJA NOVIH MEĐUSOBNIH ODNOSA

Malo ćemo naći profesija u svakom društvu kao što je policija čija je raznovrsna aktivnost pod lupom javnosti i njen predmet interesovanja, na temelju čega se stvaraju prve, impresije i mišljenje u ostvarenim kontaktima sa građanima. Policijsko djelovanje može polučiti pozitivne rezultate samo ukoliko uspješno ostvaruje saradnju, kako s lokalnom zajednicom tako i sa javnošću u cjelini. Ali kao što smo već istakli, taj proces je tekao veoma sporo. Kao jedan od razloga možemo navesti i uvrijžena stajališta po kojima se policija, kao izvršni aparat države, ne treba oslanjati niti tražiti potporu i razumijevanje građana, nego će ona kroz samu realizaciju svojih zadataka obezbijediti povoljno mišljenje kod javnosti. Međutim, policijska praksa je pokazala neodrživost pomenutih gledišta. Zato se u oblikovanju nove policijske strategije značajan naglasak stavlja na odnose sa javnošću, uprkos nastojanjima koja su pokušavala da u tom nezadrživom procesu razvodnjavaju progresivne programe. Taj napredak daje novu vitalnost u oblikovanju organizacione strategije i mogućnosti planiranja za optimalno policijsko djelovanje u lokalnim zajednicama. Prema tome, odnosi policija - javnost danas predstavljaju prvorazredni značaj koji vodi uspostavi povjerenja i razumijevanja između policije i društvene zajednice. U tom procesu se trebaju napuštati tradicionalni formalni kontakti, i preferirati takvi odnosi koji će voditi ka koncipiranju novih programa budućnosti, koji će se zasnivati na relevantnim sigurnosnim prognozama.

Historijsko iskustvo jasno ukazuje da se u svim periodima razvoja savremenog društva i oblikovanju političkih sistema, svaki od njih je sebi pridavao demokratsko obilježje. Stoga je razvoj civilizacije i savremenog modernog društva u značajnoj mjeri opterećen "olupinama" ranijih sistema kojeg su njeni gradani smatrali jedino mogućim i u čije je ime njima odričano osnovno pravo na slobodu. U današnjim modernim demokratskim društvima

najbolji indikator kvaliteta jedne države, jesti stepen u kome ona može da dozvoli da bude slobodno kritikovana pošto ljudi uživaju u vršenju vlasti "tako da nijedna strast ne zalazi dublje u ljudske impulse" (Laski, str 121-122).

Prema tome, slobodno možemo reći da je ostvarenje fundamentalnih ljudskih prava i sloboda zavisno od toga u kojoj mjeri i do kog nivoa se od strane odgovarajućih institucija štite naznačena osnovna prava. Nema ništa opasnije niti perfidnije kako smo već rekli ukoliko čovjek ima osjećaj bespomoćnosti u jednom društvu, ili što bi Gete rekao da "ništa nije strašnije od aktivnog neznanja". Ukoliko javnost hoće da dobije jasno saznanje i sliku policijskog djelovanja, onda se može postaviti centralno pitanje da li se javnost nastojala upoznati s osnovnim zadacima policije, odnosno kakva treba da bude funkcija policijskih snaga u modernim demokratskim društvima.

Prema Weberu ljudi teže legitimnom društvenom, ponašanju, tj. ponašanju koje se smatra društveno prihvatljivim (Carwin, 1981) i koje im omogućava da sačuvaju svoj legitimitet. Policijski sistem, kao sastavni dio društva, treba da funkcioniše u skladu s tempom promjena koje se odvijaju u organizaciji državne vlasti prilagodavajući svoje ponašanje općepriznatim normama. Saglasno tome, legitimno ponašanje policije nužno zahtijeva očuvanje potrebne autonomnosti policijske organizacije, obzirom da u tom procesu dolazi do suočenja sa različitim društvenim i političkim utjecajima.

DOKTRINA I STRATEGIJA POLICIJSKOG DJELOVANJA U FUNKCIJI JAVNOSTI

U demokratskom društvu u kreiranju novog modela policijskog sistema, koji podrazumijeva napuštanje organizacionih formi sa eksplicitnim najneophodnjim na-redbodavnim suhoparnim uputstvima, naročita pažnja se treba pokloniti veoma odgovornom i senzibilnom izvršavanju službenih zadataka. Dakle, policija u svom radu treba biti takva institucija koja će održavati ravnotežu između oficijelnih državnih i privavnih interesa. Kako bi to postigla, ona u svojoj budućoj aktivnosti treba sadržajno, obje-

ktivno i realno pratiti sve aspekte svog razvojnog organizaciono-operativnog procesa. Osim toga, u kontinuitetu treba učiti iz iskustva i ta iskustva na adekvatan način primjenjivati u dogradivanju odnosa policije i javnosti. Kroz vlastiti organizaciono-operativni razvoj sa sistematizacijom naučnih, stručnih i iskustvenih saznanja, obezbijediti ozračje po kojem je policija prevashodno zadužena za očuvanje javnog reda, ali da se i kod javnosti stvari uvjerenje da zadaci policije koji su utvrđeni zakonom ne predstavljaju samo kumulativni zbir krutih naredenja. To će se postići ukoliko se njihovo provodenje izvršava sa osjećajem policijske mjere, senzibilnosti, pristupičnosti i korektonost u cilju sprečavanja zločina, privodenja pravdi onih lica koja krše zakon, održavanje javnog reda i zaštite i pomoći u ostvarenju sigurnosti društva u cjelini. Samo na taj način zakoni, kao regulativna pravila, postaju težnja i građanstva, radi zadovoljenja njihovih ljudskih sigurnosnih potreba. U takvim odnosima je i svaki policijac potencijalni službenik za odnose sa javnošću. Kako se pripadnik policijskih snaga ponaša, nije samo ključno za ličnu reputaciju, nego i za cjelokupnu policijsku organizaciju, pošto će građanin najčešće svoja mišljenja i predodžbe o policiji graditi po ostvarenim prvim kratkim oficijelnim kontaktima.

U tom cilju se napušta logika da pravda postaje vladavina jačeg i da je "sloboda zakon koji jači dozvoljava". Stoga u prijelazu s militarističkog modela na toleratniji odnos, značajna uloga upravo pripada detaljnom upoznavanju javnosti-građanstva s policijskom ulogom i njenim mjestom u zajednici unutar koje se oblikuju njeni etičko-profesionalni kodeksi ponašanja. Professionalizacija naznačenih pitanja će omogućiti da policija bude stvarno progresivna, poželjna i visoko cijenjena zaštitna snaga unutar zajednice, a ne da ostane zatvoreni vrijednosni sistem voden isključivo upotrebom prejake državne moći. Međutim, ovaj kao i drugi procesi nose u sebi naglašenu dozu ambivalentnosti, s obzirom na ranije izražene razloge. Unatoč tim zaprekama, demokratski proces je zahvatio i policiju u njenoj transfo-

rmaciji kao demokratske institucije i kao ključne karike u preovladanju ovisnosti policije od političkih struktura.

Ukoliko kontakti sve više poprimaju institucionalni karakter, onda zasigurno možemo ustvrditi da će cijelokupna javnost gledati na policiju u veoma pozitivnom smislu kao na službu koja štiti demokratski poredak i služi javnosti. Istovremeno, sve će više u javnosti dobijati na značaju i ona gledišta koja na policiju gledaju da se kao dio društva prevashodno nastoji u svom djelovanju prikazati kao sposobna i razumna organizacijska struktura, da je demokratski, legitimni i senzibilni "promotor zakona" sa jasno definisanom ulogom i moralno-etičkim vrijednosnim sudovima. Nema sumnje da će u takvom savremenom civilizacijskom ambijentu i policijski sistem napuštati strogu instrumentalizaciju primjene sile i služiti samo kao poslušni ovlašćeni izvršni organ države za primjenu prinude. Upravo zato je potreban jedan obostrani poželjni uravnotežen odnos s protežiranjem i preferiranjem svih onih elemenata koji mogu doprinijeti unapređenju dostignutih odnosa.

Međutim, i policija treba iskazati veliku spremnost i sposobnost na prihvatanju dobromanjernih kritika koje će u mnogome pomoći u prevazilaženju animoznih tendencija prema policiji, te u prvi plan artikulirati pozitivne promjene i modela razvojne saradnje, uz maksimalnu odgovornost svakog službenika. Na bazi takvih uspostavljenih kooperativnih odnosa, u javnosti se stvara čvrsto i pouzdano uvjerenje o svoj složenosti i odgovornosti policijske funkcije i da kao personifikacija države u svakodnevnički na veoma konstruktivan i modificiran način prilagodava svoje djelovanje, saglasno sveukupnom sigurnosnom stanju na području lokalnih zajednica.

UTICAJ JAVNOSTI NA ZAJEDNIČKO OBLIKOVNJE SOCIJALNO-PREVENTIVNIH PROGRAMA U LOKALNOJ ZAJEDNICI

Shvatanje značaja upoznavanja javnosti sa djelovanjem policijskih snaga, kao izraza i garancije demokratskih procesa i ponašanja u medusobnim odnosima, podra-

zumijeva, pored ostalog, da će ubuduće policijske operacije biti otvorene za javnost i medije, osim ukoliko taj proces odvijanja policijskih zadataka ne zahtijeva pisana pravila ili u onim prilikama kada je radi efikasnosti, izvršavanja zadataka tajnost potrebna. Detaljno upoznavanje o toku preduzetih aktivnosti potaknut će javnost da se još više uključi u policijske probleme, potrebe i interesu i da policiju cijelovito izvještava i o drugim relevantnim pitanjima, koja pored čisto sigurnosnog imaju i socijalno - preventivni karakter. Na taj način se praktično provodi i sigurnosno-uslužna djelatnost prema javnosti čime se članovima zajednice obezbjeduje građansko pravo da svojim prijedlozima mišljenjima, iskustvima daje doprinos u policijskom planiranju. Očito je policija stavljena u poziciju da mora permanentno voditi računa o tome da u svakodnevnim susretima sa građanstvom predstavlja policijsku organizaciju a time i policijsku profesiju u cjelini. Pri tome se zakon i njegovo provođenje treba prvenstveno shvatiti kao zaštita demokratske slobode. U tom s mislu je veoma relevantno da se na osnovu prvog kontakta gradi predodžba o policiji, tzv. "imidž", koji treba da zrači medusobnim povjerenjem, pošto nema niti jedne profesije koja je izložena суду javnosti kao policija. S tim u vezi, ukoliko policija drastično naruši ugled službe, vrlo će teško dobiti priliku da popravi svoj dotadašnji kreditibilitet u očima javnosti građana. Kako bi se izbjegle takve situacije, policija kroz svoj rad u kontinuitetu treba da propituje i osluškuje javnost u cilju svog adekvatnog odnosa, a što će poslužiti kao relevantni faktor u oblikovanju policijske filozofije.

Potreba javnosti na aktivnjem učešću, te kroz organizaciju novog modela u provođenju zakonitosti kao garancije slobode, jasno će odražavati funkciju policijskih zadataka koji odgovaraju zahtjevima, volji i potrebi sveukupne javnosti u društvu. Time dolazimo do bitnog zaključka da policija ne određuje zakon, nego mu je ona podredena. Odnos policije prema javnosti širi i obogaćuje prepoznatljivost policije koja se najbolje manifestuje kroz njenu strategiju. Tako da su osnovne aktivnosti usmjerene na rješavanje osnovnih

sigurnosnih problema u cilju poboljšanja kvaliteta života u zajednici.

Insistiranjem na razvijanju odnosa, oslobadajući se formalnih rutinskih kontakata, javnost će policiju smatrati krajnje zainteresovanom za oblikovanjem takvih socijalno-preventivnih programa koji će zahtijevati i omogućiti uključivanje i angažiranost javnosti-građanstva, posebno na području određivanja prioriteta i donošenja vitalnih prijedloga za suzbijanje kriminala na području lokalnih zajednica.

Znači za svako oblikovanje policijskih ciljeva i strategija i djelotvorno implementiranje, potrebno je osvojiti povjerenje javnosti. Povjerenje se jedino može osvojiti ukoliko policija ličnim angažovanjem i ponašanjem utiče na proširenje i kvalitet saradnje. Ti se odnosi uspostavljaju i dobijaju jedan novi instrumentalni sigurnosni pluralizam (javni red i mir, kriminalitet, saboraćaj i dr) kojima se otklanjaju tendencije fetišizma i sveprisutnosti teze o policijskom aparatu kao isključivo represivnom organu. Kooperativni odnos na obezbjeđenju svih sigurnosnih preduslova u sprovođenju zakona kroz demonstraciju apsolutne pravednosti u operativnim djelovanjima, od policije se zahtjeva da ona u današnjem savremenom društvu mora biti intelligentna, obrazovana, sa moralnim vrijednostima, sposobna, profesionalna, pristupačna, razumna, mirna u složenim konfliktnim situacijama, samopouzdana, odmjerena, učtiva, otvorena - iskrena, da vodi računa o diskreciji u skladu sa policijskom procedurom, oprezna, da ne primjenjuje fizičku niti psihičku prijetnju građanima, u svakoj situaciji, u toku svojih redovnih aktivnosti, te u rješavanju i otklanjanju negativnih ponašanja ispoljava nepristrasnost i sl.

DEMOKRATSKI RAD POLICIJE KAO PREDUSLOV NJENE AFIRMACIJE I UGLEDA U JAVNOSTI

Kao što smo prezentirali, uspješnost i rad policijskih organizacija u velikoj mjeri zavisi od podrške javnosti, ne samo kada je u pitanju naučno i stručno-operativna ko-

mpONENTA, već i sa stajališta djelovanja policije u demokratskom društvu. Stoga ćemo podsjetiti ukratko na još neka bitna gledišta koja moraju prožimati konkretnu policijsku praksu.

Ugled i slika policije u javnosti isključivo zavisi od njenog sveukupnog djelovanja, koje se mora zasnivati na oblikovanim i općeprihvaćenim standardima policijskog rada u demokratskoj državi.

Stoga navodimo sedam osnovnih principa koji su doneseni od strane međunarodne policije UN-a o demokratskom radu policije u BiH.

1. Policija mora biti usmjerenja ka demokratskim principima i raditi prema njima,

2. Policija koja uživa povjerenje javnosti mora biti profesionalna, čiji se postupci baziraju na kodeksu profesionalnog ponašanja,

3. Najveći prioritet policije jest zaštita života,

4. Policija mora služiti javnosti i njoj je odgovorna,

5. Zaštita života i imovine je osnovni zadatak policijskih snaga,

6. Policija u obavljanju svoje funkcije uvijek mora voditi računa o poštivanju ljudskog dostojanstva i osnovnih ljudskih prava,

7. Policija mora obavljati svoje dužnosti bez diskriminacije.

Medu ovih sedam osnovnih principa jeste i odnos policije prema javnosti, koja svoj ugled, podršku i pomoć ne može osigurati nikakvim prevaziđenim službenim dekretom, niti sebe smatrati samo moćnim instrumentom za zaštitu države, nekorektnim ponašanjem ili zloupotrebama od strane pojedinaca. Takva ponašanja dovode pored ostalog i do veoma naglašenog moralnog opterećenja onih službenika u policiji koji svoje dužnosti obavljaju na koristan i primјeren način. Mora se voditi računa da policija svojim neodmjerenim postupcima, a posebno ukoliko u policijskom djelovanju prekorači Zakonom propisana ovlašćenja, može daleko više ugroziti ljudske slobode nego što ih svojim mjerama može zaštititi. Svako nerazumno ponašanje policije i rukovodeno sintagmom "samozaštitne filozofije" dovodi neizbjegno do konfliktnih situ-

acija. Zato uspješna saradnja sa javnošću zavisi od toga koliko policija permanentno u svom radu razvija i unapredjenje pozitivne standarde. Pored toga, sposobnost njenog komuniciranja, odnosno "politikom otvorenih vrata" pomaže i obezbjeduje da policija štiti javnost od samovoljnog i nezakonitog zadiranja u osnovna ljudska prava i slobode, dok će na drugoj strani doprinijeti da policijski sastav sa punom odgovornošću vodi brigu o svojim službenim i neslužbenim postupcima koji moraju biti u skladu sa utvrđenim pravilima ponašanja.

Samo korektan pristup, savjesno i zakonito preuzimanje radnji u skladu sa profesionalnom etikom čini policijske zadatke respektivnom javnom službom, tako da policijske i sigurnosne operacije zahtijevaju potreban nivo transparentnosti za javnost. U tom smislu su egzaktni etički standardi u policijskom sistemu zbog same prirode svoje djelatnosti mnogo važniji nego u bilo kojoj organizacijskoj strukturi u jednom društvu.

Policijska organizacija koja uživa povjerenje javnosti mora biti profesionalna, pri čemu se postupci njenih službenika moraju bazirati na kodeksu profesionalnog ponašanja. Time želimo reći da policija nije samo zanimanje. Ona je u demokratskom društvu daleko više. Naime, povjerenje javnosti, koje se polaže u policiju, zahtijeva od nje da ona u svom konceptu o društvenoj policijskoj politici i konkretnoj praksi, po red konstantne analize uspješnosti svog djelovanja, značajnu pažnju pokloni dijagnostiranju sigurnosnih problema, a posebno da se djelatnost u perspektivi treba sve više sagledavati u smislu "pružanja usluga" a ne u "primjeni sile".

Policija u svakodnevnom kontaktu sa građanima svojim savjetima, postupcima, uputama, upozorenjima prijedlozima na socijalno preventivnom planu, pridonosi afirmaciji i ugledu bez čega se ne može ni zamisliti uspješnost planiranja u učešću javnosti naročito u oblikovanju konkretne policijske doktrine i strategije. Samo gradeći dobre relacije, policijskoj organizaciji se pruža šansa da će u cijelini zadobiti povjerenje i naklonost javnosti. Dakle, potreba za izgradnjem poželjnih odnosa policije i javnosti, proizilazi iz činjenice da policija kao ja-

vna služba u funkciji zaštite javne sigurnosti i javnost, moraju shvatiti, da se samo na bazi uspostavljane klime i međusobnog povjerenja pruža šansa i mogućnost da policija svoje zakonom propisana ovlašćenja može efikasno provoditi uz puno razumijevanje policijskog posla i prihvatanja od strane društvene zajednice.

Istovremeno će javnost očekivati da će policija poštujući opće pojmove demokratije, provođenja osnovnih ljudskih prava i sloboda, u provođenju policijskih operacija prioritet dati preventivnom pristupu, što otvara potrebne pretpostavke za novim međusobnim incijativama između policije i javnosti. Koristeći se modernim metodama javnog reda, policijsko djelovanje će zadobiti javno povjerenje, što je nedvojbeno ključni faktor u sprečavanju svih negativnih pojava i ponašanja u društvu.

Dr. sc. Mujo Hasković

UTJECAJ VREMENSKE ORGANIZACIJE I PERSPEKTIVE NA DEVIJANTNO PONAŠANJE MEĐU IZBJEGLICAMA

sažetak

Poznato je, da se psihološko poimanje vremena razlikuje, od poimanja vremena koje mjerimo različitim mehanizmima, a koje zovemo fizičko vrijeme. Izbjeglištvo, kao specifična situacija u kojoj su se našli mnogi građani iz Bosne i Hercegovine, situacija u kojoj im je bilo loše i samo lošije, odredilo je umnogome njihovu vremensku organizaciju i vremensku perspektivu. Pokrenuti sa svojih ognjišta, kada im je pokidana socijalna mreža, mnogi su živjeli u uvjetima poremećene vremenske organizacije i zaustavljene vremenske perspektive. Te spoznaje su bile izazov za nas, da pokušamo ustanoviti, koliki je to uticaj imalo, na stavove ispitanika prema devijantnom ponašanju među izbjeglicama? Da li su u takvim okolnostima razmišljali, da učine jedan iskorak u neki oblik devijatnog ponašanja, kojim bi si povratili raniji socijalni status? Rezultati dobijeni ovim empirijskim istraživanjem su prikazani u ovom radu.

Definicija populacije i odabir uzorka

Populacija iz koje smo odabrali uzorak za ovo istraživanje su izbjeglice iz Bosne i Hercegovine, zbrinute na području Republike Slovenije. U trenutku provođenja istraživanja, a prema zvaničnim informacijama nadležnih organa, u Republici Sloveniji je bilo oko 17.000 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, (juni i juli mjesec 1995. godine).

Odlučili smo se, da naš uzorak broji 300 ispitanika, od 15 do 70 godina starosti. Istraživanje smo izvršili na tri lokaliteta, tako da smo za ukupan uzorak izabrali, 100 ispitanika smještenih u zbirne centre u velikom gradu (u Ljubljani u centrima na Viču i Šmartinskoj), 100 ispitanika iz zbirnog centra manjeg grada u Sloveniji (zbirni centar u Ilirskoj Bistrici), te na kraju 100 ispitanika smještenih u privatnom sektoru (kod prijatelja, rodbine ili kao podstanari) na širem području grada Ljubljane. Ovo smo uradili iz dva razloga. Prvo, da vidimo postoji li razlika u stavovima prema devijantnom ponašanju u odnosu na smještaj ispitanika i drugo, da vidimo općenito kakav utjecaj ima smještaj ispitanika na njihovo mentalno zdravlje.

Prosječna starost ispitanika je bila 35 godina. Najmlađi ispitanik je imao 16, a najstariji 65 godina ($SD=11,95$). Od toga je bilo 206 (68%) ženskih, te 92 (31%) muška. Dva ispitanika nisu označila spol. Od ukupnog broja ispitanika 151 je rođen na selu, 110 u prigradskom naselju i 38 u gradu, jedan ispitanik nije dao odgovor na to pitanje. Po pitanju obrazovanja dobili smo sljedeće podatke: 14 ih je bilo bez škole, 202 sa osmogodišnjom školom, 72 sa srednjom školom, sedam sa višom školom i jedan sa završenim fakultetom. Dva ispitanika nisu odgovorila na ovo pitanje.

Od 300 ispitanika, 225 je udatih ili oženjenih, 13 razvedenih, 11 su udovci ili udovice, 48 nisu u braku i jedan nije dao odgovor. Uzorak je činilo 87 ispitanika iz istočne BiH, 65 iz Zapadne BiH, 100 iz sjeverne BiH, 13 iz južne BiH, 35 iz srednje BiH. Većina su bili Bošnjaci–Muslimani, 277 (92%), 10 Bosanski Srbi (3%) i 7 Bosanski Hrvati (2%). Šest ispitanika nije dalo odgovora na ovo pitanje. Vjernika je bilo 228, a 44 nisu mogli dati odgovor na to pitanje, 16 ih je bilo ateista i 12 nisu dali nikakav odgovor.

Pored osnovnih demografskih podataka o ispitanicima iz našeg uzorka, potrebno je, da prikažemo i informacije o socijalnom porijeklu ispitanika. Nas je zanimalo iz kojih dijelova Bosne i Hercegovine potiču ispitanici,

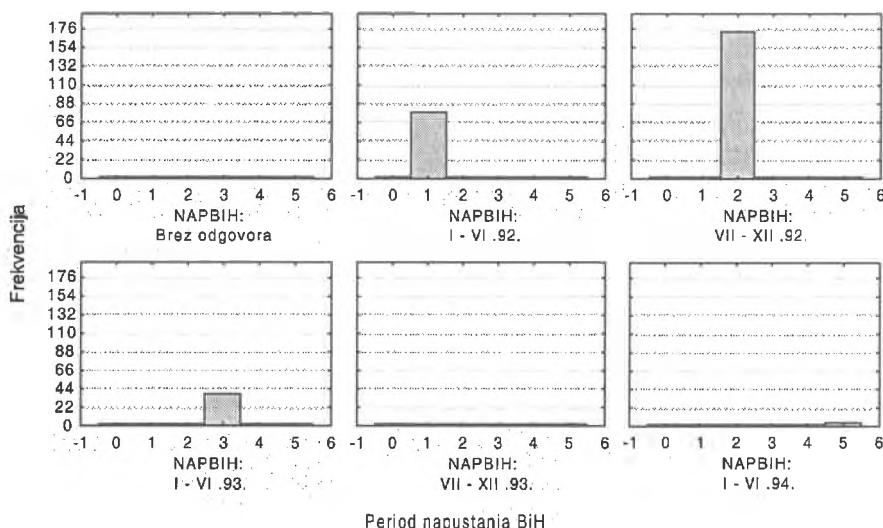
socijalna struktura i porijeklo njihovih porodica, kada su došli u Sloveniju, što su doživjeli i sami proživjeli u periodu boravka u ratom zahvaćenoj Bosni i Hercegovini itd.

Najveći broj ispitanika, njih 183 (61%), su odrasli u porodici sa braćom i sestrama, 59 ispitanika (19,6%) je odraslo sa oba roditelja, 24 ispitanika (8%) je odraslo u porodici sa nanom (babom, dedom), 20 ispitanika (6,6%) ih je odraslo u široj porodici sa djedom, dajdžom (ujakom), ami-

džom (stricem) itd., i 12 ispitanika (4%) je odraslo u porodici sa samo jednim roditeljem.

Na osnovu vlastite procjene 4 ispitanika (1,3%) potiče iz vrlo siromašnih porodica, 53 (17,6%) potiče iz siromašnih porodica, 226 ispitanika (75,3%) je bilo porijeklom iz srednje bogatih porodica, 12 (4%) potiče iz bogatih porodica i jedan ispitanik (0,3%) potiče iz vrlo bogate porodice.

Frekvencija odgovora ispitanika dobijenih na pitanje
kada ste napustili Bosnu i Hercegovinu?

Iz prikazane slike vidimo da su izbjeglice iz BiH svoje domove napustili u različitom periodu. Najveći priliv izbjeglica u Sloveniju je bio u periodu juli-decembar 1992. godine, kada su 172 ispitanika iz našeg uzorka (57,3%) napustili BiH, njih 79 (26,3%) je to učinilo u periodu januar-juni 1992. godine, 39 (13%) u periodu januar-juni 1993. godine, 4 ispitanika (1,33%) je to učinilo u periodu januar-juni 1994. godine i 3 ispitanika (1%) u periodu juli-decembar 1993. godine.

Do perioda kada je vršeno istraživanje juni-juli mjesec 1995. godine ispitanici su u okviru njihove uže porodice doživjeli određen broj ratnih žrtava. Tako smo dobili podatke, da je njih osam doživjelo pogibiju oca u Bosni i Hercegovini, jednom je poginula majka, pet ispitanika je

odgovorilo, da im je poginuo brat, četiri ispitanika, da im je poginula sestra, sedam ispitanika je izjavilo da im je poginulo dijete i 271 ispitanik je odgovorio, da nisu imali žrtava u ratu do tog perioda u okviru bliže porodice.

Od ukupnog broja dobijenih odgovora (297), njih 251 (83,6%) je odgovorilo, da nije bilo maltretirano od strane pripadnika agresorskih jedinica prije polaska u izbjeglištvo, 11 ispitanika (3,6%), nije imalo sreće da izbjegne neprijatelju pa su izjavili, da su bili tučeni od strane agresorskih vojnika, dva ispitanika (0,6%) je bilo mučeno u zatvoru, tri ispitanika (1%) je bilo mučeno u logoru i 24 ispitanika (8%) je izjavilo da su im agresorski vojnici svaki dan prijetili da će ih ubiti zajedno sa cijelom porodicom.

Također, većina ispitanika, ili njih 241, s obzirom da su na vrijeme pobjegli iz svojih mesta, nije bila prisutna nasilju nad ljudima u njihovim mjestima. Ipak 22 ispitanika je bilo prisutno tuči drugih ljudi, dvojica su bila prisutna mučenju drugih, dvojica su zajedno sa komšijama prošli patnje logora, 24 su izjavila da su svima zajedno prijetili, kako komšijama, tako i njihovim porodicama.

Mjesto boravka u Republici Sloveniji nije mijenjalo 217 ispitanika ili njih (72,3%), 56 ispitanika (18,6%) je mijenjalo mjesto boravka jednom, a 27 ispitanika (9%) je mjesto boravka mijenjalo dva i više puta.

Većina izbjeglica iz našeg uzorka, 265 (88,3%) je u izbjeglištvu zajedno sa nekim od članova uže porodice (majka, otac, brat ili sestra), 20 ih je (6,6%) u izbjeglištvu, sa pored naprijed navedenih članova uže porodice, još sa tetkom, dajdžom (ujakom), tri ispitanika su uz naprijed navedene članove porodice i sa amidžom (stricem) i 6 ispitanika (2%) su izjavili, da su u izbjeglištvu sami.

Vrijeme i vremenska orijentacija

Psihološko poimanje vremena, onako kako ga doživljavamo, se razlikuje od vremena koje mjerimo različitim mehanizmima, a koje zovemo fizičko vrijeme. Do izuma tih različitih mehanizama ili kalendarja ljudi su se u vremenu orijentisali u skladu sa promjenama u prirodi. Posao su započinjali (antropolozi takve slučajevе još otkrivaju kod primitivnih plemena) izlaskom sunca, a prestajali su raditi sa zalaskom sunca. Mjesečeve mijene i godišnja doba su im pomagali pri planiranju poslova za duži period, kao što su lov, sjetve, žetve itd.

Naša civilizacija pak poznaje regulaciju poslova, zabave, i ostalih životnih aktivnosti prema satu, kalendarima ili nekim drugim sredstvima. Koristeći ova sredstva, vrijeme dijelimo na dijelove sekunde, sekunde, minute, sate, dane, sedmice, mjesecе, godine, vijekove ili stoljećа itd. Fizički mjereno vrijeme je dakle podijelje-

no u različite pravilne intervale koje nismo u stanju neposredno opažati.

Međutim, mi doživljavamo vrijeme i tada govorimo o psihološkom vremenu. Kada jedemo, mi znamo da to radimo sada, dakle to pripada sadašnjosti. Isto tako kada učestvujemo npr. u nekoj sportskoj igri. Svjesni smo da to činimo u sadašnjosti. Iako nemamo čulo koje će nam ukazati na prolaznost vremena, mi to saznajemo kroz događaje koji se dešavaju u vremenu. To činimo putem procesa našeg neposrednog opažanja, naše neposredne sadašnjosti. Ta neposredna sadašnjost je kratak interval, a granica od koje unazad ide prošlost i koje više nema, te od koje ide budućnost, koja tek treba da dođe.

Poznato je da neki procesi u organizmu daju osnovu za opažanje vremena. To su disanje, puls, pokreti kod varenja itd. Sve što se dešava oko nas možemo podijeliti u niz događaja, koji se stalno mijenjaju i ostaju u našoj svijesti. To naše opažanje, ta neposredna sadašnjost traje kratko.

Kako kažu Kreč i Kračfeld (1973): *“Opaženo vrijeme nije isto što i realno ili hronološko (“časovno”) vrijeme. Isti interval stvarnog časovnog vremena može biti opažen kao kratak ili dugačak po trajanju, kao spor ili brz u toku, zavisno od drugih aspekata cje-lokupne situacije. Osudrenom čovjeku čas prije izvršenja smrtnе kazne može da prođe kao magnovenje; brodolomniku čas prije spasenja može izgledati beskrajan”.*

Opažanje vremena je ustvari opažanje promjena. Kroz našu svijest stalno promiču neki novi događaji, koji se nadovezuju jedan na drugog i koji se najčešće razlikuju jedan od drugog. Naša svijest zapaža te razlike i zahvaljujući tome postajemo svjesni da su se neki događaji dešavali ranije i da su postali naša prošlost, imamo osjećaj da se nešto kreće. I upravo ta psihološki primjećena promjena nam omogućava da primjetimo da vrijeme prolazi.

O spoznaji prošlosti Polić (1994) kaže: *“Vremensko iskustvo možemo podjeliti uzduž linije sjećanja - sadašnjost kao kratkoročno spremište i prošlost kao dugo-*

ročno. Između oba iskustva postoji korelacija, oba uključuju sjećanje, mada svi sadržaji kratkoročnog sjećanja ne ulaze u dugoročno".

Kad osjećamo promjenu dana i noći nemamo samo osjećanje vremena koje prolazi, već i orientaciju u vremenu. Orientacija u vremenu je složeniji proces i determinišu ga dvije vrste faktora: zbivanja u spoljašnjoj sredini i zbivanja u samom posmatraču. Zbivanja u spoljašnjoj sredini su npr. pogled na položaj sunca, časovnik, neki naučeni znakovi (neki ljudi se bude ujutro u isto vrijeme bez budilnika uz svitanje dana, zvuke saobraćaja itd). No čovjek se dobro orijentira i bez prisustva tih vanjskih pomagača. U jednom eksperimentu (prema Kreč i Kračfild, 1973), jednog čovjeka su izolovali u jednu prostoriju u kojoj je imao krevet, stolicu i sto, dovoljno hrane, olovku, papir i telefon. Bio je zatvoren četiri dana. Mogao je telefonirati eksperimentatoru kad god je želio. Kad je smatrao za shodno, javljao je vrijeme eksperimentatoru. Prvog dana je njegovo vrijeme teklo dosta brzo i skratio je dan za cijela četiri sata. Kasnije je svakim danom tu razliku u vremenu popravljao, da bi na kraju četvrtog dana izolacije procjenjivao vrijeme sa greškom od 40 minuta.

"*Očigledno je*", ističu Kreč i Kračfild (1973), "*da je ispitanik reagovao na osnovu izvjesnih znakova koji potiču iz unutrašnjosti tijela kao što su pospanost, glad ili želja za eliminacijom nepotrebnih materija*". Mi bismo rekli da su ti znakovi uslovni refleksi koji su vremenom prešli u navike.

Opću percepciju odnosa prošlog, sadašnjeg i budućeg stručno zovemo vremenskom perspektivom. Prema Polić (1994), kod vremenske perspektive se radi o tome kako ćemo neke događaje podijeliti na prošle, sadašnje i buduće. Naša opšta vremenska perspektiva proizilazi iz kulture u kojoj živimo. Zapadne kulture su vrlo tačne, i vrijeme je razdijeljeno u tačne male jedinice. Polić dalje ističe, da postoji razlika u određivanju osnovne vremenske jedinice, zavisno od kulture, pa kaže: "*Druge, manje tehnički usmjerenе kulture imaju*

drugačije osnovne jedinice. Za neku indijsku kulturu je jedinica vrijeme kuhanja riže". Da postoje te razlike pokazat ćemo još jednim primjerom koji nam govori i o tome kako kulturne razlike u normama i vrijednostima mogu da dovedu i do neuspjeha u komuniciranju.

Jedna od najdublje ukorijenjenih i umnogome nesvesnih osobina svake kulture je ono što psiholozi nazivaju vremenskom perspektivom. U okviru Ujedinjenih nacija djeluje više vremenskih perspektiva. Primjer nam je dala novinar, Ajna Telberg (Ina Telbarg), prema Kreč, Kračfild, Balaki, (1972):

"Gospodo, vrijeme je ručku, moramo prekinuti rad", objavljuje anglosaksonski predsjednik, nepostiđen u uvjerenju da uzimati tri obroka dnevno u određene časove predstavlja prikladan način za opstanak ljudskog roda.

"Ali zašto? Nismo završili što smo započeli", odgovara -- zapanjenog držanja koje brzo prerasta u nestrpljenje -- jedan istočnoevropski delegat u čijoj se zemlji jede kad se ogladni i svaka porodica ima svoje posebno vrijeme za objede.

"Zbilja, zašto?", blago se interesuje predstavnik s Dalekog Istoka, porijeklom iz zemlje gdje se život i vrijeme shvataju kao neprekidan tok rijeke, gdje nikao nije neophodan, gdje nijedan životni proces ne treba da bude ometen zbog bilo kojeg ljudskog bića i gdje članovi izbornih tijela ulaze u odaju i izlaze iz nje mirno, sa zalogajem u ustima kad je nužno, pričajući što prijatelju kad je to priyatno; ali gdje zborovi, pozorišne predstave i druge priredbe traju časovima bez prekida dok pojedinci dolaze i odlaze, jedni zamjenjuju druge, razmišljaju ili učestvuju, već prema prilici, bez pretjeranog zamora, naprezanja ili nervne napetosti.

I dok jedna ili druga grupa uporno ostaje pri svojoj konцепциji vremenske perspektive, dok Anglosaksonci traže da se trajanje sastanaka i konferencija unaprijed utvrdi, da se objedi uzimaju redovno u utvrđeno vrijeme, dok Rusi sjede uzbudjeni, a Latini zaprepašćeni i Sekretarijat van se-

be -- dok ti uslovi traju, uzajamna trvenja rastu, u dvorani se čuje žamor o *“nerazumnosti”; a kad je pitanje o kojem se diskutuje važno, onda se otvorene optužbe o “neiskrenosti”, “nedostatku ozbiljnog prilaza problemu”, pa čak i “sabotaži” bacaju sa kraja na kraj dvorane”.

Neupućeni čitalac ovih redova se može upitati zašto smo uopće pominjali vrijeme kao psihološku kategoriju u okviru studije o problemima izbjeglištva. Pa razlozi se vide i u naprijed sažetoj raspravi o kategoriji vremena, kao i u iskustvima dosadašnjih istraživanja područja izbjeglištva. Prvo, izbjeglice u Sloveniji dolaze iz sredine koja ima određene kulturne razlike u odnosu na ovu sredinu. Drugo, pokazalo se, da je većina izbjeglica orijentisana prije svega na sadašnjost, život dan za danom, u manjem obimu su usmjereni na prošlost, sjećajući se bolnih uspomena prije svega iz bliže prošlosti i najmanji broj je onih koji razmišljaju o budućnosti. Vidjet ćemo što će pokazati rezultati koje smo mi dobili u vezi s tim pitanjem.

Građa Opći upitnik

U istraživanju smo koristili opći upitnik napravljen za ovo istraživanje, te bateriju testova. Opći upitnik ima 50 pitanja mješovitog (prije svega zatvorenog tipa) koji se odnose na osnovne demografske podatke, period napuštanja Bosne i Hercegovine sa prikazom iskustava iz tog perioda, o samoprocjeni statusa izbjeglica u Sloveniji, ocjeni smještaja, boravka u Sloveniji, odnosu lokalnog stanovništva prema izbjeglicama, adaptaciji na novo društvo te stavove koji odražavaju odnos prema devijantnom ponašanju.

Općim upitnikom smo dobili odgovore koji su nas zanimali u sklopu ukupnog istraživačkog projekta. Zanimala nas je starost ispitanika, spol, mjesto rođenja u odnosu na urbanost, stepen obrazovanja, bračno stanje, kraj u Bosni i Hercegovini iz kojeg su otišli u izbjeglištvo, gdje su smješteni u Sloveniji, nacionalna pripadnost,

vjersko opredjeljenje, u kakvoj su porodici u odnosu na broj članova odrasli, socijalno porijeklo roditelja, raniji socijalni status porodice u odnosu na susjede, period napuštanja Bosne i Hercegovine, žrtve bližih članova porodice u ovom ratu, da li su prisustvovali maltretiranju drugih ili su i sami maltretirani, jesu li i koliko puta mijenjali mjesto boravka u Sloveniji, s kim su u izbjeglištvu, odnos prema smještaju u izbjeglištvu.

Zatim smo dobili odgovore o pojedinačnoj samoocjeni njihovog trenutnog statusa, promjeni uloge u porodici, obezbjeđenju neophodnih materijalnih sredstava, komunikaciji sa okolinom, mogućnosti utjecaja na trenutnu situaciju, načinu podnošenja gubitka mogućnosti rada, odlaska u školu, uspješnosti nalaženja novog društva, te informacije o značajnosti određenih karakteristika ličnosti potrebnih za sklapanje novih prijateljstava, odnosu lokalnog društva prema izbjeglicama.

Ostala pitanja su provocirala odgovore vezane za odnos ispitanika prema nekim oblicima rekreativnog ponašanja izbjeglica, o odnosu prema zbivanjima u BiH, o odnosu prema djeci i sedam pitanja koja se odnose na stavove ispitanika o pojavi devijantnog ponašanja (kriminalnog) kod izbjeglica.

Prilikom obrade upitnika smo, radi lakše statističke obrade, rekodirali pojedine odgovore što se pokazalo veoma efikasnim.

Upitnik vremenske organizacije (TSQ)

Autori upitnika su Bond i Feather (1988). Upitnik čini 26 pitanja. Ispitanici odgovaraju pomoću sedmostepene ljestvice čije krajnje vrijednosti su; “da, uvijek i ne, nikada”, osim pitanja br.16, gdje su krajnje vrijednosti; “ne bih znao i odlučno da”, pitanje br. 20; “uopće nisu raspoređene i potpuno raspoređene”, pitanje br. 21; “često se mijenjaju i uvijek su isti”, te pitanja 22; “uopće nema smisla i uvijek imaju smisao”. Srednje tačke na ljestvici nisu označene. Krajnje tačke su tako označene, da veći brojevi znače više vremenske organi-

zaciјe. Mogući broj bodova iznosi od 26 do 182. Upitnik otkriva pet faktora, i to: osjećaj smisla, uređen urednik, usmjereno u sadašnjost, efikasna organizacija i ustrajnost.

Ovim upitnikom smo tražili informacije o odnosu ispitanika prema vremenu kao psihološkoj kategoriji. Naime, iz ranijih istraživanja je poznato, da kod izbjeglica, radi svih nevolja kroz koje prolaze, dolazi do promjena u odnosu na sve tri dimenzije vremena, prošlost, sadašnjost i budućnost. Radi toga smo upotrijebili i sljedeći upitnik.

Stanfordski inventar vremenske perspektive (Gonzales i Zimbardo, 1985)

Upitnik se sastoji iz 26 tvrdnji na koje ispitanici odgovaraju na petstepenoj skali čije krajnje vrijednosti su "potpuno neznačajna" do "potpuno značajna". Mjeri stavove ispitanika do njihove prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Autori ovog instrumenta (Gonzales i Zimbardo, 1985), su faktorskom analizom otkrili sedam faktora: četiri usmjerena ka budućnosti, dva ka sadašnjosti i jedan koji mjeri osjetljivost na vrijeme tj., osjećajne reakcije na vremenski pritisak.

Vremenska organizacija, vremenska perspektiva i izbjeglištvo

Kako ispitanici organizuju vrijeme, kakva je njihova vremenska usmjerenošć, perspektiva, da li više razmišljaju o prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti, zanimalo nas je iz više razloga. Iz ranijih istraživanja je dokazano, da permanentna stresna situacija koja prati društvenu pojavu-izbjeglištvo, dovodi do poremećaja u vremenskoj organizaciji i vremenskoj perspektivi pojedinaca. Jedna od naših podhipoteza je bila, da je kraća vremenska perspektiva povezana sa pozitivnim odnosom prema devijantnom ponašanju, jer nisu svjesni dugoročnih posljedica takvog ponašanja. Da bi dobili informacije o vremenskoj organizaciji ispitanika iz našeg uzorka, upotrijebili smo Upitnik vremenske organizacije (TSQ).

Tabela 1. Rezultati dobijeni na Upitniku vremenske organizacije (TSQ).

X	Std. dev.	Min.	Maks.	Maksimalno moguće
111,8	10,0	76,0	144,0	182

Poredeći rezultate koje smo dobili na Upitniku vremenske organizacije (TSQ) sa rezultatima drugih istraživanja, zaključujemo, da su naši ispitanici postigli niži skor od američkih, a njihovi odgovori su i homogeniji. Naime, (prema Polić, 1994), u istraživanjima koja su provedena na Fline-rsovom univerzitetu 1984. i 1985. na tri uzorka studenata psihologije, dobijeni su slijedeći rezultati: X=122,57 i (SD=20,26), X=117,57 i (SD=23,57) te X=124,80 i (SD=21,70) bodova. Mi smo dobili X=111,8 i (SD=10,0). Nije potpuno jasno (jer ne raspolažemo bazičnim podacima) je li to posljedica različitih kulturnih uslova ili specifične izbjegličke situacije, gdje im je organizacija vremena nametnuta. Vidimo, dakle, da su ispitanici imali određene probleme sa vremenskom organizacijom. Ta vremenska dezorganizacija može biti posljedica duže nezaposlenosti, koja je karakteristična za izbjeglištvo. Poznato je naime, da nezaposleni imaju slabije uređeno vrijeme, jer tek posao nudi ciljeve i zadatke, dok ih besposlica smanjuje.

Kako ovaj upitnik otkriva pet faktora vezanih za vremensku organizaciju, izvršili smo obradu podataka i u vezi s tim pitanjem da vidimo, da li možda u strukturi odnosa postoje neke razlike.

Tabela 2. Rezultati dobijeni na pet faktora Upitnika vremenske organizacije (TSQ).

Faktor	X	Std. dev.	Min.	Maks.	Maks. moguće
1	21,87	3,3	13,0	31,0	35
2	22,10	3,2	5,0	31,0	35
3	11,80	2,9	3,0	21,0	21
4	18,2	2,8	8,0	24,0	28
5	12,5	2,6	4,0	20,0	21

Prvi faktor se odnosi na osjećaj smisla. Iz rezultata koje smo mi dobili vidimo, da je naša srednja vrijednost za ovaj faktor $X=21,87$ (70,5%) od maksimalno mogućih bodova (35).

Drugi faktor se odnosi na uređen časovnik (urnik), a iz rezultata koje smo mi dobili vidimo, da je naša srednja vrijednost za ovaj faktor $X=22,10$ (71%) od maksimalno mogućih bodova (35).

Treći faktor se odnosi na usmjerenje u sadašnjost i iz rezultata koje smo mi dobili vidimo, da je naša srednja vrijednost $X=11,20$ (56,1%) maksimalno mogućih bodova (21).

Četvrti faktor se odnosi na efikasnu organizaciju i iz rezultata koje smo mi dobili vidimo, da je naša srednja vrijednost $X=18,20$ (75,8%) maksimalno mogućih bodova (28).

Peti faktor se odnosi na ustrajnost, a rezultati koje smo mi dobili nam kažu, da je naša srednja vrijednost $X=12,50$ (62,5%) maksimalno mogućih bodova (21).

Ako bi smo pravili rang ljestvicu postignutih rezultata ispitanika iz našeg uzorka, onda bi ona obzirom na broj postignutih bodova u odnosu na ispitivane faktore i maksimalno mogući broj bodova izgledala ovako:

1. Efikasna organizacija (Faktor 4)
2. Uređen urnik (časovnik) (Faktor 2)
3. Osjećaj smisla (Faktor 1)
4. Ustrajnost (Faktor 5)
5. Usmjerenje u sadašnjost (Faktor 3)

Njihovi uslovi života se odražavaju i u unutarnjoj strukturi vremenske organizacije, koja odražava spolja nametnutu i redovno upražnjavanu vremensku organizaciju.

Vremensku perspektivu i usmjerenje smo testirali Stanfordskim inventarom vremenske perspektive čiji su autori Gonzales i Zimbardo (1985). Upitnik otkriva sedam faktora i na osnovu njih utvrđujemo vremensko usmjerenje ispitanika.

Tabela 3. Rezultati dobijeni na sedam faktora Stanfordskog inventara vremenske perspektive.

Faktor	X	Std. dev.	Min.	Maks.	Maks. moguće
1	19,50	2,70	11,0	25,0	25
2	12,78	2,11	8,0	20,0	25
3	13,14	1,6	9,0	21,0	25
4	8,90	1,6	3,0	12,0	20
5	11,61	1,8	6,0	15,0	15
6	16,24	1,3	12,0	20,0	20
7	15,57	1,35	10,0	20,0	20

Rang ljestvica postignutih rezultata iz našeg uzorka s obzirom na broj postignutih bodova u odnosu na ispitivane faktore i maksimalno mogući broj bodova izgleda ovako:

1. Praktične aktivnosti koje će biti od koristi kasnije u budućnosti, (Faktor 6).
2. Ustrajnost pri budućim zadacima (Faktor 1).
3. Specifično dnevno planiranje budućnosti (Faktor 7).
4. Vremenski pritisak (Faktor 5).
5. Hedonizam sadašnjosti (Faktor 3).
6. Fatalizam sadašnjosti, bezbrižnost, izbjegavanje planiranja (Faktor 2).
7. Planiranje budućnosti i traženje ciljeva (Faktor 4).

Profil uzorka ispitanika na osnovu dobijenih rezultata na Upitniku vremenske organizacije i Stanfordskom inventaru vremenske perspektive bi izgledao ovako:

U odnosu na vremensku organizaciju ispitanici su pokazali efikasnost tako što imaju dosta dobro uređeno vrijeme, karakteriše ih ustrajnost i smisao, i veoma malo su usmjereni na sadašnjost.

U odnosu na vremensku perspektivu, ispitanici su pokazali izrazitu usmjerenost ka budućnosti, sa efikasnim rješavanjem trenutnih socijalnih obaveza. Mali broj ispitanika je živio dan za danom, bez nekih planova za budućnost.

Da li su oni, kako kaže Zimbardo, (prema Evans, 1988), naučili pojmove budućnosti i prošlosti, te im je sadašnji trenutak najmanje važan u životu? Jesu li oni naučili planirati budućnost, da užitak

žrtvuju radi napretka? Čini se da oni vjeruju u svoju budućnost!

To što je iskazana niža efikasnost u organizaciji vremena, može biti posljedica spolja uređenog urednika, što posebno važi za izbjeglice smještene u zbirnim centrima, gdje je većina njihovih aktivnosti bila unaprijed određena administrativnim mjerama uprave zbirnih centara. Naime, stručne službe sa kojima su izbjeglice po bilo kojoj potrebi imale kontakte, su radile propisano radno vrijeme, dnevni obroci su bili uvijek u isto vrijeme, redovni sastanci su se održavali periodično, u dogovorenou vrijeme.

Kako im je bila obezbijeđena toliko potrebna sigurnost (mir, krov nad glavom, redovna ishrana, mogućnost školovanja djece, zdravstvena zaštita), izbjeglice su u tom periodu boravka u Sloveniji mogle sebi priuštiti, da se sjećaju davne, lijepo prošlosti, razmišljaju o također lijepoj budućnosti, potiskujući u zaborav tešku sadašnjost. Rezultati koje smo dobili na Stanfordskom inventaru vremenske perspektive nam govore, da ispitanici nisu dugo mogli ništa planirati za budućnost, ali su zato, kao što se, vidi bili usmjereni na obavljanje nekih praktičnih aktivnosti, koje će im biti od koristi kasnije. Možda im je sve to pomoglo, da prođu sa relativno blagim posljedicama po njihovo psihičko zdravlje, što smo zaključili na osnovu ranije obrađenih rezultata na Testu neurotskih tendencijskih MMQ-1. Isto tako, trajanje izbjeglištva još nije toliko dugo, da bi prouzrokovalo neke nepovratne posljedice, naručenu nemoc ili.

Utjecaj vremenske organizacije i vremenske perspektive ispitanika na stavove o devijantnom ponašanju

Informacije kako ispitanici organizuju vrijeme smo dobili na Upitniku vremenske organizacije (TSQ). Kako ovaj upitnik mjeri pet faktora vezanih za vremensku organizaciju, ispitivali smo utjecaj svakog faktora posebno na stavove ispitanika prema devijantnom ponašanju među izbjeglicama.

Sedmi faktor se odnosi na specifično dnevno planiranje budućnosti. Dobijeni rezultati nam govore, da se ispitanici kod kojih je najmanje izraženo dnevno planiranje budućnosti više slažu, da prisilna razdvojenost članova porodice, kao i neizvjesna budućnost, doprinose pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama (Slika: 8.15.12.).

NAPOMENA: Odgovore na sljedeća pitanja iz Općeg upitnika smo koristili u ovoj statističkoj obradi:

- 34. Imate saznanje da je neko od izbjeglica počinio jednu od sljedećih radnji:**
 -krađa, provalna krađa, ucjena, grabežno ubojstvo, pronevjera, paljevina, tučnjava, silovanje, prostitucija,

SMATRATE DA TU OSOBU TREBA:

- a) ne obraćati pažnju na to,
- b) upozoriti ja da to više ne čini,
- c) moralno je osuditi,
- d) prijaviti je organima gonjenja,
- e) moralno je osuditi i prijaviti organima gonjenja.

- 35. Da li biste vi učinili neku od kriminalnih radnji navedenih u pitanju broj 34?:**

- a) da,
- b) da, ako me na to natjeraju teški životni uslovi,
- c) možda, kad bi mi se pružila prilika,
- d) ne, nikada.

- 36. Osoba sa izbjegličkim statusom je učinila neku od devijantnih radnji iz pitanja br.34. Smatrate da je:**

- a) treba kazniti po normama zakona koji važe u ovoj sredini,
- b) treba kazniti po nekim blažim normama,
- c) ne treba nikako kazniti.

37. Poznato je da izbjeglice veoma teško ili skoro nikako rješavaju radni status. To je jedan od razloga za pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama:

- a) sasvim se slažem,
- b) slažem se,
- c) nisam siguran,
- d) na slažem se,
- e) uopće se ne slažem.

38. Priljubljenost članova porodica doprinose pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama:

- a) sasvim se slažem,
- b) slažem se,
- c) nisam siguran,
- d) ne slažem se,
- e) uopće se ne slažem.

39. Neizvjesna budućnost je jedan od glavnih uzroka pojave devijantnog ponašanja među izbjeglicama:

- a) sasvim se slažem,
- b) slažem se,
- c) nisam siguran,
- d) ne slažem se,
- e) uopće se ne slažem.

40. Promjena socijalne sredine je uvjetovala pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama:

- a) sasvim se slažem,
- b) slažem se,
- c) nisam siguran,
- d) ne slažem se,
- e) uopće se ne slažem.

Utjecaj vremenske organizacije i vremenske perspektive ispitanika na stavove prema devijantnom ponašanju-zaključna razmatranja

Rezimirajući ukupne rezultate u odnosu na vremensku organizaciju i vre-

mensku perspektivu ispitanika zaključili smo, da je efikasna vremenska organizacija vjerovatno posljedica spolja uređenog urnika, te da je izrazita usmjerenost u budućnost posljedica relativne neprihvatljivosti sadašnje situacije.

Tražeći veze između dobijenih rezultata na Upitniku vremenske organizacije (TSQ) i Stanfordskom inventaru vremenske perspektive sa stavovima ispitanika prema devijantnom ponašanju među izbjeglicama, zapažamo naglašenu osudu pojave devijantnog ponašanja među izbjeglicama, bez obzira na broj postignutih bodova za pojedine faktore. Također su ispitanici kod kojih je najviše naglašen: osjećaj smisla, uređen urnik, efikasna organizacija, koje općenito krasi ustrajnost, kao i ustrajnost pri budućim zadacima, koji planiraju budućnost i traže ciljeve, oni koje karakteriše tačnost do sebe i drugih, koji obavljaju praktične djelatnosti za kasniju korist u budućnosti, koji specifično dnevno planiraju budućnost, izrazili naglašeno slaganje sa mogućim negativnim posljedicama nekih socijalnih karakteristika izbjegličkog života (teško rješavanje radnog statusa izbjeglica, prisilna razdvojenost članova porodice, neizvjesna budućnost, promjena socijalne sredine) na pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Iz rezultata dobijenih ispitivanjem vremenske organizacije i vremenske perspektive, vidimo, da su ispitanici pokazali izrazitu usmjerenost ka budućnosti, sa efikasnim rješavanjem trenutnih socijalnih obaveza. Mali broj ispitanika je živio dan za danom, bez nekih planova za budućnost.

U uslovima gdje im je spolja bilo uređeno vrijeme, obezbijeđena toliko potrebna sigurnost (mir, krov nad glavom, redovna ishrana, mogućnost školovanja djece itd.), mada je većina bila potpuno nezaposlena, nisu upali u životni besmisao. Naprotiv, frustrirani čekanjem prijatnih ili neprijatnih informacija iz BiH, kada su im se vremenski intervali činili strašno dugi, oni u svoj svojoj neizvjesnosti planiraju vrijeme usmjereni u neku bolju budućnost. Nismo istraživali, što za njih znači bolja budućnost. Prepo-

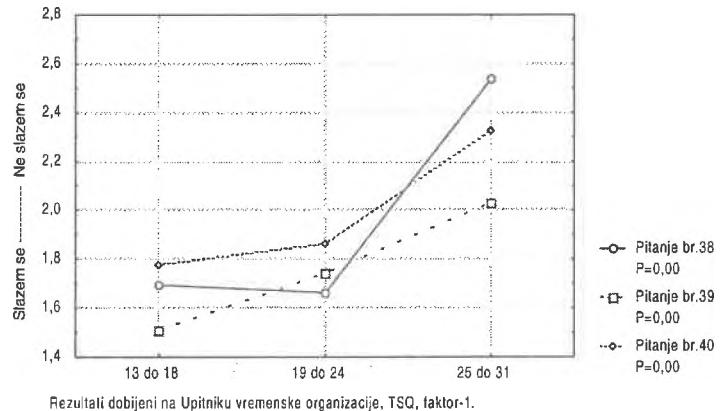
stavljam, da je to najmanje povratak ranijeg socijalnog statusa do kojeg je u okolnostima izbjeglišta bilo teško doći. Uz beznačajna događanja, vrijeme je prolazilo, a kod njih je ostalo uglavnom nepromijenjeno stanje.

Da li su u takvim okolnostima razmišljali da učine jedan iskorak u neki oblik devijantnog ponašanja, kojim bi si brzo obezbijedili neke od uslova za popravak ili povratak ranijeg socijalnog statusa? Da li su tako nezaposleni, bez mogućnosti kreativnog ili rekreativnog utroška slobodnog vremena pomislili, da je bolje bilo šta činiti, a svakako nešto što će im možda olakšati život, nego ništa poduzimati da bi se to stanje promijenilo? U trenucima, kada su im se sva događanja činila kao vječnost, dali su sebi oduška, makar se verbalno slažući sa tvrdnjama, da neke socijalne karakteristike izbjeglišta mogu utjecati na pojavu devijantnog ponašanja kod izbjeglica. Prisjećajući se onoga što su imali, davne lijepe prošlosti, zanemarujući tmurnu sdašnjost i usmjeravajući svoje misli u neku bolju budućnost, makar u mislima su si priuštili devijantni optimizam, proračunati rizik, te uz rušenje ranijih moralnih normi, našli opravdanje za one koji bi u takvoj situaciji prešli od razmišljanja ka realizaciji neke devijantne radnje.

LITERATURA

1. Aćimović, M. **Pravci kriminalne psihologije.** Beograd, Savremena administracija, 1976.
2. Adler, A. **Poznavanje čovjeka.** Novi Sad - Beograd, Matica Srpska Prosveta, 1984.
3. Ajduković, D. **Psihološke dimenzije progona.** Zagreb, NIP --Alinea--1993.
4. Bauer, M. and Priebe, S. **Psychopathology and long-term adjustment after crises in refugees from east Germany.** Berlin, The International Journal of Social psychiatry, 1994.
5. Beck, A.T., Rush, A.J., Shaw, B.F. & Emery, G. **Cognitive Therapy of Depression.** New York: Guilford, 1979.
6. Begunci v Sloveniji. Ljubljana, Zbornik razprav, Bled, 4.-6. 11. 1992. Ministarstvo za delo, družino in socialno varstvo Republike Slovenije, 1993.
7. Beiser, M., Edvards R. G. **Mental Health of Immigrants and Refugees.** Psychological Medicine, Jossey-Bass Publishers, 1994.
8. Bell, P., Greene, T., Fisher, J., Baum, A. **Environmental Psychology.** Harcourt Brace College Publishers, 1996.
9. Berger, J. **Psihodijagnostika.** Beograd, Nolit, 1979.
10. Berry, W. J. **The Acculturation Process and Refugee Behavior,** Kingston, Queen's University Kingston, Canada, 1986.
11. Bion, V.R. **Iskustva u radu s grupama i drugi radovi.** Zagreb, Naprijed, 1983.
12. Cohen, J.B. **Crime in America.** F.E. Peacock Publishers, Inc., 1977.
13. Čačinović--Vogrinčić, G. **Psihološki vidi-ki nesreć in vojn.** Ljubljana, Šola za socialno delo, 1993.
14. Eysenck, J.H. **Crime and personality.** London, Paldin, 1970.
15. Frankl, V. **Bog podsvijesti--Psihoterapija i religija.** Zagreb, Biblioteka "Oko tri ujutru", 1981.
16. Fromm, E. **Čovjek za sebe.** Zagreb, Naprijed, 1966.
17. Janković, I. i Pešić, V. **Društvene devijaci-je, kritika socijalne patologije.** Beograd, naučna knjiga, 1988.
18. Janković J. (1993), Dijete-prognanik: Problemi i perspektive, U: Ajduković, D. **Psihološke dimenzije progona.** Zagreb, NIP -Alinea
19. Kreč, D. i Kračild, R. **Elementi psihologije.** Beograd, Naučna knjiga, 1973.
20. Maslov, A. **Motivacija i ličnost.** Beograd, Nolit, 1982.
21. Musek, J. **Osebnost in vrednote.** Ljubljana, Ed Lucy, 1993.
22. Mužić, V. **Metodologija pedagoškog istraživanja.** Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika, 1973.
23. Pantić, D. **Vrednosti i ideološke orijentacije društvenih slojeva.** Beograd, Institut društvenih nauka, 1977.
24. Petrović, M., **Vrijednosne orijentacije delinkventa.** Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 1973.
25. Petz, B. **Osnovne statističke metode.** Zagreb, Izdavački zavod Jugoslovenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, 1974.
26. Williams, L. C. and Westermeyer, J. **Experi-ences with various refugee groups.** Washington, University of Minnesota, 1986.

SLIKA 8.15.1: Utjecaj vremenske organizacije ispitanika faktor-1, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

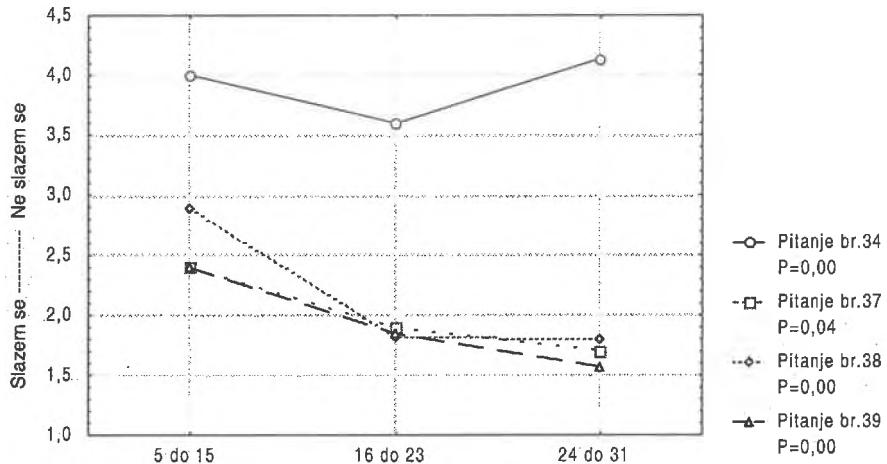

Rezultati dobijeni na Upitniku vremenske organizacije, TSQ, faktor-1.

Faktor-1 ovog upitnika se odnosi na osjećaj smisla i iz prikazanih rezultata vidimo, da ispitanici sa manjim osjećajem smisla smatraju, da prisilna razdvojenost članova porodice doprinosi pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama, da je neizvje-

sna budućnost jedan od glavnih razloga za pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama, te, da promjena socijalne sredine uvjetuje pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama. (Slika: 8.15.1.)

SLIKA 8.15.2: Utjecaj vremenske organizacije ispitanika faktor-2, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

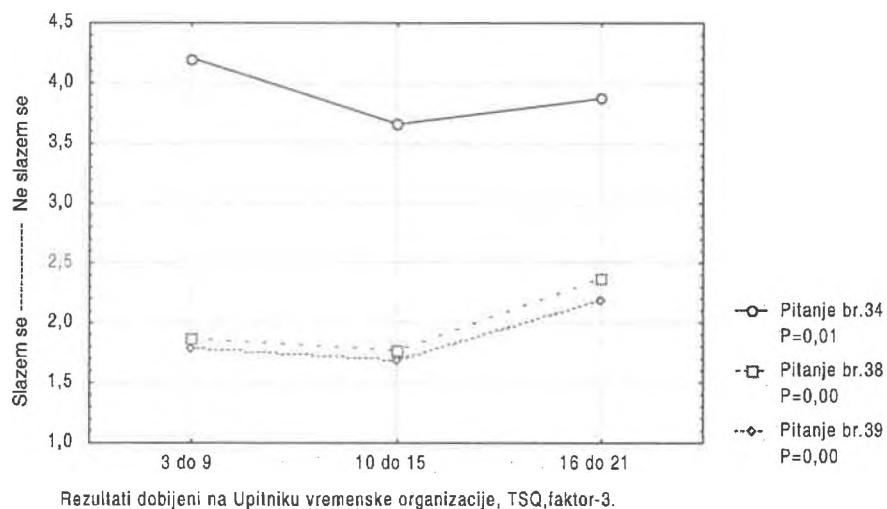

Rezultati dobijeni na Upitniku vremenske organizacije, TSQ, faktor-2.

Faktor-2 Upitnika vremenske organizacije (TSQ) se odnosi na uređen časovnik (urnik). Poredeći dobijene rezultate ispitanika sa njihovim stavovima prema devijantnom ponašanju među izbjeglicama, vidimo, da ispitanici sa najbolje i najlošije uređenim urnikom smatraju, da osobu koja je učinila neku kriminalnu radnju treba pri-

javiti organima gonjenja, dok su ostali za moralnu osudu. Takođe vidimo, da ispitanici sa dobro uređenim urnikom smatraju, da je teško rješavanje radnog statusa izbjeglica, prisilna razdvojenost članova porodice i neizvjesna budućnost razlog za pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama (Slika: 8.15.2.).

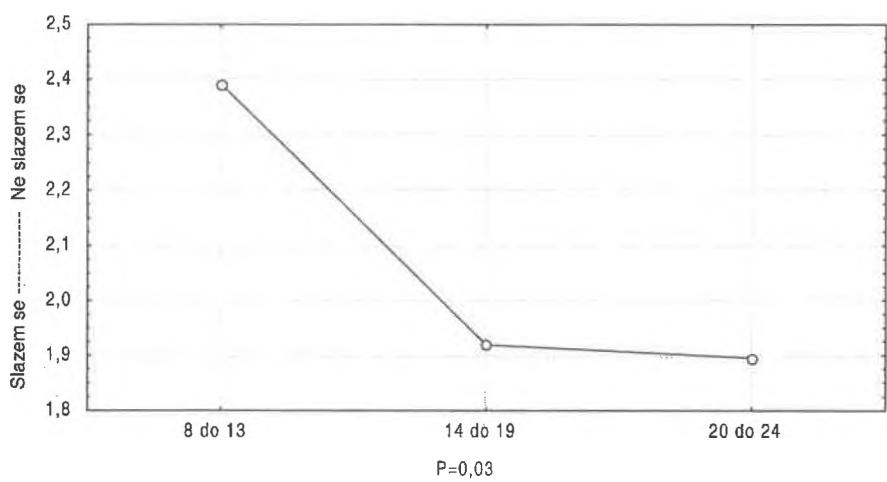
SLIKA 8.15.3: Utjecaj vremenske organizacije ispitanika faktor-3, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Faktor-3 se odnosi na hedonizam sadašnjosti. Iz dobijenih rezultata vidimo, da većina ispitanika osuđuje devijantno ponašanje, tj. smatraju, da osobu koja je učinila neku devijantnu radnju treba prijaviti organima gonjenja i moralno je osuditi. Međutim, jedan broj ispitanika, sa manje naglašenim usmjerenjem u sadašnjost izražavaju

nešto više tolerancije prema takvima osobama. Ispitanici koji su postigli više bodova na faktoru-3 manje se slažu s tim, da su prisilna razdvojenost članova porodice i neizvjesna budućnost razlozi za pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama (Slika: 8.15.3.).

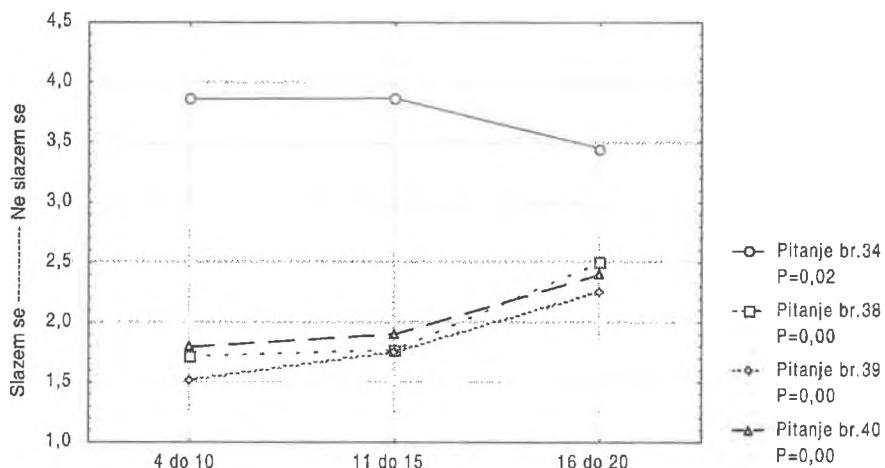
SLIKA 8.15.4: Utjecaj vremenske organizacije ispitanika faktor-4, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Faktor-4 se odnosi na efikasnu organizaciju. Iz dobijenih rezultata vidimo, da ispitanici sa izraženom efikasnošću organizacije smatraju, da je promjena socijalne

sredine uvjetovala pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama. Ispitanici sa najmanje postignutih bodova na faktoru-4 nisu sigurni u to (Slika: 8.15.4.).

SLIKA 8.15.5: Utjecaj vremenske organizacije ispitanika faktor-5, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

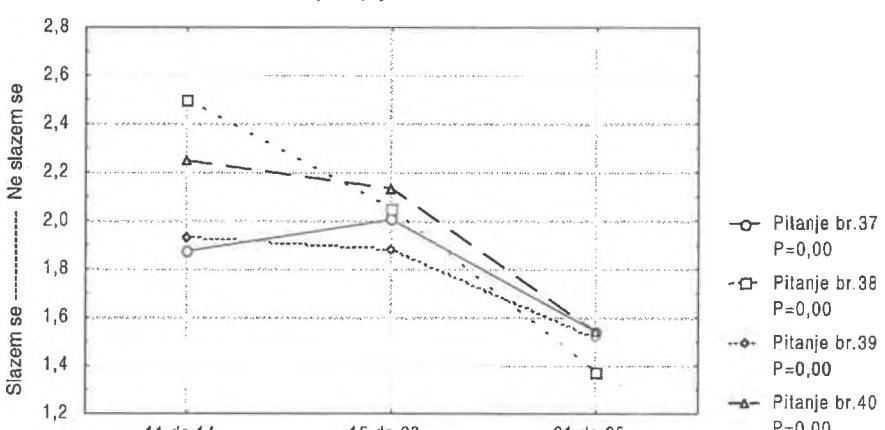

Rezultati dobijeni na Upitniku vremenske organizacije TSQ, faktor-5.

Faktor-5 se odnosi na ustrajnost. Rezultati koje smo dobili nam govore, da se ispitanici koje karakteriše ustrajnost, uglavnom slažu sa time, da je razdvojenost članova porodice, neizvjesna budućnost, kao i promjena socijalne sredine, razlog za pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama. S druge strane ti ispitanici smatraju, da osobu koja je učinila neku kriminalnu radnju treba moralno osuditi (Slika: 8.15.5.).

Vremensku perspektivu i usmjerenje smo testirali Stanfordskim inventarom vremenske perspektive (Gonzales i Zimbardo, 1985). Upitnik otkriva sedam faktora na osnovu kojih smo utvrdili vremensko usmjerenje ispitanika. Rezultate dobijene za svaki faktor posebno smo poredili sa stavovima ispitanika prema devijantnom ponašanju među izbjeglicama.

SLIKA 8.15.6: Utjecaj vremenske perspektive ispitanika, faktor-1, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Rezultati dobijeni na Stanfordskom inventaru vremenske perspektive, faktor-1.

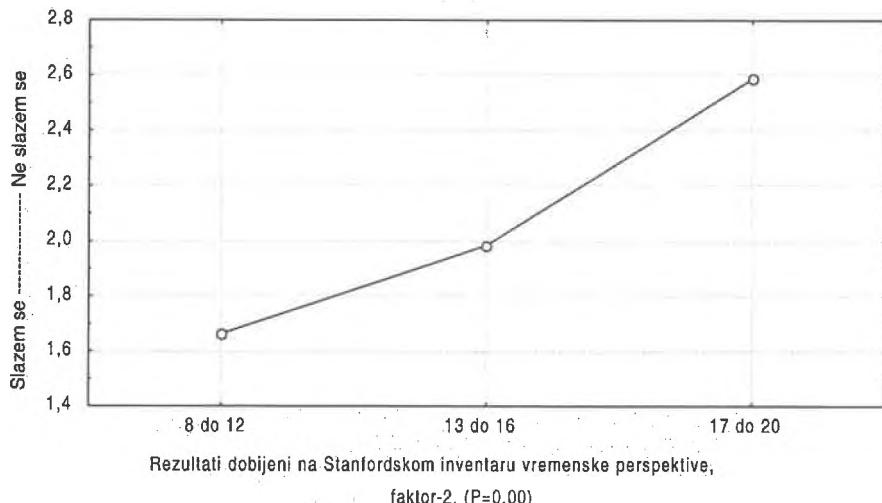
Prvi faktor se odnosi na ustrajnost pri budućim zadacima i znači, usmjerenje na budućnost. Ispitanici koji su postigli vi-

sok skor bodova na ovom faktoru, najizraženije smatraju, da je teško rješavanje ravnog statusa izbjeglica, prisilna razdvojeno-

st članova porodice, neizvjesna budućnost i promjena socijalne sredine razlog za devija-

ntno ponašanje među izbjeglicama (Slika: 8.15.6.).

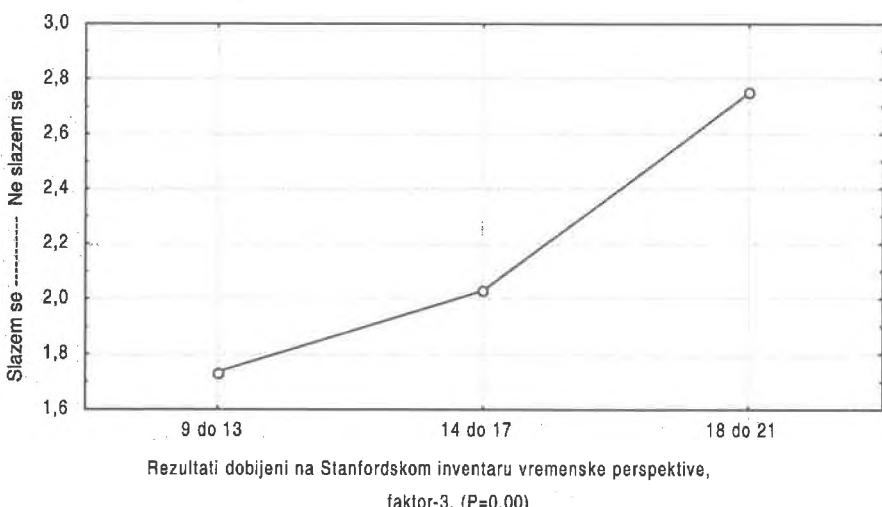
SLIKA 8.15.7: Utjecaj vremenske perspektive ispitanika, faktor-2, na njihove stavove prema tome, da li je prisilna razdvojenost članova porodice razlog za pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Drugi faktor se odnosi na fatalizam sadašnjosti, bezbrižnost, izbjegavanje planiranja i znači usmjerenje u sadašnjost. Ispitanici koji su postigli najmanje bodova na

ovom faktoru se najviše slažu s time, da je prisilna razdvojenost članova porodice razlog za devijantno ponašanje među izbjeglicama (Slika: 8.15.7.).

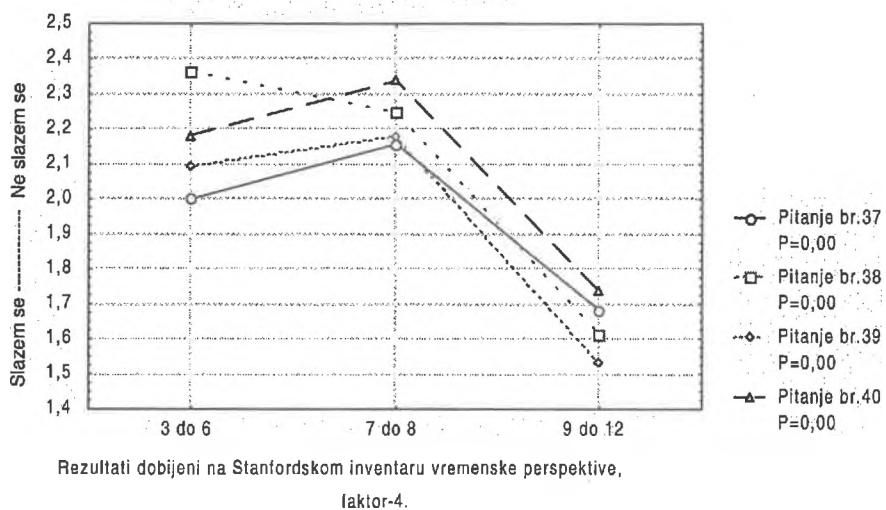
SLIKA 8.15.8: Utjecaj vremenske perspektive ispitanika na stav o tome, da li je teško rješavanje radnog statusa izbjeglica razlog za pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Treći faktor se odnosi na hedonizam sadašnjosti i usmjeren je na sadašnjost. Ovdje smo dobili rezultate iz kojih se vidi, da ispitanici sa najmanje naglašenim hodo-

nizmom sadašnjosti izražavaju najveće slaganje sa tim, da je teško rješavanje radnog statusa izbjeglica, razlog za devijantno ponašanje među njima (Slika: 8.15.8.).

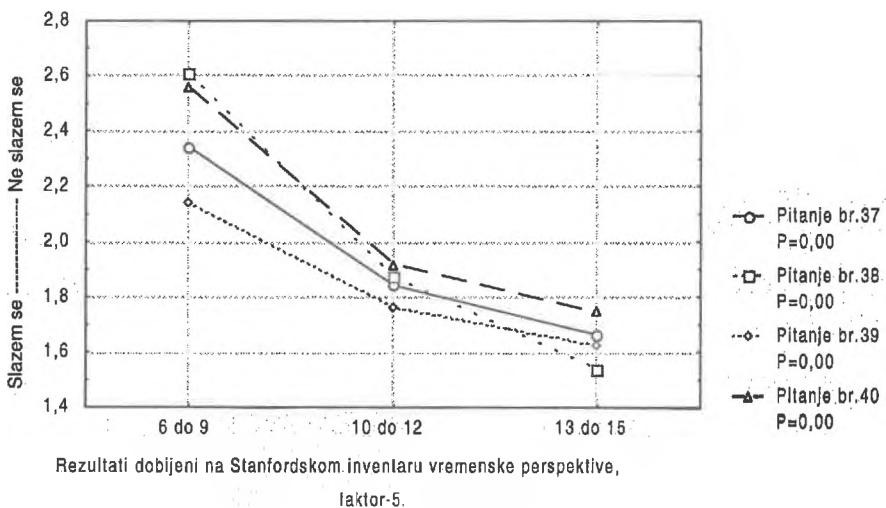
SLIKA 8.15.9: Utjecaj vremenske perspektive ispitanika, faktor-4, na stavove ispitanika prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Četvrti faktor se odnosi na planiranje budućnosti i traženje ciljeva, a usmjeren je na budućnost. Ispitanici koji su postigli najviše bodova na ovom faktoru smatraju, da, su teško rješavanje radnog statusa izbjeg-

lica, prisilna razdvojenost članova porodice, neizvjesna budućnost, te promjena socijalne sredine, razlozi za devijantno ponašanje među izbjeglicama. (Slika: 8.15.9.)

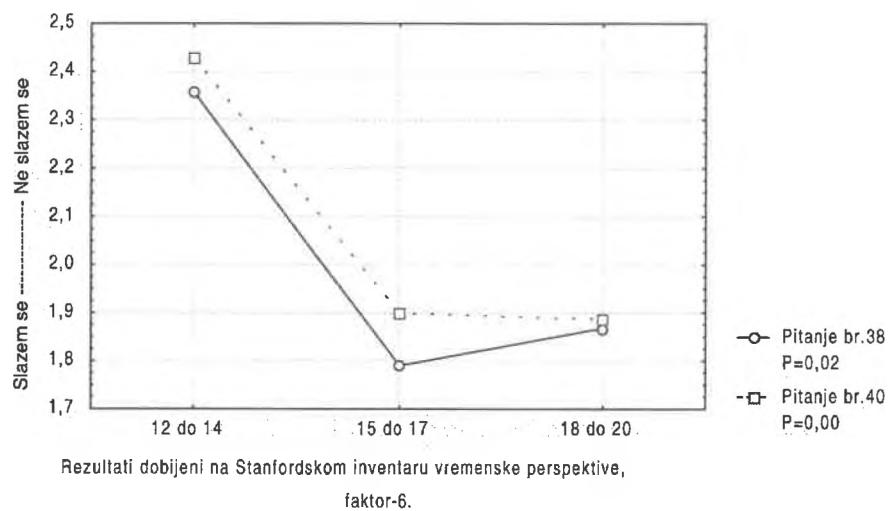
SLIKA 8.15.10: Utjecaj vremenske perspektive ispitanika, faktor-5, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Peti faktor se odnosi na vremenski pritisak i prepostavlja tačnost kako kod sebe, tako i kod drugih. Ispitanici kod kojih preovladava časovni pritisak, tj., oni više osjetljivi na značaj vremena u socijalnim obavezama, smatraju, da teškoće izbjeglica

kod rješavanja radnog statusa, prisilna razdvojenost članova porodice, neizvjesna budućnost, te promjena socijalne sredine uzrokuju devijantno ponašanje kod izbjeglica (Slika: 8.15.10.).

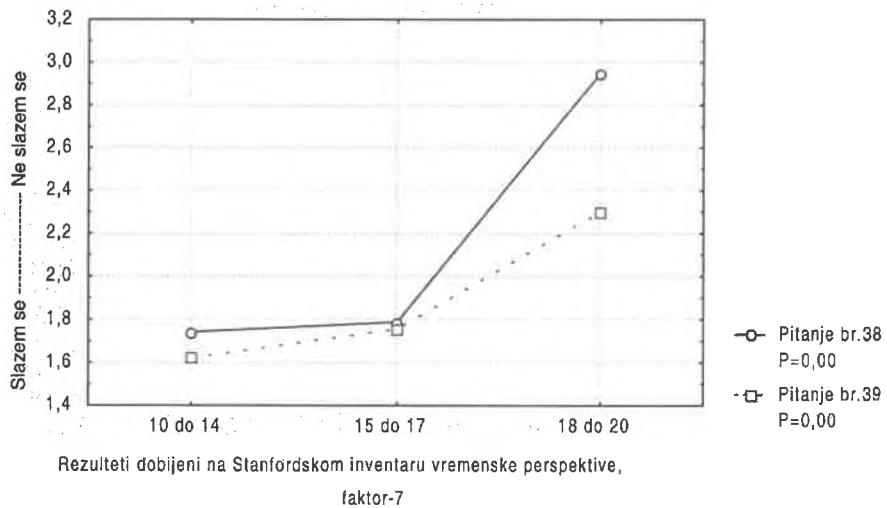
SLIKA 8.15.11: Utjecaj vremenske perspektive ispitanika, faktor-6, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Šesti faktor se odnosi na praktične aktivnosti koje će biti od koristi kasnije u budućnosti. Iz dobijenih rezultata vidimo, da se ispitanici kod kojih preovladava ovaj faktor u većoj mjeri se slažu, da su prisilna

razdvojenost članova porodice, te promjena socijalne sredine razlog za pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama (Slika: 8.15.11.).

SLIKA 8.15.12: Utjecaj vremenske perspektive ispitanika, faktor-7, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

*Prof. dr. Alija A. Ramljak
ass. Nedžad Korajlić*

ANATOMIJA MISTERIOZNOG UBISTVA

“Cherchez la femme”
(tražite ženu!)¹

Uvidaj na licu mjesta – poprišta zločina je integralna istražna radnja koja se obavlja što hitnije i iscrpljivo (temeljitije), u kontinuitetu, savjesno i sistematično, ali i veoma oprezno. Nikakve naknadne i dopunske uvidajne radnje na licu mjesta nisu dozvoljene. Nažalost, takvi postupci se događaju, što na svoj način govori o neozbiljnosti, površnoj educiranosti, konfuznosti odnosno nesistematičnosti pa i neodgovornosti ovlaštenih kriminalističkih organa. Jedino će se naknadno izvršiti dopunska rekonstrukcija inkriminiranog događaja. Jer, poprište mjesta nasilne smrti je markantna etapa u isljeđivanju : magistralna putanja po kojoj bi trebalo da započne i da se kreće kriminalistička istraža. Pritom je neophodno naglasiti da se na licu mjesta istražuje objektivna stvarnost, sa kojom se dokazuje i potvrđuje materijalna istina. Šta više, mjesto zločina je, gotovo redovito, rasadnik i bogata riznica makro – i mikrotragova. Sam uvidaj, suštinski i prevashodno predstavlja, kao što u načelu proizilazi iz formulacije čl. 233 ZKP – a, kombinirane taktičke i tehničke kriminalističke radnje, pod okriljem krivično – istražnog postupka.²

¹ Jezgrovita francuska uzrečica sa jasnom i duboko kriminalistički intoniranom porukom. Žena kao simbol zla: uzrok nesreće, sukoba, zločina (npr. ubistva); drugim riječima upleteni “ženski prsti”.

² Ramljak, A.: Medicinska kriminalistika, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 1999.

/Uvidajem se vjerodostojno snimi stanje na licu mjesta, sa svim zapaženim, otkrivenim i fiksiranim elementima, inkluzivnim za dati slučaj: brojni predmeti i tragovi, naročito kontaktni (i latentni) mikrotragovi. Vidjeti detaljnije u udžbeniku – Ramljak, A.: cit. djelo ! /

Iznesene uvodne napomene su od principijelnog značaja za analizu istrage u jednom misterioznom ubistvu. Hronološki će biti iznesene poduzete istražne radnje u ovom konkretnom slučaju, uz kritički osvrt, posebno na obavljena saslušanja glavnih aktera, fiksiranje tragova, analizi obduktionskog zapisnika, primjedbi na izvršeno psihijatrijsko vještačenje, itd.

Posebno će biti riječi o analitičkom osvrtu na izrečene presude prvostepenog i drugostepenog suda. U datom kontekstu bit će riječi o profilu ličnosti okrivljenog i osuđenog za gnusno i podmuklo ubistvo.

Kazuistički prikaz

Kao što proizilazi iz istražnog spisa KU – 240 / 95 CSB Dobojski suda Tešanj i presude K. 2 / 95 Višeg suda Dobojski suda (sa sjedištem u Tešnju), kao i presude Kž. 412 / 96 Vrhovnog suda Federacije BiH, proglašen je krimi i osuđen Efendić Avdo (82) na 10 (deset) godina zatvora po čl. 36. stav 2. tačka 1. KZ – a BiH (kvalifikovano ubistvo).

Dana 23. 08. 1995. god. u Jelahu, općina Tešanj, pronađen je mrtav policajac Hirkić Nermin (28), u sobi u kojoj je spavao. Leš je pronašla H. A. (49), domaćica, u 7,30 h.

Uvidaj je obavio istražni sudija Višeg suda Dobojski suda, zajedno sa kriminalističkim inspektorima i kriminalističkim tehničarom, te policajcima iz Tešnja.

Kuća u kojoj je pronadjen leš policajca Hirkić Nermina sastoji se od dva sprata, a soba u kojoj je zatečen leš nalazi se na prvom spratu, a odmah do nje druga soba u kojoj je spavao starac Efendić Avdo. Vrata sobe u kojoj se nalazi leš bila su poluotvorena, a leš je položen na ležaju-kauču, prekriven dekom, glavom naslonjenom na bočni naslon, dok je pod nogama bio jastuk sa tragovima krvi. Glava leša je licem okrenuta prema zidu, na mjestu gdje se nalazi deblji sloj ugrušane krvi. U predjelu potiljka glave locirane su jasno uočljive povrede, koje obilno krvare, sa slijepnjem kosom

krvlju nakvašenom. Na zidu iznad leša, trgovi krvi u formi otiska krvavih dlanova. Na drugom ležaju nalazi se tranzistor, a do ležaja fotelja na kojoj se nalazi posteljina preko koje je poredana garderoba od uniforme. Desno od vrata nalazi se regal, a u njemu ženska garderoba. Do ulaznih vrata smješten je noćni ormarić sa ogledalom preko kojeg je prebačena trenerka plave boje. U dnu hodnika, na istom spratu je kupatilo, u kojem je pronadjena sjekira, koja je izuzeta. U dvorištu kuće, prislonjena na šupu, nađena je sjekira na kojoj je otkrivena bijela nit (dlaka), a na ušicama tragovi slični krvi.

U prizemlju, odmah do ulaznih vrat, na patosu pronađen je "elzet" ključ od brave ulaznih vrat, što je provjerom potvrđeno. Na prvoj stepenici su bile crne cipelle br.42; na desnoj cipeli sasušena povraćena masa. Iz sobe u prizemlju nalaze se vrata i ulaz u kupatilo, u kojem se u košari nalazi, pored ostalog veša, jedna ženska spavaćica plavo-bijele boje sa mrljama sasušene krvi. Krvne mrlje su rasporedjene na lijevom rukavu u predjelu podlaktice i na lijevoj strani prsa. U košari su nadjene i dvoje ženske gaćice sa tragovima zgrušane krvi. U prizemlju, u dnevnoj sobi na regalu, pronađen je službeni pištolj sa opasačem (cal.7,62 mm), šapka, dvije košulje od uniforme; u jednoj, u džepu, novčanik sa ličnim dokumentima.

Istog dana (23.08.1995) izvršena je sudskomedicinska obdukcija po spec.patologu. Iznosimo najznačajnije povrede na lešu.

Na tjemenu-sljepoočnom dijelu glave, tj. na 7 cm iznad desnog uha nalazi se razderotina oblika slova epsilon duga 4 cm. Također, 7 cm iznad lijeve ušne školjke razderotina forme slova epsilon duga 3,5 cm. Na potiljku razderotina trokutasta, zvezdastog oblika dužine krakova 1,5 cm. Na očnim kapcima oba oka krvni podljevi u formi naočara.

Tkivo poglavine je difuzno krvlju podliveno i to naročito u potiljačnom, zatim lijevom tjemenom i desnom sljepoočnom predjelu. Prijelom potiljačne kosti veličine je dječijeg dlana sa utisnućem fragmenta kosti u lobanjsku šupljinu. Prijelom je če-

tvrtasto-trapezastog oblika. Tvrda moždana ovojnica je napeta, krvlju podlivena deblji ne 1 cm, a njeni slivovi sadrže obilnu krv.

Od mjesta impresivne frakture na potiljku proteže se lomna pukotina sredinom potiljačne kosti prema velikom potiljačnom otvoru i tu završava. Mehka moždаница na oba čeona i oba sljepoočna režnja je difuzno krvlju podlivena i razderana, a u predjelu malog mozga su oba režnja, također, difuzno krvlju podliveni. I siva moždانا supstanca prožeta je krvlju.

U zaključku vještak-obducent se izjasnio da je smrt nastupila zbog nagnjećenja oba čeona, oba sljepoočna i potiljačnog režnja mozga sa sljedstvenim krvarenjem.

Nagnjećenje mozga i obilno krvarenje nastali su kao posljedica udara tupotvrdog predmeta, veoma snažno zamahnutog, u više navrata, prvo u potiljačni predio, a potom i tjemenu sljepoočni. Povrede u vidu nagnjećenja i krvarenja oba čeona režnja nastale su kao posljedica silovitog udara tupotvrdog predmeta u potiljačni predio sa pomjeranjem mozga prema naprijed i udara u čeoni dio lobanje tzv. *contracoop efekat*.

Pet dana kasnije – nakon obavljenog uviđaja i obdukcije leša – CSB Doboј, SJB Tešanj, pod br. 230 – 169, KU 240 / 95, od 28. 08. 1995. god. podnosi Krivičnu prijavu Višem javnom tužilaštvu Doboј protiv nepoznatog izvršioca krv. djela ubistva iz čl. 36. stav 2. tačka 1. KZ BiH učinjenog na štetu Hirkić Nermina iz Jelaha, općina Tešanj. U opisu krivičnog djela stoji da je nepoznati izvršilac ili više njih noću 22/23. 08. 1995. god. u Jelahu, na podmukao način lišio života policajca SJB Teslić, Hirkić Nermiņa, sin Muhameda, rođ. 03. 02. 1967. god. u G.Koprivni, općina Cazin, sa privremenim boravištem u Jelahu, općina Tešanj. Poginuli Hirkić je stanovao u napuštenoj kući Pranjića u zajedničkom domaćinstvu sa Efendić Avdom (82), njegovom kćerkom Huseinbašić Azeminom (49) i unukom Huseinbašić Rešidom (24), svi iz Rajševe, općina Teslić. Kritične noći ubijeni je spavao u svojoj sobi na spratu kuće. Nepoznati izvršilac je ušao u nezaključanu

sobu, iskoristio zaspalost Hirkića te mu je tupim, tvrdim predmetom više puta zadao smrtonosne udarce u predjelu glave, a zatim se udaljio sa mjesta izvršenja zločina.

Tri dana kasnije, 31.08.1995.god. SJB Tešanj podnosi Višem javnom tužilaštву Doboј Poseban izvještaj kao dopunu krivične prijave. Sa ovim aktom upoznaje se Tužilaštvo "... da postoji osnovana sumnja da je učinilac prijavljenog djela Efendić Avdo, rođ. 13.02.1913.god., penzioner, udovac, Bošnjak, državljanin R BiH, liшен slobode dana 28.08.1995.god. u 13 h.

Ubistvo je izvršio na taj način što je u rani sabah ušao u sobu Hirkić Nermina, policijaca SJB Teslić dok je ovaj bio u dubokom snu, na svirep i podmukao način, sa četiri udarca, tupim predmetom u glavu Hirkić Nerminu nanio smrtonosne povrede. Nakon izvršenog ubistva, Efendić je pokušao da sakrije tragove izvršenja, kao i fingiranje otključavanjem ulaznih vrata kuće" (sic.). A šta je sa izlaskom iz kuće unuke Huseinbašić Rešide, u 6 sati i 15 min.??!

Interesantno, u Krivičnoj prijavi, odnosno Posebnom izvještaju, uopće se ne navodi na kojim elementima se temelji "osnovana sumnja da je učinilac prijavljenog djela Efendić Avdo...", kad isti na saslušanju energično poriče bilo kakvu vezu i umiješanost u zločin ubistva. Sem toga, ne nudi se niti jedan valjan argument niti materijalni dokaz koji bi teretio Efendić Avdu. Da li je on uopće i sposoban u psihofizičkom pogledu da učini tako težak zločin, o tome će se kasnije dati iscrpna analiza i interpretacija, uz kritički osvrt.

Istog dana kada je izvršen uviđaj na poprištu zločina i obavljena obdukcija leša, urađen je informativni razgovor sa Efendić Avdom. U kratkim crtama iznosimo iskaz imenovanog, iz kojeg proizilazi da je on dan 22. 08.1995.god. oko 22,30 h krenuo u svoju sobu na spavanje, te prolazeći pored Nerminove sobe čuo muziku. Ušao je u sobu zatekavši Nermina zamišljenog i koji mu je odgovorio da nije raspoložen za razgovor. Dalje, Efendić Avdo navodi da je ustao oko 4 h, pošto ima ugrađen kateter koji je

moraо isprazniti, a nakon ispraznjenja oprao se u kupatilu, klanjao rani sabah i le-gao spavati oko 5,10 h. Iz sobe nije izlazio sve do 7,30 h kada je čuo pozivanje svoje kćerke Azemine, iz čega je razumio da se Nerminu nešto strašno desilo. Odmah je izašao i ušao u Nerminovu sobu, zapazivši da je sav krvav. Nije se zadržavao, udaljio se od stravičnog prizora.

Budući je Efendić Avdo, zbog pogoršanja općeg zdravstvenog stanja, namjeravao kritičnog dana (23.08.1995) javiti se u bolnicu na kontrolu, a pritom usput da promjeni trajni kateter, pa je to učinio narednog dana, bez obzira na nemio događaj. Primljen je na Interno odjelenje Ratne bolnice u Tešnju. Dva dana kasnije, 26.08.1995.god. oko 17,30 h bolesnik je pokušao samoubistvo skokom sa terase na visini preko 4 m. Odmah je reagiralo dežurno osoblje bolnice i povrijeđenom je pružena adekvatna pomoć. Naime, nakon skoka sa balkona Efendić Avdo je zatečen kako leži na betonu. Izvršen je rendgenski pregled i ustavljjen prijelom na lijevoj ruci, a potom mu je stavljen gipsana longeta. Također, detaljnim pregledom nisu konstatovane druge povrede unutrašnjih organa.

Ovlašteni organi SJB Tešanj, na dojavu, promptno su reagirali i izašli na lice mjesto da obave uviđaj. Utvrđili su da se na terasi, sa koje je uslijedio skok, nalazi zaštitna ograda visine 110 cm, a zatekli su stolicu i cipele Efendić Avde. Visina od zemlje do terase iznosi 4,60 m, a ispod terase se nalazi gusta zelena ograda, koja je očigledno amortizovala pad Efendića, te na taj način onemogućila veće i mnogo teže povređivanje.

U toku uviđaja, od povrijeđenog Efendić Avde izuzeta je plava košulja dugih rukava i svučene pantalone, a dva dana kasnije (28.08.95) oduzete su i muške gaće i majica dugih rukava, koje je imao na sebi. Dakle, odjeća se od osumnjičenog izuzima nakon proteka dosta vremena – 4. i 5. dana nakon obavljenog uviđaja. A upravo u toj odjeći Efendić Avdo je bio obućen kritičnog događaja i svih dana sve do povređi-

vanja u suicidalnom pokušaju, pa i dva dana kasnije ?!

Vještačenjem u MUP RBiH, Sarajevo, na dostavljenoj košulji i majici pronađeni su tragovi ljudskog porijekla od osobe koja ima krvnu grupu " 0 ". Također, i na hlačama pronađeni su tragovi krvi, ali zbog male količine nije bilo moguće odrediti njeeno porijeklo.

Dana 27.08.1995.god. operativci SJB Tešanj, ponovno vrše pregled prostora i dvorišta kuće u kojoj se dogodio zločin. Tako je pregledom sobe Efendić Avde pronađena jedna siva čarapa sa tragovima krvi. Sem toga, na čaršafu i jastučnici utvrđeni su tragovi krvi, u vidu kapljica i brisotina. U kupatilu na spratu ispod umivaonika, na gumenom prostiraču – stazi, nađene su kapljice krvi i krvne brisotine.

Kao što je evidentno. uviđaj nije izvršen i e g e a r t i s: temeljito. sveobuhvatno i sistematično. Iz prezentiranog jasno proizilazi, u konkretnom slučaju, uviđaj na licu mjesta vršen je intermitentno, stihiski, danima, isprekidano i bez ustaljenog reda, ne uvažavajući osnovne kautele moderne kriminalistike.

Podstaknuti pokušajem samoubistva Efendić Avde, SJB Tešanj na toj činjenici kao i dokazu krvi na njegovoj odjeći, zasniva svoju " osnovanost " sumnje da je počinio krivično djelo ubistva iz čl.36. stav 2. tačka 1. KZ R BiH na štetu policajca Hirkić Nermina, pa mu svojim Rješenjem broj : 15 – 4 / 02 – 5 – 28 / 95 od 28.08.1995. god. određuje pritvor.

Umjesto da se izjava, od glavnih sudionika događaja, uzima odmah u toku uviđaja, to se čini tek dva – tri dana kasnije (?!). A te osobe su izuzetno interesantne – kriminalističkotaktički – jer su iz neposrednog okruženja, bliske i intimne sa ubijenim Hirkić Nerminom. Te osobe su H.A., kći Avde Efendića, i H.R. njegova unuka.

Iz detaljno uzetih izjava, od ove dve akterke, sa dosta signifikantnim i transparentnim elementima izvlače se relevantne činjenice sa dalekosežnim implikacijama.

H. A. (49) je između ostalog iznijela neke detalje vrlo značajne u mozaiku odvijanja zločina. Evo tih relevantnih činjenica, koje su notirane u zapisničkom saslušanju. Imenovana je živjela u selu Rajševi, općina Teslić, odakle je protjerana u toku agresije na RBiH. Ima četvero djece (tri kćerke i sina), a bez muža je ostala prije dvadeset godina. Njegova smrt, kako su istražni organi utvrdili, obavijena je misterioznim velom tajne. Još dok je živjela sa djecom u pomenutom selu, njena kćerka Džehva počela se zabavljati sa policajcem Hirkić Nerminom, koji je radio u Tesliću. To poznanstvo i njihovo zabavljanje datira od 31.12.1988. Hirkić je često navraćao kod njih, a nekad je znao i prespavati. Veza između Džehve i Nermina bila je stabilna. Od maja 1992. god. Hirkić Nermin je izbjegao iz Teslića i došao u Rajševu. Nadalje, H. A. je izjavila: "Od tada pa sve do kraja juna 1992. god. stanovao je kod nas zajedno sa mojoj porodicom i mogu reći da se izuzetno slagao sa svima. Ja sam ga lično pazila kao svoje dijete i između nas nije bilo никакvih problema, izuzev povremenih prepirki između njega i Džehve, što je uzrok bila uglavnom Nerminova ljubomora i moram reći da je ponekad znao i da je udari". Kasnije je Hirkić Nermin otišao od njih i službovao je u SJB Teslić sa sjedištem u Kamenicu, ali je redovito dolazio kod ove porodice, kad god je bio slobodan. Poslije se Stanica policije izmjestila u Novi Šeher, a nakon njegova pada, Hirkić odlazi u Tešanj. Poslije otvaranja puteva i deblokade, Nermin je otišao u Sloveniju kod svoga brata. On je i dalje kontaktirao sa Džehvom na sve moguće načine. Koristeći odsustvo Nerminova u Sloveniji, "...moja kćerka Enisa, koja je prije otišla u Njemačku zajedno sa svojim mužem i djetetom, poslala je garantno pismo za moju čerku Džehvu, koja je prije Nerminova povratka iz Slovenije otišla za Njemačku, našto se Nermin, pri povratku, strašno ljutio, često pominjući da nije smjela otići dok se on ne vrati". Kao što je očigledno, nastojalo se po svaku cijenu razdvojiti Džehvu od Nermina, po svoj pri-

lici zauvijek. Početkom oktobra 1994. god. porodica Efendić Avde preselila se u Jelah, u napuštenu kuću Pranjić Ilike. I tada pozivaju Hirkić Nermina da preseli kod njih da zajedno stanuju, što je on odmah i prihvatio. S obzirom da je policajac, bio im je neophodan kao zaštita da ne bi bili deložirani i meta napada, odnosno od drugih uznenimiravani.

Život u zajedništvu, u Jelahu, bio je pristojan, s tim da Nermin i Rešida nisu posebno kontaktirali, jer su se ranije posvađali. Inače, sve prepirke između ove familije i Nermina uglavnom su se odnosile na Nerminovo prebacivanje kada popije, da je ona – Džehvina majka kriva zašto se on i Džehva nisu vjencali. Bez obzira na odvojenost i veliku udaljenost, Nermin je i dalje održavao kontakte sa Džehvom, bilo putem pisama ili telefonskom vezom. Mnogo je patio za njom. U posljednje vrijeme Nermin je stalno pominjao mogućnost njegova odlaska u Njemačku. Kako je u to vrijeme došlo do deblokade Cazinske krajine, pominjao je mogućnost njegova odlaska kratko u svoj zavičaj, a potom bi produžio put za Njemačku po Džehvu.

Dan uoči tragičnog događaja, uvečer 22.08.95.god., Nermin ih obavještava da je zakazao telefonski razgovor sa Džehvom i Enisom u Njemačkoj i ujedno ih obavještava da s njim krenu i njih dvije. U toku razgovora Nermin je napomenuo da se spremna na put u Njemačku. Koliko su mogle čuti iz razgovora, Džehva ga je odvraćala od namjere za putovanjem, navodeći da će i ona uskoro da se vrati, što je bila obmana sa ciljem da on odustane od puta. Na kraju razgovora Nermin je i dalje ne-pokolebljiv u svojoj odluci, pa je obećao Džehvi da će je nazvati narednog dana oko 10 h prije podne.

Nakon telefonskog razgovora, sve troje su se vratili kući gdje su zatekli starinu Efendić Avdu u dnevnom boravku i tu su nastavili da sjede i razgovaraju o sutrašnjem danu i o potrebi da se Avdo odvede ljekaru, s obzirom da je bio dosta bolestan. Nermin je obećao da će ga on odvesti kolima. Sjedili su do 22 h kada su se razišli na spavanje. U prizemlju su ostale H.A. i njena čerka Rešida. H.A. je legla neraspremljena, u su-

knji i bluzi koje je nosila u toku dana. Kao da je namjeravala obućena ustajati u toku noći i obavljati neke poslove (?!). Navodno, nije se budila sve do 6,15 h ujutro, kada je primjetila da joj se kćerka Rešida sprema na posao i tom prilikom izlazila i zatvarala ulazna vrata. Tada je ponovno zaspala i probudila se oko 7,30 h. Popela se na sprat i odškrinula vrata Nerminove sobe, dva puta ga dozivajući da ustane. Kako se on nije oglašavao, otvorila je šire vrata i ponovno pozvala Nerminu. I dalje je vladao muk, pa je ona ušla u sobu i primjetila da je položaj Nerminova tijela izokrenut za 180 stepeni, odnosno nogama na jastuku a glava prema zidu i to na mjestu gdje se uobičajeno nalaze noge. Istovremeno je uočena impresivna slika velike količine krvi na posteljini, pa i na zidu. Šokirana prizorom, vrissnula je i počela dozivati u pomoć. Odmah su reagirale komšije i brzo se okupile na poprištu zločina. Tu u sobi se našao i Efendić Avdo, a kasnije i mnoštvo svijeta.

Više nego je indikativna izjava H.R., unuke Efendić Avde, iz koje izlaze na vidjelo krucijalne činjenice koje su možda i odredile tragičnu sudbinu Hirkić Nermina. Nakon što je već iznijela poznate stvari o Hirkić Nerminu i njihovim međusobnim odnosima, otkriva dotad nepoznata saznanja. A ona su značajna i zadiru u bit problema: "u posljednje vrijeme Nermin je uživao alkoholna pića u većim količinama. S obzirom da je Nermin moju sestru Džehvu volio, stalno je govorio da će ići u Njemačku, da će tamо živjeti s njom ili da će je vratiti nazad. Moja majka nije bila za to, jer je smatrala da je Džehvi tamo bolje, da je Nermin pijanica, a po mojim nekim saznanjima. Džehva je možda tamo već imala momka i to izvjesno. Š.K. za koga se možda udala ili pak živi u vanbračnoj zajednici. Predpostavljam da moja majka nipošto nije želila da to Nermin sazna, bojeći se da on nebi što napravio ili pak sestruru doveo ovam... Kad god je Nermin planirao odlazak u Njemačku moja majka ga je uspijevala ubijediti da ne ide, navodeći da će Džehva sigurno ovamo doći. Obmanjivala ga je na

svaki mogući način. To je Nermina povremeno nerviralo, pogotovo u opitom stanju prigovarao mojoj majci, da sprečava da se on sastane sa Džehvom. Kad su dolazili u takav konflikt, Nermin je psovao mater mojoj majci, govoreći da će on ipak ići po nju.

Kad je posljednji mjesec dana došlo do oslobadjanja izvjesnih teritorija u Bosanskoj krajini (Cazin, Bihać...), Nermin je donio konačnu odluku da ode posjetiti svoju rodbinu koju nije video četiri godine. Pričao je mojoj majci, kada ode tamo da će posjetiti Njemačku i govorio da će dovesti Džehvu. Ona je njemu govorila i preporučivala da ode svojim roditeljima a da nipošto ne ide u Njemačku. Medjutim, on je bio kategoričan..."Ona (H.A.) je nešto duboko skrivala i užasno se plašila da istina ne dospije do Nermina.

Kritične noći, nakon obavljenog telefonskog razgovora sa Džehvom i Enisom u Njemačkoj, vratili su se kući i nastavili sa sijelom u dnevnom boravku, a diskutiralo se o tek završenom telefonskom razgovoru."Ponovo se došlo na temu Nerminovog odlaska, te je ovaj put majka negodovala govoreći da ne ide u Njemačku. Nermin je rekao da je odluka konačna i da putuje za dva-tri dana, i da su mu papiri spremni, te će obavezno ići, a posebno je naglasio da će oko 10 h, tj. sutradan sam razgovarati sa Džehvom. Kako sam shvatila Nerminu, on će Džehvi saopštiti da će krenuti k njoj u Njemačku. Prije nego što je krenuo na spavanje, Nermin je obećao djedu Avdu da će ga sutradan odvesti u bolnicu, jer se djed osjećao slabo... U toku noći ja nisam ništa čula ni vidjela, niti sam primijetila da je majka ustajala. Prije spavanja izašla sam iz sobe i zaključala ulazna vrata kuće, ključ ostavila u bravi, a zatim sam zaključala i vrata dnevne sobe gdje smo majka i ja spavale. Ujutro u 6,15 h sam se probudila, a koliko je sati vidjela sam na zidnom satu. Spremila sam se da idem na posao. Pogleđala sam kroz prozor i utvrdila da je napolju lijepo vrijeme, te odlučila da umjesto džempera obućem košulju koja se nalazila na spratu, u sobi u kojoj Nermin spava. U spa-

vačici i bosa otišla sam na sprat i otvorila vrata Nerminove sobe, koja nisu bila zaključana, u namjeri da uzmem košulju iz rebara. Kad sam ušla u sobu, pogledala sam ulijevo i primijetila da Nermin leži na leđima, da su mu noge krvave, kao i zid iza kuća.. Odmah sam napustila Nerminovu sobu i spustila se u prizemlje, obukla odjeću koju sam uveće spremila, izašla iz sobe ne budivši majku. Napominjem, kad sam išla na sprat, vrata dnevne sobe, u kojoj smo spavale ja i majka, bila su zaključana. Ja majku nisam htjela buditi, kako joj ne bi ispričala krvavi prizor koji sam vidjela na spratu iz razloga što nisam želila majku uznemiravati, da je sikiram kako joj srcu ne bi naškodilo "(sic) ?! Nevjerovatno, kakve groteske iznosi nakon stravičnog prizora sa poprišta zločina. Svaki čovjek bio bi šokiran takvom scenom, izbezumljen, iracionalan, a nikako hladnokrvan, i da pritom ne obavještava nikoga. Čovjek konsterniran stravičnim prizorom ne može kontrolirati svoje postupke, ispušta jezive krike i čini nesuvisle radnje."Kad sam izlazila iz kuće, ulazna vrata bila su otključana, ali zatvorena, a ključ od tih vrata bio je na podu s unutrašnje strane, odmah do prve stepenice stubišta".

Nakon završene istrage, Više javno tužilaštvo Doboj svojom optužnicom broj Kt.2/95 od 8.II.1995.godine, optužilo je Efe-ndić Avdu (82) zbog krivičnog djela ubistva iz čl.36.stav 2.tačka 1. KZ RBiH.

U svojoj odbrani optuženi iznosi da je bio u dobrim odnosima sa ubijenim, da se s njim duže vremena poznavao, jer se zabavljao sa njegovom unukom. Kritične noći nije se budio, probudio ga je vrisak kćerke Azemine u 7,30 h. Ustao je i pritrčao, video da je neko ubio Nerminu, ali se ne može izjasniti da li je ulazio u sobu ili ne. U toku noći nije se budio niti čuo galamu i vrisku. On nije ubio Nerminu niti je imao povoda za to...

U presudi prvostepenog suda stoji da: "Cijeneći odbranu optuženog sud isto nije ukazao povjerenje, jer je ista po ocjeni suda usmjerena na to da od sebe otkloni kri- vičnu odgovornost, a suprotna je i materija-

Inim i drugim dokazima koje je sud proveo na glavnom pretresu. Sem toga, optuženi svoju odbranu mijenja u toku postupka, pa tako prvo odbija da da iskaz, potom u istrazi izričito tvrdi da nije ulazio u sobu ubijenog Hirkić Nermina, da ga je o ubistvu obavijestila njegova kćerka Azemina, a na glavnom pretresu mijenja iskaz i tvrdi da ga je probudila vriska njegove kćerke, te se ne sjeća da li je ulazio u sobu ubijenog ili ne. Istoče da je tačan iskaz dat na glavnom pretresu, međutim, ne može da objasni tu razliku u svojim odbranama i tvrdi da tako nije izjavljivao istražnom sudiji...”. Zahtijevati preciznost u najsitnijim detaljima u navodima optuženog je na blasfemičnom foku. Utoliko je neozbiljno, što se tako nešto traži od optuženog u dubokoj starosti, u cjelesti zanemarujući i ignorirajući senijum ispoljen kod ovog oronulog starca. Nedovoljeno, psihičke funkcije u zapažanju, sjećanju, intelektu, mišljenju, itd su bitno narušene, konfuzne, nesigurne, inkohherentne, nesuvisle kod starca u 82. godini života.

Nadalje, sud glavno svoje uporište u dokazima bazira na biološkom vještačenju, pronalasku tragova krvi na odjeći optuženog i okrivljenog. Tragovi krvi su “O” krvne grupe, ali “...zbog izuzetno malih dimenzija (količine) nije bilo moguće utvrditi porijeklo krvi na hlačama, jastučnicama i navlaci za prekrivač, Efendić Avde...” Posebno se u presudi naglašava da su “krvne mrlje raspoređene na oba rukava košulje, naročito u nivou podlaktice ruke”. Dakle, sud na osnovu pronalaska tragova krvi krvne grupe “O” na košulji (rukavima) Efendić Avde, uzima kao vjerodostojan dokaz da je on počinitelj djela ubistva. Ta je krv mogla dospijeti na odjeću Efendića njegovim kontaktima sa mrtvim tijelom Hirkić Nermina i poprištem zločina, na kojem se nalaze masivne lokve krvi i obilna nakvašenost posteljine. Tim više, jer se okrivljeni slobodno kretao po kući pa i onim mjestima gdje je bilo mnogo masivnih tragova krvi, a kao što je već navedeno, odjeća je od njega izuzeta tek 4. i 5. dana nakon zločina. U tom periodu postojale su veoma realne mo-

gućnosti da se odjeća zaprlja krvlju na svakom mjestu kuće u kojoj je boravio.

Zaslužuje posebnu pažnju, uz kritički osvrt, psihijatrijsko vještačenje, na kojem sud bazira svoju presudu. Pomenuto vještačenje nije ekspertiza u klasičnom smislu, izvedena dužim psihijatrijskim posmatranjem, već na osnovu psihijatrijskog intervjua sa optuženim, a takodje, anticipirajući i heteroanamnestičke podatke uzete od kćerke i unuke. Evo glavnih poenita iz psihijatrijskog vještačenja. Naime, psihijatrijski vještak „...smatra da optuženi ima određene zdravstvene probleme koji su karakteristični za njegovu životnu dob (82) koji, međutim, nisu relevantni kod ocjenjivanja stepena njegove uračunljivosti u ovom predmetu. Arteriosklerotične promjene kod njega nisu izazvane neki poseban intelektualni deficit, pa se može reći da je njegova orientacija prema ljudima oko sebe, zatim u prostoru i vremenu očuvana. Amnezija koju pokazuje u vezi sa određenim događajima ne ostavlja uvjerljiv utisak, te je mogla nastati kao posljedica nesvesne želje da se neprijatni dogadjaj potisne iz sjećanja, a никакo stanja izmijenjene svijesti u momentu činjenja djela.

Kao potvrda tome najbolje će poslužiti način i okolnosti izvršenja djela, jer je na osnovu svega (ubistvo na spavanju, pokušaj sakrivanja tragova i dr.) očigledno da motivacija na ovaj čin potiče iz zdravog dijela ličnosti. Pokušaj suicida i kompletno ponašanje okrivljenog nakon izvršenja krivičnog djela predstavljaju samo jedno reaktivno stanje na jednu neprijatnu situaciju u kojoj se našao “(?!). Veoma protivrječno analiziranje psihičkog statusa Efendić Avde!. Dakle, očigledan i eklatantan primjer contradictio in adiecto! Povodeći se za ovim smjelim i konkluzivnim konstatacijama psihijatra, krivično vijeće suda postupa arogantno na glavnom pretresu, odbijajući umjesni, logični, svršishodni i pravno uteštenjeni prijedlog odbrane da se izvrši novo psihijatrijsko vještačenje, u renomiranoj psihijatrijskoj ustanovi, od iskusnih i kompetentnih psihijatara-forenzičara. Sud ni-

čim ne obrazlaže neprihvatanje prijedloga branioca, već samo konstatira da je "...optuženi iznio svoju odbranu i to mijenjajući je više puta, pa smatra da je takvo vještačenje nepotrebno...".

Naslanjajući se na izneseni "dokazni" materijal i obrazloženje presude Višeg suda Dobojskog, istovjetno stanovište zauzima i Vrhovni sud Federacije BiH, Sarajevo. Tako u obrazloženju presude Vrhovni sud apodiktički konstatira da je "na osnovu svih izvedenih dokaza, koje je prvostepeni sud savjesno i brižljivo cijenio, pravilno je i potvrdano utvrđeno da je počinilac ovog ubistva mogao biti jedino optuženi Efendić Avdo radi čega ga je i oglasio kriminu i osudio, te za to svoje utvrđenje dao je potpune razloge. Po nalazu ovog suda prvostepeni sud je potpuno pravilno utvrđio krivičnu odgovornost optuženog sa aspekta njegovog zdravstvenog psihofizičkog stanja, a na osnovu psihijatrijskog nalaza, kojeg je sud cijenio i prihvatio kao potpuno i stručno dato, pa sljedstveno tome, pravilno je prvostepeni sud utvrđio i oblik vinosti – direktni umišljaj sa kojim je optuženi postupio u izvršenju djela ubistva...".

Zaista je suvišan bilo kakav komentar na ove nebulozne konstatacije suda. Efendić Avdo je sa stanovišta njegovog psihofizičkog statusa u dubokoj starosti i evidentno oboljela osoba, te kojoj je neophodna tudi pomoć u elementarnim životnim potrebama.³ Njegova se fizička snaga mjeri sa onom kod djeteta od 4-5 godina. O tome će biti više riječi u zaključnim razmatranjima !

Osobito su vidljive promjene u smislu hipotrofije i atrofije na distalnim (donjim) dijelovima ekstremiteta. Ova atrofija mišića obuhvata nekoliko procesa, neki od

³ " Promjene na nervnom sistemu..., imaju odraza i na mišićnom aparatu. Starenje muskulature se najviše ispoljava u gubitku radne sposobnosti mišića. Maksimalna snaga stiska šaka postaje sve slabija. Ovo je uvjetovano, pored ostalog, i smanjenjem kreatinin fosfata u mišićima, koji je od velikog značaja za mišićnu kontrakciju. Zbog neaktivnosti, odnosno slabije pokretljivosti, dolazi do smanjenja mišićne mase, a zatim do niza degenerativnih promjena na mišićnim vlaknima..."

njih su miopatski, a neki denervacioni zbog gubitka motornih neurona..." (Gavranović M: Biološke promjene u starosti. U: Klinička gerijatrija; 16-19. Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1997).

DISKUSIJA

Vrhunac prevalentnosti kriminaliteta dostiže se u 20-25.godine života, opadajući s godinama, da bi se u dubokoj starosti posve izgubio. Ova nepobitna činjenica ima svoju potvrdu u konstataciji da je "starost završetak evolucionih procesa čovječjeg organizma". Stoga i kriminalitet starih osoba je neznatan, sa vrlo niskom incidencijom, jer s procesom starenja se gubi vitalitet, pa u najdubljoj starosti iščezava kriminalitet.⁴

Duboka starost(senilnost) redovito je praćena i karakterizirana nizom simptoma poremećaja psihičkih funkcija, kao posljedice aterosklerotskih promjena mozga. Poremećaji su izraženi, upadljivi, manifestni, a ispoljavaju se vrlo teškim upamćivanjem, poteškoćama u mišljenju i rasudjivanju, znatnim opadanjem intelektualne funkcije, sumanutim sadržajima, razdražljivošću, neadaptibilnošću, itd.

"Starost je osobito ugrožena bolestima i slabostima, tako da i u ovoj životnoj dobi nalazimo neka negativna vladanja, različite socijalno-patološke pojave, pa i zločine..." (Šeparović, Z.).Zapažen je visok procenat ljudi koji oko 65.godine života ispoljava psihičke promjene u karakternom i intelektualnom nivou, a nazivaju se senilnošću.⁵

⁴ "Starenje je proces, sa znatnim razlikama između tjelesne i duhovne staračke regresije, s velikim individualnim varijacijama u brzini starenja općenito pa i unutar jednog organizma zbog razlika u brzini kojom stare pojedini njegovi dijelovi. Starenje je proces u kojem involucija dominira nad evolucijom..." (Šeparović Z.: Kriminologija, " Narodne novine ", 1987)

⁵ Simptomatologija starenja je raznovrsna i vrlo ispoljena pa dominira cijelim bićem pojedinca: "... brzo tjelesno i duševno zamaranje, tjelesna i duševna nespretnost, popuštanje inicijative i intuicije, ukočeno mišljenje i otežano opažanje. Emocionalno se opaža tupost i indolentnost, bezobzirnost, razdražljivost, nezadovoljstvo, apatija, nepovjerenje i nepo-

Stopa kriminaliteta starijih osoba je zanemarljiva i krajnje rijetka pojava, u nekim statistikama se navodi incidencija sa svega 5%, a njegova struktura i pojavnii oblici ne predstavljaju društveno opasan fenomen.”Radi se o kriminalitetu slabosti, koji počiva na općem tjelesnom propadanju i na razgradnji psihičkih funkcija” (Kern,E.). Prema tome, gotovo redovito se kod starijih osoba isključuje nasilje, upravo zbog znatno reducirane tjelesne snage. Fizička energija starijih osoba je nedostatna i za održanje elementarnih njihovih aktivnosti, a kamoli da se upotrijebi u nanošenju mehaničkih povreda drugim osobama. Iz toga rezultira konstatacija da je kod starijih osoba dominantan tzv.”pasivni kriminalitet” (Milutinović,M.). Upravo, takva kategorija kriminaliteta je uvjetovana navedenom psihofizičkom slabošću. Čak štaviše on je i kod profesionalnih zločinaca – prevashodno sileđija – u starosti pervertiran u pasivne forme delikata.⁶

Nije svrshodno niti korektno proučavanje kriminaliteta u životnom periodu “kada se ostarjelom individuumu potpuno smanji sposobnost muskularnog reagiranja, recimo od 70.godine starosti pa naviše...” (Hentig, H.).⁷ Usredsređuje se pažnja na

dnošljivost...” (Medicinska enciklopedija, JNZ, II izdanje, Zagreb, 1980).

⁶ Kako bi se navedene tvrdnje argumentirale, radi jasnije ilustracije, 7581 osuđenih počinitelja krivičnih djela u Hrvatskoj starih 60 i više godina izdvojena su najteža, u čijem izvršenju je neophodna primjena sile, kao što su ubistva i svi seksualni delikti, pa na njih otpada zanemarljiva incidencija: na ubistva 0,5% i seksualne delikte 0,4%. Kada se uzme u obzir dobra skupina od 60. i više godina, sigurno je da su i ove dvije vrste delikta počinili akteri granične dobne skupine (oko 60. godine starosti); dakle, osobe koje još posjeduju tjelesnu snagu, neophodnu u realizaciji navedenih krivičnih djela. Međutim, u antisocijalnom ponašanju, pa i u ubistvu kao takvom, u starosnoj populaciji moguće ga je izvršiti na drugi način bez upotrebe sile: vatrenim oružjem, trovanjem, vatrom, vrelim tečnostima, pa čak i mehaničkim putem – oštrim sječivom po vulnerabilnim mjestima (vratne žile i sl.) za koje nije neophodna naročita snaga.

⁷ Hentig, H.: Zločin – uzroci i uslovi, “Veselin Mašleša”, Sarajevo, 1959.

prelazno doba u kojem nisu nastupile manifestne promjene u psihofizičkom pogledu.

Starije osobe, pogotovo one u dubokoj starosti, sem aterosklerotskih i degenerativnih promjena u cijelom organizmu, vrlo su sklone znatno češćim somatskim oboljenjima (kardiovaskularnim, plućnim, jetrenim, uropetskim...) što dodatno opterećuje ionako krhko i ruinirano zdravstveno stanje.

R e z i m e

Ubistvo policajca Hirkić Nermina (u ljeto 1995.god.) u dubokom snu, dakle, na veoma podmukao način, ovom činu daje posebnu kvalifikatornu dimenziju.

Povrede su bezuslovno smrtonosne, sa opsežnim nagnjećenjem, razorenjem i krvnim podlijevima mozga. Nanesene su ušicama sjekire, višekratnim i veoma snažnim zamasima. Tolikom ispoljenom silovitošću da je slomljena potiljačna kost sa izbijanjem trapezastog iverja – fragmenta veličine dječijeg dlana, te njegovim utisnutcem u lobanjsku šupljinu. Udarci su imali izuzetno prodoran i prenosni učinak sa pomjeranjem cijelog mozga u smjeru djejstva sile – prema naprijed sa contracoop efektom u čeonim režnjima i njihovim sljedstvenim teškim povređivanjem.

Navedene povrede glave i mozga mogla je prouzročiti samo veoma jaka, silovito zamahnuta tupotvrda mehanička sila. U svakom slučaju, osobe u životnom dobu koje posjeduju takvu respektibilnu snagu. Dakle, priorno se isključuje osoba životne dobi od 82.god., kao što je okrivljeni i osuđeni Efendić Avdo, bez obzira i kad bi posjedovao solidnu očuvanost psihofizičkog habitusa. A kako je utvrđeno, osuđeni Efendić Avdo je, sem oronule starosti i ispoljenog senijuma, mentalno vrlo težak bolesnik i čovjek sa ozbiljno narušenim somatskim zdravljem.

Nalaz bioloških tragova na tijelu odnosno odjeći osumnjičenog, mrlja krvi sa krvnom grupom “O”, koju je posjedovao ubijeni, ali istu krvnu grupu su imale još dvije osobe iz neposrednog okruženja, ni u kom slučaju ne može biti dokaz niti imati

potvrdu u markiranju izvršioca (zločinca). Pogotovo, kada se ima u vidu da se osumnjičena osoba slobodno kretala u miljeu sa obilnim tragovima krvi, koje su se "lije-pile" za odjeću Efendić Avde, pa je upravo zbog toga i osumnjičen za ubistvo. Sem toga, odjeća od osumnjičenog je izuzeta tek 4.-5. dana nakon izvršenog ubistva, što predstavlja svojevrsni kriminalistički nonsens.

Bazirati sumnju za počinjeni zločin, na pokušaju samoubistva i dovoditi ih u uzročno-posljedičnu vezu, najblaže rečeno je bizaran i stupidan čin, te kao takav neodrživ. Stare osobe su permanentno u depresivnom stanju i čine visok stepen rizika u suicidalnom aktu. Kada se one nađu u psihičkoj krizi ili iznenadnom košmaru sklone su suicidu.

Hirkić Nermin je u vrlo napetim i zategnutim odnosima sa kćerkom i unukom Efendić Avde. Među njima je stalno varničenje i izbijaju verbalni sukobi, a sve zbog napuštanja i odlaska u Njemačku njegove dugogodišnje djevojke Džehve, čemu je najviše doprinjela njena majka. Pa i kritične noći dolazi do žučne rasprave i Nerminove neopozive riješenosti da putuje u Njemačku po djevojku, čemu se energično i lavovski protivila njena majka. O tome postoji iskaz svjedokinja Š.E., koja je iz neposredne bližine, skrivena i iz prijajka, slušala raspravu odnosno prepirku izmedju aktera, uoči samog ubistva. U tom komplotu sagledavati izvršeni zločin. U tome i leži maskirani motiv ubistva. O toj dimenziji sudbonosnih zbivanja, Efendić Avdo nema pojma niti je svjestan šta se sve dramatično odigralo *in tempore criminis*.

ADDENDA

I prije izvršenog zločina, odnosno ubistva Hirkić Nermina, starac Efendić Avdo bio je vrlo ozbiljan i težak hronični bolesnik. Instaliran mu je trajni kateter zbog dekompenzirane hipertrofije prostate. Po njegovom lišenju slobode, u toku boravka u istražnom zatvoru, a potom u KPD Zenica nakon pravosnažnosti presude, pod stalnom

je ljekarskom zaštitom i permanentnim treptmanom. U Zdravstvenom kartonu evidentirana su sljedeća oboljenja :

- Obstipatio chronica
- Bronchitis chronica exacerbata cum emphysemam pulmonum
- Myocardiolopathia ath. compensata
- Hypertensio arterialis
- Adhaesio pleurae
- Sumnja na metastaze na plućima
- Hypernephroma ?
- Ulcus bulbi duodeni chronicum

U posebnom Ljekarskom uvjerenju, na ime osuđenika Efendić Avde, mb.br. 165 /95, izdatog od strane Zdravstvene službe KPD Zenica, u potpisu načelnika pomenute službe dr. H. J., doslovce stoji: "Pri stupanju na izdržavanje kazne dana 14.02. 1996.god. konstatuje se da je riječ o jako starom čovjeku, koji izgleda slabo, istrošeno, blijedo, neuhranjeno.

Osuđenik se u više navrata žalio na bolove u plućima, te u predjelu jetre i bubrega, uslijed čega je indiciran program medicinskih pretraga kojom prilikom su ustavljena navedena oboljenja. Na osnovu svega navedenog radi se o jako starom i bolesnom čovjeku koji je " ante finem ", praktično na samrti ..."

Prema iznesenim stručnim konstatacijama sa teoretskim utemeljenjima, sem mentalnih vrlo izražajnih promjena kod osoba u poodmakloj starosti, vrlo su izražene progresivne organske promjene. U devetoj deceniji maksimalno je ispoljena mišićna slabost, odnosno atrofija mišića do tog stepena da osobe nemaju snage da duže stoje, hodaju ili čak da u ruci drže predmete zanemarljive težine (čaša sa vodom, pepeljara, štap i sl.), a kamoli da ispoljavaju nagašenu snagu sa takvim mišićima. Kao što je, npr., u konkretnom slučaju " snažnog zamaha i udara ušicama sjekire " u dosta čvrstu i zadebljalu potiljačnu kost. Ta je mogućnost ispoljavanja snage u ubistvu Hirkić Nermina sa absolutnom tvrdnjom isključena, kod osobe sa 82 god. života.

Tim prije, što su kod Efendić Avde sem du-
boke starosti ispoljena vrlo ozbiljna orga-
nska oboljenja : srca, bronho – plućnog si-
stema, aktivnog čira na dvanaestercu, te te-
škog oboljenja bubrega i dekompenzirane
hipertrofije prostate, sa neophodnošću noše-
nja trajnog katetera, etc.

Mehmed Basarić

FORENZIČNA ANALIZA AUTOMOBILSKIH LAKOVA U BUNDESKRIMINALAMT-u: KLASIFIKACIONISISTEM

*Autor: Witfred Soecklein,
BKA, Wiesbaden*

Lakovi su po svom sastavu izuzetno kompleksni. Sastav laka sadrži veliki broj pojedinačnih komponenti, zavisno do njihove upotrebe i predvidene metode primjene. Zahvaljujući tom kompleksnom sastavu prekrivajućeg materijala (sloj laka), poređenje i identifikacija materijala se može uspješno provesti jedino ako se prikonom ispitivanja koriste brojne instrumentalne metode. Te analitičke metode moraju ispunjavati sljedeće kriterije:

1. Metode moraju biti nedestruktive ili zahtijevati samo minimalnu količinu uzorka materijala.
2. Metode moraju biti pogodne za mikrouzorke.
3. Metode moraju imati visoku vrijednost diskriminacije.
4. Analitičke informacije moraju biti nedvosmislene i reproduktivne.

Ispitivanja namijenjena utvrđivanju marke, modela i godine proizvodnje vozila koje je učestvovalo u nezgodi na osnovu tragova laka, moraju biti relativno brza. Metode forenzične analize laka, koje su najpogodnije za postupak ispitivanja, obuhvataju mjerjenje boje, UV-VIS spektrofotometriju, IR spektroskopiju, X-Ray (XRD) difrakcionu analizu i mikroskopiju pod normalnim vidljivim osvjetljenjem. Dvije druge metode, koje se često koriste za ispitivanje lakova, su X-Ray analiza disperzije energije (ED) povezana sa skenirajućim elektronskim mikroskopom (SEM) te pirolizna gasna hromatografija (GC). Masena spektrometrija, reproducibilna i korektna mjerjenja

se mogu postići samo ako je uzorak materijala optimalno pripremljen. Ispolirani povrečni presjek i mikrotomski preparat su često najbolje preparativne metode za mikroskopiju, UV. VIS, spektrofotometriju, mikroskopsku Fourier transformacionu infracrvenu spektroskopiju (FTIR).

Jedan od glavnih problema uporedne analize materijala je korektno interpretiranje poređenih analitičkih podataka. Lakovi su industrijski proizvod i često se proizvode u velikim količinama. Da bi se korektno utvrdila dokazna vrijednost rezultata ispitivanja, forenzični stručnjak mora biti sposoban da izvuče informacije dobijene rutinskim ispitivanjem, kao što su rezultati koji se odnose na mogućnost razlikovanja laka koji potiču iz dvije šarže, informacija o značaju utjecaja starenja na analitičke rezultate, o utvrđivanju grešaka prilikom aplikacije i defektima materijala. Također se obuhvataju i statistički podaci o učestalosti (frekvenciji) odredenih kombinacija komponenata laka. Takav podatak se može dobiti samo razvijanjem referentnih kolekcija.

Uzorci se često nalaze na mjestima sobračajnih nezgoda. Ovi uzorci laka se normalno sastoje iz više slojeva. Na osnovu analize vezivnog sredstva, aditiva, pigmenta i punila u površinskom sloju, medusloju i sloju uz podlogu (grund), isto kao i ocjenjivanju morfoloških i kolor karakteristika, uzorci mogu biti povezani sa odredenom markom vozila, modelom i godinom proizvodnje. Međutim, da bi se dobro precizne informacije tokom ispitivanja, moraju biti ispunjeni sljedeći uslovi:

1. Uzorci laka, prikupljeni sa lica mesta neke saobraćajne nezgode, moraju sadržavati originalnu strukturu slojeva laka.
2. Mora se raspolagati adekvatnom referentnom zbirkom poznatih uzoraka zajedno sa uporednim analitičkim podacima, koji mogu biti pretraživani koristeći banku podataka, kako bi se mogla napraviti egzaktna klasifikacija.
3. Moraju biti na raspolaganju analitičke metode koje omogućavaju ispitivanja, najčešće sitnih čestica laka (manje od 1 mm duž ivice).

Prepoznavanje kombinacije karakteristika, koje povezuju lak ili seriju slojeva laka za određenu marku i model vozila, je komplikovan zadatak pošto proizvođači automobila normalno rade u više proizvodnih fabrika, pri čemu često koriste različite tehnologije lakiranja. Npr., isti površinski sloj laka može se uraditi sa različitim vezivnim sredstvima ili pigmentom u različitim fabrikama unutar iste kompanije. Da bi se stvar još više zakomplikovala, tvornice dobijaju materijal za lakanje od različitih proizvođača laka, a jedan proizvođač laka, snabdijeva više proizvođača automobila proizvodima sličnog sastava. Zbog toga, grupne karakteristike igraju prije odlučujuću ulogu u poređenju nego kao individualno obilježje.

BKA KLASIFIKACIONI SISTEM

Najuočljivije obilježje automobilskog laka je boja. Zbog toga, prvi korak u postupku ispitivanja komadića laka je objektivno mjerjenje boje ili subjektivni pokušaj poređenja uzorka sa onim u zbirci. U tom postupku, uzorak normalno može biti prelimarno svrstan, pošto se obično nalazi više sličnih nijansi koje se ne mogu razlikovati mjerjenjem boje. Mali broj potencijalnih poredenja, kojima se može dalje razvrstavati drugim metodama su odabrani iz tog širokog područja. Sljedeći korak je određivanje morfoloških i optičkih karakteristika niza slojeva. Npr., utvrđeno je u kakvom je obliku aluminijski pigment (oblika "corn flakes or dollar flakes"- n.p.). Daljim ispitivanjem se utvrđuje da li je prisutan pigment liskuna ili neki drugi pigment (npr. pahuljice pigmenata bakarnog ftalocijanata, željeznog oksida prekrivenog aluminijskim pahuljicama, pahuljice posebnog stakla, pločice grafita, mikronizirani titandioksid, liskunasti željezni oksid, reducirani titan dioksid prevučen pigmentom liskuna itd.) i, ako je tako, u kojim kombinacijama te red veličina čestica. Također se utvrđuje da li je prisutan obojeni sloj ili sloj podloge koji je tipičan za mnoge proizvođače (tj. Audi, BMW, Daimle Benz, Ford, Nissan, Mitsubishi i Suzuki). Sljedeći, često odlučujući korak u identifikaciji tragova laka je infracrvena analiza osno-

vnog sloja (podloge), medusloja i površinskog sloja.

Da bi se odredila marka, model i godina proizvodnje vozila, fragmeti boje se porede sa informacijama pohranjenim u centralnoj kolekciji automobilskih laka. Ta kolekcija sadrži oko 50.000 originalnih uzoraka laka, informacije o proizvodima i rezultatima analiza različitim metodama (4.800 FTIR spektrara, 600 prozirnih slojeva (laka) 1.400 osnovnih dvoslojnih metalik slojeva, 1.400 čvrstih pokrivnih slojeva, 7.00 primarnih (podloga) slojeva) 7.00 meduslojeva, 30 podslojeva, 1.000 XRD mjerena i nekoliko hiljada rezultata mjerena boje) obuhvatajući materijal laka proizvedenih u periodu 1975. do 1993. god. u 23 različite evropske zemlje i Japanu za potrebe automobilskih kompanija. Banka podataka se obogačuje godišnje sa oko 500 novih sistema laka. Nekoliko uzoraka od svakog pojedinačnog novog proizvoda laka se moraju analizirati posto potječu sa različitim vozila ili od različitih proizvođača laka.

Preveo: Basarić Mehmed

Prevedeno iz: CRIME LABORATORY DIGEST-FBI, VOL,22, No. 3. Juli 1995.g.

Mehmed Basarić

FORENZIČNA ANALIZA AUTOMOBILSKIH LAKOVA U B.K.A. DOKAZNA VRIJEDNOST AUTOMOBILSKIH LAKOVA

Autor: Wilfred Stoecklein,
BKA, Wiesbaden

Kada imamo dva komadića laka, nazvani "sporni" i uporedni uzorak, koji se sastoje iz više slojeva različito obojenih (od popravka, naknadnog lakiranja i sl.), koji imaju isti redoslijed, i kemijske karakteristike, normalno je da nema sumnje da ta dva komadića laka potiču od istog izvora (tj. sa istog vozila). Nasuprot tome, komadići originalnog automobilskog laka, koji su kemijski i morfološki identični, ranije su smatrani da imaju malu dokaznu vrijednost jer se ispitivanja odnose na masovne proizvode koji nemaju individualne karakteristike. Sve do sada nije publikovano naučno mišljenje o toj temi, a eksperti su zbog toga nerado davali mišljenje o vrijednostima njihovih ispitivanja.

Kroz sistematsko ispitivanje je potrebno razjasniti u kom stepenu i pod kojim uslovima se mogu razlikovati lakovi masovno proizvedenih vozila istog tipa, od kojih se mogu proizvesti na stotine hiljada komada. Da bi se obavio taj zadatak, moraju se upotrijebiti, pogodni postupci i tehnike ispitivanja. To obuhvata pripremu tankih preprata (za mikroskopiranje, op.p.), mikroskopsku Fourier transformacionu infracrvenu spektrometriju (FTIR), mikrospektrofotometriju, mikrofluorescentnu analizu i mikroskopsko ispitivanje u vidljivom i UV svijetu.

Koristeći navedene metode, obavljeno je preko 15.000 analitičkih ispitivanja da bi se dobio odgovor na različita pitanja. Automobilski lakovi se proizvode godišnje u značajnim količinama (proizvodnja u Zapadnoj Evropi je 1992.g. iznosila 450.000 to-

na). Kada se posmatra količina odvojena samo za jedno nanošenje sloja laka (npr. površinski sloj), proizvodna brojka je također, velika, posebno za omiljene u različitim područjima boja. Da bi se objasnilo istraživanje, potrebno je imati u vidu da količina stvarno proizведенog laka odjednom, poznato kao šarža (količina koja se proizvede u jednom proizvodnom ciklusu), se kreće od 50 kg do 20 tona. Za nanošenje jednog sloja laka na vozilo je potrebno približno 5,7 kg laka, tako da je jedna šarža dovoljna za lakiranje od 8 do 3.500 automobila. Svaka pojedina šarža se razlikuje po fizikalnim i kemijskim svojstvima, mada su razlike male i ne dovode do gubitka kvaliteta u odnosu na prethodnu ili sljedeću, šaržu. Razlike između šarži se mogu demonstrirati tako da forenzični stručnjak može napraviti razliku između površinskih slojeva od različitih šarži, očvrslih unakrsnim povezivanjem kemijskom reakcijom (polimerizacija). To je moguće samo korištenjem širokog spektra analitičkih tehniki.

U elementarnoj analizi vezivnog sredstva i aditiva je naročito važno dopuniti kvalitativnu analizu sa kvantitativnom. 3500 karoserija vozila lakiranih jednom šaržom ne pokazuju isti raspored sloja laka kada silaze sa prozvodne trake, čak i kada su lakirane jedna za drugom. Postoje različiti razlozi za to. Robot, koji se danas koristi u automobilskoj industriji za prskanje laka, ne radi tako precizno da površinski sloj ostane jednoličan (tj. iste debljine) na svim dijelovima vozila. Također, brojne greške pri lakiranju se moraju korigovati ručnim prskanjem. U mnogim tvornicama, posebno kod evropskih proizvodača koji primjenjuju visoku kontrolu standarda, vraćaju ukupno oko 40% vozila na popravak. U taj procenat su obuhvaćeni i korektivni radovi na podlozi i prvom sloju. Često samo ograničene površine, kao što su blatobrani ili druge male površine, zahtijevaju popravak. Međutim, mnoge karoserije automobila zahtijevaju drugo, pa i treće nanošenje površinskog sloja laka. Prema tome, površinski sloj može poticati od iste šarže ili od laka kojim je vršena popravka. Ponovno lakiranje je uvek potrebno kada dođe do oštećenja laka prilikom ugradivanja električnih ili plasti-

čnih dijelova. Ti materijali nisu otporni na visoke temperature sušenja originalnog površinskog sloja. Tokom radnog perioda jednom šaržom laka, javljaju se također promjene u površinskom sloju.

Od približno 30 vozila lakiranih istom šaržom laka, samo oko 100 komada napušta proizvodnu liniju sa slojevima laka koji se ne mogu razlikovati. Tokom života automobila, površinski sloj će biti oštećen u različitom stepenu, zavisno od uticaja vremena i okoline. Stepen degradacije je ovisan od mnogo faktora, kao što su: kako se često i temeljito pere automobil, gdje je vozilo parkirano, te starost vozila. Razlike koje se mogu mjeriti, mada su rijetko vidljive golim okom, pojavljuju se nakon nekoliko mjeseci. To može varirati od vozila do vozila. Ako se ima u vidu da će, unutar određenog vremenskog intervala, značajan broj vozila biti ponovno djelimično lakiran nakon saobraćajnih nezgoda, tada se može pretpostaviti da će nakon nekoliko godina samo ograničen broj automobila zadržati isti raspored slojeva laka. Na pitanje mogućnosti individualizacije komadića laka se može dati sljedeći odgovor:

Ako se dva višeslojna komadića laka, sa originalnim rasporedom slojeva (sporni i uporedni uzorak), ne mogu razlikovati nakon korištenja sada raspoloživih odgovarajućih tehnika ispitivanja, ne može se zaključiti sa izvjesnošću da ti uzorci potječu od istog izvora. Komadići ne moraju potjecati od jednog istog vozila. Međutim, vjerovatnoća je vrlo mala da je drugi automobil sa identičnim morfološkim i kemijskim karakteristikama u njegoj strukturi slojeva bio u blizini lica mjesta dogadaja u vrijeme kada se isti desio. Zbog toga dokazna vrijednost takvih rezultata je, i pored toga, značajna.

Preveo: Basarić Mehmed

Prevedeno iz: CREME LABORATORY
DIGEST, VOL. 22, No. 3, juli 1995.

Dr. Nijaz Duraković

Promocija knjige:

**"BRČKO GENOCID
I SVJEDOČENJA",
autora Jusufa Kadrića,**

Ovo je još jedna u nizu knjiga koje su se u zadnje vrijeme pojavile na ovu temu kako u BiH tako i u inostranstvu.

Možda će neko pomisliti da je to prevelika produkcija i da je javnost zasićena sličnim svjedočenjima, ali treba se uvijek sjetiti da je u BiH ubijeno stotine hiljada ljudi, još više ih je prognano, protjerano i trajno unesrećeno.

Treba uvijek podsjećati da je u BiH izvršen najveći zločin genocida u ovom stoljeću poslije Holokausta nad Jevrejima u Drugom svjetskom ratu.

Jedan od stravičnih primjera tog zločina je svakako Brčko.

Kada je Roj Gatman, čuveni novinar News Day - a, koji je za svoje tekstove o zločinima u BiH dobio i Pulicerovu nagradu, 2. avgusta 1992. godine izvjestio o okrutnom i sistematskom ubijanju, maltretiranju, silovanju i prebijanju uhapšenika u srpskim konlogorima Omarska i Brčko, tek tada je probuđena zapadna medijska pozornost na spram strave i užasa koji se dešavao u srcu Europe. Već tada je jasno utvrđeno postojanje veoma razgranatog srpskog sistema sabirnih i koncentracionih logora.

Već 3. juna 1992. godine radna grupa bosanskih humanitarnih organizacija objavila je listu od 94. srpska logora u BiH sa 105. 348 zatočenika i 11 logora u Srbiji i Crnoj Gori sa 22. 710. zatočenika.

Već je do 3. juna 1992. godine 9. 100 zatočenika bilo ubijeno ili od iznemoglosti i bolesti izgubilo život. Taj dokument je dostavljen UN, odnosno visokom komesaru za izbjeglice u UN i Međunarodnom crvenom krstu kao i američkoj vladu.

Ono što je golema sramota civiliziranog Zapada, jeste da su ove institucije

mjesecima to prešućivale iako su imale i mnogo šira saznanja o zločinima i progona ma koji su se vršili u BiH. Po svim pouzdanim dokazateljima imponzantna većina za točenika bili su civili.

Prema podacima koje iznosi Tilman Cilh, veliki humanista, borac za ljudska prava i uporni istraživač genocida u BiH, samo je na području Brčkog, već u ljeto 1992. godine izgubilo život preko 3.000 ljudi.

Kako kaže Cilh: "Način na koji su zatočenici bili ubijani prepuštam njihovim nadzornicima. Mnogi zatočenici su bili strijeljani, razneseni dum-dum mećima, rastrgnuti ručnim bombama ili živi spaljeni. Drugi su bili strpani u prepune čelije i u mukama zagušeni, jer su njihovi stražari u prostorije ubacili suzavac, drugi su opet jednostavno pušteni da iskrvare kao 50 do 60 ljudi u luci Brčko, pošto su im prethodno isječene genitalije".

Mnogi logori su bili samo prolazni, zatočenici koji ne bi bili ubijeni ponovo bi bili transportovani u neki drugi logor ili u konvojima protjerivani preko linije fronta u druge dijelove BiH ili Hrvatske.

Prema međunarodnim procjenama, a i kasnijim istraživanjima i svjedočenjima već u to vrijeme pobijeno je više hiljada logoraša. U to vrijeme stotine pa i hiljade sela i gradova su bezdušno napadani artiljerijom i oklopnim sredstvima bez ikakave prethodne opomene.

BiH je bukvalno gorjela i na njoj je u stilu Džingis - Kanovih hordi primjenjivan sistem spaljene zemlje. Četnici su bezdušno ubijali, klali, masakrirali, silovali i progonili. Odrasli muški stanovnici bi po pravilu bili odvojeni i transportovani u razne logore sa velikom izvjesnošću da će kasnije biti likvidirani.

Primjeri: Kozarca, Prijedora, Sanskog Mosta, Nevesinja, Gacka, Zvornika, Bratunca, Višegrada, Foče, Bijeljine i desetine drugih gradova i hiljade sela o tome stravično govore, kataklizmično svjedoče. Da ne govorim o jednom od krvavih finala i bestijalnog kolektivnog uništenja Bošnjaka u tzv. zaštićenoj zoni Srebrenice i Žepe.

Zato je ova knjiga Jusufa Kadrića veoma značajna. Ona nema pretenziju da se

teorijski i politički bavi zločinima genocida, *ona je isključivo bazirana na svjedočenjima žrtava zločina.*

Kako se kaže i u napomeni izdavača, svjedočenja su prikupljena najvećim dijelom tokom snimanja TV. filma i serije "Dosije - Brčko".

Kadrić je lično snimio 50. izjava svjedoka u trajanju od preko 2.000 minuta, a uz to je koristio i arhivske izjave u trajanju od 1.000 minuta kao i izjave iz drugih izvora. Tu su korišteni i arhivski materijali Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti međunarodnog prava u Sarajevu, te drugi relevantni dokumenti.

To je, dakle, pouzdano autentično svjedočenje, da se pamti, da se upozori i da se nikada ne zaboravi. To je skroman ali veliki dug prema najmanje 200. 000 mrtvih, 30. 000 silovanih i gotovo milion прогнanih i raseljenih.

To je dug spram majčinskim i staraćkim suzama, ubijenoj djeci još u majčinim utrobama, spram poharane, ucviljene, popaljene i planetarno unesrećene Bosne i Hercegovine i Bošnjaka posebno.

Jusuf Kadrić je nepristrano, nemilosrdnošću kamere i autentičnog svjedočenja, na relativno malom prostoru, zahvatio samo jedan segment te tragedije, ali to je veliki doprinos stradalničkom mozaiku i izuzetna nadopuna za okruživanje slike o tzv. etničkom čišćenju i genocidu.

Dobro je da se ova knjiga, kao autentično svjedočenje, pojavila upravo sada. Jer, kako se približava arbitražna odluka o Brčkom, to više rastu političke strasti, nавijanja, nadanja i različita očekivanja.

Svaka strana podstire svoje argumente. Poplašen, Radišić, Dodik, Plavšićka i ostali iz Republike Srpske su uvjereni da Brčko treba da pripadne RS-u.

Izetbegović, Silajdžić, Bičakčić, Đapo, Ganić, i ostali iz Federacije BiH su opet uvjereni da Brčko mora pripasti Federaciji. Čak su Izetbegović, pa potom i Silajdžić navjavili i ostavke ukoliko bi Brčko pripalo Republici Srpskoj. Koliko je to politička igra i ucjena, a koliko stvarno političko opredje-

ljenje i uvjerenje-teško je procijeniti. Interesantno je da se sa hrvatske strane politično mlako insistira da Brčko pripadne Federaciji, a HDZ se prema tom gorućem problemu odnosi gotovo nezainteresovano.

Argumenti s federalne strane su primarno *moralnog* karaktera.

Polazi se od toga da je u opštini Brčko izvršen jedan od najvećih zločina genocida tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu i da bi bilo skaradno i apsolutno nepravično da Brčko pripadne onima koji su taj zločin izvršili.

Po popisu stanovništva iz 1991. godine općina Brčko je imala 87.627 stanovnika. U toj strukturi 38.617 (44.07%) su bili Bošnjaci, 22.252 (25.39%) Hrvati, 18.128 (20.69%) Srbi, 5.731 (6.54%) Jugosloveni, i Ostali 2.899 (3.30%). Po demografskim analizama među Jugoslovenima i Ostalim najviše je bilo Bošnjaka.

Sam grad Brčko brojao je 41.406 stanovnika, od čega je Bošnjaka 22.994 (55.53%), Srba 8.253 (19.93%), Hrvata 2.894 (6.99%), Jugoslovena 5.211 (12.58%) i, Ostalih 2.054 (4.96%).

Na prvim poslijeratnim višestramačkim izborima održanim krajem 1990. god. SKBiH-SDP osvojio je 27% glasova, SDA 26%, HDZ 22%, SDS 14%, a preostalih 11% glasova podijelili su : Markovićevi reformisti, DSS, Liberalna stranka i MBO. Sve ovo u svojoj knjizi pregledno iznosi Jusuf Kadrić.

Ovi pokazatelji vrlo upečatljivo govore da sa stanovišta učinjenog genocida (pobjijeno je više hiljada Bošnjaka i mnogo manje Hrvata), temeljitog etničkog čišćenja, demografske strukture općine i grada, te samih izbornih rezultata - SDS niti bilo koja politička garnitura iz Republike srpske nemaju baš ni jedan valjan argument za tražnju da Brčko pripadne RS-u.

Bez obzira što su ove činjenice za tri godine od Dejtona podastirane desetinu puta, predsjedavajući predsjedništva BiH Živko Radišić hladnokrvno i tobožje nepristrasno tvrdi da Brčko logično i po samo njemu znanoj pravdi treba da pripadne RS-u.

Međunarodna zajednica se koleba, prave se različite kalkulacije i još se ne zna šta će supervizor Robert Farand odlučiti. Srpska strana se uglavnom poziva na tako-zvane *geostrateške argumente*, smatrajući da ako bi Brčko pripalo Federaciji, bio bi presječen famozni "koridor", a Republika Srpska podijeljena na dva dijela.

Oni se pri tome pozivaju i na Dejton, iako po Dejtonskom sporazumu nema nikakvih koridora niti granicama odijeljenih država, već postoje samo dva ravnopravna entiteta unutar jedinstvene, suverene i međunarodno priznate države Bosne i Hercegovine.

U oba entiteta se s pravom boje kakva će biti odluka i kako da se gubitnička strana *politički i moralno opravda pred silnim obećanjima, počinjenim greškama, te kako da izade pred oči, napačenom, ogorčenom i beskrajno izmanipuliranom narodu*.

Zato se prvo stidljivo, a ovih dana sve ofanzivnije, plasiraju ideje o distriktu za Brčko kao nekoj vrsti solomonskog rješenja kojim bi i vuk bio sit i ovce na broju.

Bez obzira šta će međunarodni moćnici odlučiti, Brčko ostaje paradigma goleme nepravde koja se činila i čini Bosni i Hercegovini, i ako se ne nađe pravedno rješenje sve velike priče o demokratskoj, cjevititoj i multi, multi BiH pretvoriće se u licejerje i prevaru.

Na to je upozorila i ova knjiga.

Na kraju iskrene čestitke autoru i izdavaču.

Fra Luka Markešić

Edited by Burt Galaway and Joe Hudson,
Monsey, USA - Amsterdam, The Netherlands,
Criminal Justice Press - Kugler Publications bv,
1996.

RESTORATIVE JUSTICE: INTERNATIONAL PERSPECTIVES

*Suvremeni pogledi o procesu
pomirenja žrtve i počinitelja nepravde*

“Restaurativna pravda” - knjiga je toliko aktualna za našu bosansko-hercegovačku stvarnost, duboko ranjenu nepravdom u prošlom ratu, da bi bilo šteta ne upoznati našu javnost, makar i kratko, s njezinim sadržajem. Pitanje restaurativne pravde (restorative justice) u ljudskom društvu, osobito prema žrtvi nepravde, predstavlja također nešto novo u teoriji i praksi pravnog sustava i ono poprima sve više internacionalno značenje (international perspectives). To se pokazuje već po autorima u ovoj knjizi, koji su iz raznih društvenih sredina i kultura, te po temama koje oni obrađuju - o žrtvi nepravde, o zajednici koja je također time pogodjena, o počinitelju nepravde, zatim o mladima i odraslima u krugu nepravde, odnosu između restaurativne i drugih oblika pravde, osobito one koja se čini postupkom državnog suda (retributivna pravda). Potvrda toga je već i sami sadržaj na početku knjige: Uvodni članak i trideset znanstvenih priloga uglednih autora iz područja pravnih znanosti. Radovi su raspoređeni u četiri dijela : I. Teorija o praksi restaurativne pravde ; II. Praksa restaurativne pravde među urođeničkim narodima; III. Praktična pitanja restaurativne pravde; IV. Program primjene restaurativne pravde.

Budući da je restaurativna pravda jedan noviji izraz o pravdi, potrebno je najprije vidjeti što se pod tim pojmom misli u ovoj knjizi. Daniel W. Van Ness u prvom članku, pod naslovom “Restaurativna pravda i internacionalna ljudska prava”, kaže o tome ovako: “Moderni pojam zločina je le-

galističan. Zločin je, naime, smatrana činom ili propustom što ga je neki autoritet vlasti prije proglašio kažnjivim. Socijalni, psihološki, fizički ili religiozni faktori u kojim se takav čin ili propusti događaju uzima se u obzir samo radi sprječavanja sličnih zločina u budućnosti ili u obrani prekršitelja protiv optužbe za zločin. Štoviše, administracija modernog postupka o zločinu je isključiva odgovornost vlasti. Sudove uspostavljaju i vode državna vlada (radi kršenja zakona, a ne zadovoljenja ili obnove pravde)... Restaurativna teorija pravde značila je od početka sudjelovanje praktikanata u pomirenju/mediaciji žrtve-prekršitelja... Temelji restaurativne teorije pravde mogu se izraziti kratko u slijedećim postavkama:

1. Zločin je primarno sukob između pojedinaca koji rezultira povredama žrtava, zajednica i samih prekršitelja (zločinaca); samo sekundarno je to kršenje zakona.
2. Glavni pak cilj sudskog procesa o zločinu trebalo bi da bude pomirivanje stranaka repariranjem povreda učinjenih zločinom.
3. Sudski proces o zločinu bi trebao olakšati aktivno sudjelovanje žrtava, prekršitelja i njihovih zajednica. Vlada ne bi trebala upravljati time tako da isključuje druge” (str. 22-23).

Prema tome, u teoriji i praksi restaurativne pravde postoje tri elementa: Prvo, zločin se gleda kao jedan kompleksan čin u kojemu je prvotno sukob između pojedinaca, žrtve i napadača, ali u njemu sudjeluje i zajednica sa svim svojim osobinama (socijalnim, nacionalnim, kulturnim, vjerskim). Povreda državnih zakona je od drugotnog značenja. Drugo, sudski proces ima kao cilj stvaranje mira u zajednicama pomirivanjem pojedinaca ili stranaka i vraćanjem počinjene štete putem rasprave. Treće, taj cilj državnog suda se olakšava aktivnim sudjelovanjem žrtava, prekršitelja i njihovih zajednica i tako se rješava sukob. Iz ovoga se vidi razlika između državnog sudskog procesa kojim se sukob rješava dosljednom primjenom državnih zakona na krivca i procesa restaurativne pravde koji se vodi aktivnim su-

djelovanjem svih strana kojih se sukob tiče i donošenjem rješenja koji se može nazvati zajedničkim, stvara ozračje za pomirenje i potiče na trajni mir u zajednici i državi.

U procesu restaurativne pravde, koji može imati različite oblike, osobito je važna uloga medijatora, koji posreduje između žrtve i prekršitelja, te stvara uvjete u zajednici za raspravu i donošenje pravednog rješenja koje prihvataju svi sudionici u tom procesu. Ti medijatori su stvarni mirotvorci koji pri tom mogu biti i neutralni, ali tako da u vođenju postupka djeluju više kao voditelji ili učitelji negoli neutralni medijatori.

U programu restaurativne pravde važne su tri faze-predmediacijska, mediacijska i postmediacijska faza. U predmediacijskoj fazi važno je da medijator učini pripremu sa žrtvama, prekršiteljima, njihovim obiteljima i zajednicama radi uspješnijeg vođenja samog procesa. To je, dakako, vrlo osjetljiva uloga u kojoj valja uspostaviti kontakt s njima, osigurati njihovo dragovoljno prihvatanje i sudjelovanje u tom procesu, odrediti mjesto i vrijeme sastanka, stvoriti sigurnost za svakoga pojedinca i stranku, procjeniti korisnost susreta između žrtve i prekršitelja licem u lice, itd.

U fazi medijacije moguće su različite prakse, ali obično svaki slučaj zahtijeva određena pravila: dobrodošlicu i uvođenje u proces s jasnim iznošenjem problema, davanje mogućnosti za diskusiju svakoj strani, prihvatanje odluke i zaključni komentar. U svemu tome je vrlo važna uloga medijatora, koji posreduje među sudionicima da se aktivno uključe u rješavanje problema. Žrtve mogu iznijeti svoj osobni osjećaj povrede. Prekršitelj može objasniti i braniti svoje vladanje. Drugi, također, mogu iznositi svoje mišljenje, pitati i tražiti informacije. Pritom je središnje pitanje obnova štete koja je nanesena žrtvi i privola prekršitelja da to učini dragovoljno. Reparacije štete može biti i simbolična, ali je važno da je u tom činu s jedne strane kod prekršitelja izražena iskreno priznanje i pokajanje za učinjenu povredu, a kod žrtve određeni znak oprštanja počinitelju nepravde. To je, zapravo, ono najbitnije što

vodi obnovi veza između žrtve i prekršitelja i vodi pomirenju među njima.

Postmediacijska faza je također vrlo važna, osobito u praćenju provođenja programa koji je sporazumno prihvaćen na procesu restaurativne pravde. U knjizi se govori o različitim načinima provođenja toga programa. S obzirom na prekršitelje, taj program uključuje: vraćanje i prihvatanje prekršitelja ponovno u zajednicu, pomoći da razumije svoje stanje i odgovorno prihvati popravak u budućem ponašanju, bez vraćanja na učinjene prekršaje, čime stječe mogućnost za društveno uvažavanje. Žrtvama taj program omogućuje: pozitivno iskustvo zbog sudjelovanja u tom procesu pravde, bolje razumijevanje uzroka svojega stradanja, obnovu emocionalne i materijelne štete, osjećaj da se s njima postupalo pristojno u procesu i oslobođanje od straha. Time se, pak, jednima i drugima otvara mogućnost novoga osjećaja vrijednosti i novog koraka u vlastitom životu.

Sudjelovanjem građana u postupku medijacije između žrtve i prekršitelja postiže se razumijevanje zločina i pravde, stvaranja veće sigurnosti zajednica, poboljšava se i povećava kvaliteta pravde u društvu, smanjuje pritisak na sudove i humanizira cjelokupni državni pravni sustav. Istraživanja u ovoj knjizi pokazuju kako se na taj način postiže da se žrtve lakše oporavljaju od posljedica zločina koji su učinjeni na njima, a da se počinitelji manje vraćaju starim prekršajima. No, ipak, neki istraživači upozoravaju na oprez u stvaranju brzih zaključaka o uspjehu ove metode u postizanju pravde u društvu, te preporučuju da se u tome bude realističan i umjeren, kako se ne bi doživjelo razočaranje kada se to ne ostvaruje prema očekivanjima.

U svezi s tim u knjizi se također iznose brojni problemi i postavljaju otvorena pitanja na koja teorija i praksa restaurativne pravde treba jasnije odgovoriti, što je samo dodatna kvaliteta u njoj priloženih istraživanja. Među njima valja ovdje spomenuti osobito - kako program restaurativne pravde uključiti u formalni sustav criminalnog prava države, koliko je to prikladno stvaranju socijalne kontrole, kako pri-

donosi fer-odlukama suđenja i koliko je važna javna potpora društva za taj program ?

U shvaćanju odnosa restaurativne pravde i kriminalnog prava države, koliko je spojivo jedno s drugim, mišljenja su doista različita. Neki autori smatraju da je ne samo moguće nego i potrebno restaurativni program kooptirati u proces državnog kriminalnog prava. Drugi, opet, misle da je bolje da oni koegzistiraju nevisno jedno o drugome. A treći su za uključivanje restaurativne pravde u institucionalne agencije bliske pravnom sustavu, jer se tako mogu više posvetiti specijalnim oblicima restaurativne pravde u radu sa žrtvama, prekršiteljima i njihovim zajednicama. U nekim je zemljama, kao što je Japan i Novi Zeland, srednje mjesto dano programu restaurativne pravde unutar formalnog pravnog sustava države. U Novom Zelandu je taj program legaliziran za mlade prekršitelje, a u Japanu je to tradicionalna historijska praksa za sve građane države. Što se tiče socijalne kontrole i restaurativne pravde, neki se boje da bi se time proširila mreža za socijalnu kontrolu građana i time izazvalo njihov opravdani optor. Radi toga se preporučuje razlikovati postupke kojima se treba baviti državni pravni sustav i one koji se rješavaju na procesu restaurativne pravde, gdje aktivno sudjeluje više strana (žrtva, prekršitelj, obitelj, zajednica...). Osobito se potiče i opravdava različitost u pravnim postupcima s mladima i s odraslima. Problem je, također, načina izricanja presude i mjera za sankcije istih ili sličnih prekršaja (zločina). Da bi suđenje bilo fer, važno je pokazati osjećaj pravde, u postupku i u presudi, u čemu može znatno pomoći metoda restaurativne pravde, kako u procjeni krivnje, tako i u odmjeravanju kazne, tj. retributivnoj pravdi. Konačno, postavlja se i pitanje odnosa javnosti prema ideji restaurativne pravde, posebno njezinom programu pomirenja i mira, i autori se uglavnom slažu kako se metoda restaurativne pravde i njezini ciljevi pomirenja i mira prihvataju posvuda u svijetu, što pokazuje i analiza dokumenata UN.

Knjiga završava člankom Alana Hirlanda "Prema budućnosti restaurativne pravde", u kojemu se ukratko sažima cijeli sadržaj i procjenjuje perspektiva teorije i prakse restaurativne pravde. U njemu on izražava svoj optimistički stav, ali daje također upozorenja i prijedloge kojima se može izbjegći opasnostima i poboljšati ostvarenje programa restaurativne pravde. Kao osobito važno za uspjeh ovoga programa u budućnosti, ističe on dvoje - "političku volju i finansijske izvore". Obje te stvari su, veli on, sada vrlo slabšne i treba ih pojačati sustavnim angažiranjem i dijalogom tvoraca politike i odgovorom na neka opća pitanja, kao što su:

"Što je točno restaurativna pravda i na koje načine se ona najviše potvrđuje u našem radu sada?

- Koji su njezini ciljevi i principi?
- Kakvi su njezini procesi i rezultati?

Njezina budućnost zavisi velikim stupnjem od sposobnosti promicatelja da joj pomognu napredovati također iskrenim odgovorima preko svijeta informacija u knjigama kao što je ova" (str. 515-516).

Na kraju, očito je da i kratki prikaz ove povelike knjige "Restaurativne pravde", s toliko znanstvenih priloga, napisanih od tako visoko stručnih autora, upućuje na njezinu pravu vrijednost, pragmatično aktualnu i vizionarski novatorsku u internacionalnim okvirima. Međutim, čini mi se da je ova knjiga osobito aktualna za nas danas na ovom prostoru, među ljudima i narodima koji s toliko čežnje traže svoje bolje sute. Liječenje rana, praštanje i pomirenje, može se postići samo sudjelovanjem sviju na izgradnji tog velikoga i zajedničkog djela pravednoga mira. Radi toga, program restaurativne pravde, kako je prikazan u ovoj knjizi, nije samo aktualan nego i vizionarski nadahnut, što u pravom smislu potiče na novatorski rad u izgradnji takvoga mira. Neka i ovaj moj osvrt na tu knjigu posluži upravo promicanju programa restaurativne pravde u našoj sadašnjosti. Da bude više iskrenosti i odgovornosti pred našom zajedničkom budućnošću!

Mr. Borislav Petrović, viši asistent

Prof. Dr Duško Modly:
Kriminalistička metodika,
Fakultet kriminalističkih nauka,
Sarajevo, 1998, str. 560.

U izdanju Fakulteta kriminalističkih nauka u Sarajevu, iz štampe se, 1998. godine, pojavio udžbenik KRIMINALISTIČKA METODIKA, od autora Dr Duška Modlya, redovnog profesora Pravnog fakulteta u Zagrebu i Fakulteta kriminalističkih nauka u Sarajevu. Dr Modly poznat je u naučnim i stručnim krugovima kao istaknuti kriminalista i pravnik, plodan pisac, vrstan praktičar i pedagog. Posjeduje dugogodišnje iskustvo iz kriminalističko-pravne prakse, dugogodišnji je direktor Zavoda za kriminalistička vještacanja i kriminološka istraživanja MUP-Hrvatske, zatim nastavnik na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i Policijskoj Akademiji u Zagrebu, a potom i na Fakultetu kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Tako je stekao bogato praktično iskustvo i široko teorijsko znanje, što je došlo do izražaja i u ovom udžbeniku iz Kriminalističke metode.

Udžbenik je koncipiran prema nastavnom planu i programu Fakulteta kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu, što je veoma značajno, jer do sada nismo imali adekvatnu nastavnu literaturu iz ove oblasti. U ovom udžbeniku obradjene su dvije metode, krvni i seksualni delikti, od četiri koje se trenutno izučavaju na Fakultetu kriminalističkih nauka. Pored pomenutih, radi se još o metodikama imovinskih delikata i ilegalne trgovine drogom.

Mada se iz sadržaja ne vidi najjasnije, treba reći da se udžbenik sastoji iz dva dijela, metode istraživanja krvnih delikata (objašnjenje trileme – ubistvo, samoubistvo, nesretan slučaj) i metode istraživanja silovanja.

U udžbeniku Dr Modlya isprepliću se i prožimaju teorija i praksa što je vidljivo, pored ostalog, i u prezentiranju veoma bogate kazuistike. S obzirom da je autor u cijelosti koristio multidisciplinarni pristup, pored kriminalistike (taktika, tehnika i metodika),

u potrebnoj mjeri ovi delikti obradjeni su i sa aspekta krivičnog prava, krivičnog procesnog prava, kriminologije, te sudske medicine, sudske psihijatrije, kriminalne psihologije, sudske biologije i toksikologije. To ovom djelu daje posebnu vrijednost, jer pored nastavno-naučnog procesa, može biti od koristi u svakodnevnom praktičnom radu organima unutrašnjih poslova, tužiocima, sudijama i vještacima.

Prvi dio, metoda istraživanja krvnih delikata, sadrži Predgovor, Uvod i četiri poglavlja: Smrt; Činjenice (okolnosti) koje govore u prilog postojanju namjere da se nekog ubije; Osnovne napomene o otkrivanju i objašnjenju ubistva i samoubistva, i Tragovi i predmeti kao činjenice na koje treba обратiti pažnju u slučajevima nasilne smrti za koju se pretpostavlja da su ubistva ili samoubistva, prije svega s obzirom na način i mjesto izvršenja djela. Drugi dio, metoda istraživanja silovanja, koncipiran je po nešto drugačijoj metodologiji od prvog, te pored Uvoda sadrži 24. metodske jedinke od kojih su samo neke poglavlja u pravom smislu rječi. Kao najznačajnije, ističemo ovom prilikom, krivičopravni pojam silovanja, načini saznanja za izvršeno silovanje, prigovori žrtava silovanja policiji u vezi s primanjem prijava, stavovi i predrasude policajaca o silovanjima, otkrivanje i objašnjenje silovanja, razgovor sa žrtvama silovanja, silovatelji, informativni razgovor sa osumnjičenim i vještacanja prilikom silovanja. Autor se koristio bogatom literaturom što je vidljivo iz 550 jedinica navedenih na kraju udžbenika. Vrijedno pomena je i to što je autor, iz navedene literature, posebno koristio radove uglednih naučnika iz ove oblasti, kao što su Vodinelić, Zečević i Gorkić, što je u uvodu korektno pomenuto.

Iz uvida posebno izdvajamo stav autora o neophodnosti saradnje odredjenih stručnih subjekata prilikom otkrivanja i objašnjavanja ubistva. Radi se, praktično, o tri vrste subjekata: policija-sud i tužilaštvo-sudsko medicinski stručnjaci, bez čijeg zajedničkog udjela ne bi bilo moguće uspješno obavljati poslove istraživanja krvnih delika-

ta. Međutim, kako autor ispravno ističe, ne radi se samo o pukoj suradnji pomenutih subjekata, već i o njihovoj stručnoj osposobljenosti za obavljanje ovako delikatnih poslova i zadataka.

Prvo poglavlje, pored ostalog, posvećeno je neophodnoj konceptualizaciji pojmove, bez čijeg bi objašnjenja bilo teško pratiti daljnja izlaganja. Tako su definisani, smrt, pojam i vrste samoubistava, te pojam i uzroci nesretnog slučaja. Uz to, autor navodi kako je indicijalna metoda otkrivanja, objašnjenja i dokazivanja ključna u obradi krvnih delikata, uz posebno nagašavanje činjenica materijalne prirode vezanih za konkretnu situaciju na mjestu kriminalnog dogadjaja. Pažljivom čitaocu svakako neće promaći upozorenje autora da se ponekad samoubistvo nepravilno tretira kao uzrok smrti, pri čemu se brka način i uzrok smrti. Samoubistvo jeste način smrti, a ne uzrok, kako se često navodi u nekim službenim izvještajima.

Druge poglavlje, koje nosi naslov Činjenice (okolnosti) koje govore u prilog postojanju namjere da se nekog ubije, predstavlja odgovor autora na jedan od problema u kriminalističko-pravnoj praksi. S obzirom da se radi o jednom od najtežih delikata, logično je da se maksimalna pažnja posvećuje odbrani okrivljenog. Sudska praksa pokazuje da se izvršiocu ubistava često pozivaju na nužnu odbranu i nesretan slučaj, kako bi izbjegli krivičnu odgovornost za delikt koji im se stavlja na teret. Pri tome se odbrana često ograničava na odredjene načine ubijanja, pokušavajući dokazati kako se ne radi o predmetnom krivičnom djelu. Zbog toga je autor u značajnoj mjeri pažnju posvetio načinu izvršenja ubistva u najširem smislu, nastojeći da olakša rad svim relevantnim subjektima u utvrđivanju materijalne istine u svakom konkretnom slučaju. Vidljivo je da autor insistira na utvrđivanju takvih činjenica koje dokazuju postojanje namjere da je izvršeno ubistvo, čime bi se u znatnoj mjeri olakšalo rješenje prethodnog problema. U tom smislu, težište je svakako na uvidjaju kao najznačajnijoj radnji prvog zahvata po saznanju za postojanje sumnjiće smrti. U ovom poglavlju autor je na posebno

sistematičan način obradio motive za izvršenje ubistva. Savremena kriminalistička teorija ukazuje da otkrivanje motiva u velikoj mjeri vodi ka razjašnjenju slučaja, a najvažnije je to što se automatski sužava krug potencijalnih izvršilaca. Uz adekvatne primjere iz prakse ovo poglavlje predstavlja zaokruženu cjelinu koja je metodološki, sasvim logično, na samom početku udžbenika.

U trećem poglavlju, koje nosi naslov Osnovne napomene o otkrivanju i objašnjenju ubistva i samoubistva, autor u nešto sumarnom obliku prezentira mjeru prvog zahvata nakon što se saznalo za sumnju smrti. Na prvom mjestu, kao nezaobilazno, pominje se osiguranje (obezbjedjenje) lica mesta, odnosno mesta kriminalnog dogadjaja. S obzirom da je autor ranije iscrpno pisao o tome, u udžbeniku su date samo osnovne napomene, uz naznaku da se, prema potrebi, može konsultovati monografija autora koja je posvećena osiguranju mesta kriminalnog dogadjaja.

Pod otkrivanjem ubistva i samoubistva, autor podrazumijeva pronalaženje prikrivenih i mogućih dokaznih informacija i njihovo dešifriranje. Ova djelatnost se odvija u pretkrivičnom i krivičnom postupku (istrazi). Posebno se ističe dužnost organa unutrašnjih poslova da otkrivaju i prikupljuju sve relevantne indicije koje ukazuju na krivično djelo i učinioca, a potom ih provjeravaju, kako bi se utvrdila njihova objektivana vrijednost što je, naravno, od presudnog značaja za dalnje postupanje. Pod objašnjenjem kriminalnog dogadjaja autor podrazumijeva poduzimanje kriminalističko taktičkih radnji i istražnih radnji, kako u pretkrivičnom postupku tako i u istrazi. S obzirom da je to, u teorijskom smislu, dio kriminalističke taktike i krivičnog procesnog prava, autor se na ovom mjestu ne osvrće posebno na te radnje. To je sasvim razumljivo, jer su to pretpostavke za kriminalističku metodu. U ovom poglavlju autor navodi interesantno zapažanje iz domena kriminalističke prakse. Naime, kriminalisti često vrše tzv. kriminalističku podjelu ubistava. Prema toj klasifikaciji imamo ubistva koja je gotovo nemoguće

riješiti, ubistva koja je teško riješiti i ubistva koja je lako riješiti.

Nadalje, autor ističe da postoje razna gledišta u vezi sa objašnjenjem samoubistva. Naravno, i tu je jedno od ključnih pitanja motiv. Veliki broj samoubistava proističe iz raznih briga, osjećanja manje vrijednosti, opsesija ili samosažaljenja. Autor navodi interesantnu klasifikaciju samoubica na humaniste, egoiste i defetiste, koja je proistekla iz iskustava američke kriminalističko-istražne prakse. Kod utvrđivanja radi li se o samoubistvu ili, pak, o ubistvu ili nesretnom slučaju, pored ostalog, važno je utvrditi broj samoubistava po glavi stanovnika na određenom području, način i vrijeme izvršenja samoubistva, motive i uzrast samoubica. Pri tome je za nadležne istražne organe najteže utvrditi da li je postojala namjera sa samoubistvom, tj. da li je pokojnik znao da će specifična radnja rezultirati smrću. Zbog toga je veoma važno utvrditi postoje li dokazi da se pokojnik namjeravao ubiti.

Kod metode istraživanja krvnih delikata veoma je značajna uloga obdukcije, koja se poduzima uvijek kad postoji sumnja ili je očigledno da je smrt prouzrokovana krivičnim djelom ili je u vezi sa krivičnim djelom. Uz osnovne napomene o obdukciji, autor ističe da je ponekad, zbog specifičnih razloga, neophodno izvršiti obdukciju na terenu pod improviziranim okolnostima. U takvim slučajevima sudsko-medicinsko i kriminalističko postupanje moraju se obavljati istovremeno, praktično od početka uvidjaja pa do završetka obdukcije. Primjerima iz prakse autor posebno ukazuje na štetne posljedice uslijed neizvršene ili nepotpune obdukcije. Najzad, treba reći da vještak obducent treba konstatovati direktni uzrok smrti, šta je taj uzrok izazvalo i kad je smrt nastupila. Ova konstatacija dovoljno govori sama za sebe i nije potrebno dodatno objasnjavati njen značaj za kriminalističku i istražnu praksu prilikom razjašnjavanja svakog krivičnog djela ponasob.

Na kraju ovog poglavlja autor navodi i objašnjava istražnu metodu "kriminalističko profiliranje" kojom se koristi FBI u

svom radu. Radi se o metodi koja podrazumijeva ličnost učinioca, mjesto i način odvijanja dogadjaja i ličnost žrtve. Karakteristika ove metode je u usporedjivanju zajedničkih i različitih osobina osumnjičenog s dobivenim profilom počinioca. Profil počinioca dobiva se postepeno kroz sedam etapa: ocjena žrtve, ocjena mjesta dogadjaja, ocjena rezultata obdukcije, duševno stanje učinioca, ocjena samog nasilničkog djela, planirano ili spontano djelo i ocjena sličnih slučajeva. Na osnovu svega toga kriminalist izradjuje profil počinioca koji obuhvata informacije o markantnim i karakterističnim oznakama i osobinama počinioca. U ovoj i mnogim drugim metodskim jedinkama vidljiv je širok izbor literaturе koju je autor konsultovao, čime se udžbenik može svrstati u visokokvalitetne, aktuelne, sveobuhvatne, ali i zanimljive za studiranje i praktičnu upotrebu.

U četvrtom poglavlju pod naslovom Tragovi i predmeti kao činjenice na koje treba obratiti pažnju u slučajevima nasilne smrti za koju se pretpostavlja da su ubistva ili samoubistva, prije svega s obzirom na način i mjesto izvršenja, koje je najobimnije u ovom radu, autor detaljno govori o raznim vrstama ozljeda na tijelu žrtve. Tako se govori o vješanju, davljenju, gušenju, pritisku na grudni koš, mehaničkim asfeksijama začpljenjem dišnih putova, ozljedama zadanim hladnim oružjem ili orudjem, mehaničkim ozljedama, fizikalnim ozljedama, ozljedama vatrenim oružjem, ozljedama eksplozivom, radijacijskim ozljedama, trovanju, psihičkim ozljedama, te bakterijskim i virusnim ozljedama. Praktično, riječ je o načinima izvršenja krivičnog djela ubistva ili, pak, samoubistva. Cijelo poglavlje obradjeno je tako detaljno i precizno da mu se nema šta dodati. U načinu prezentiranja pojedinih metodskih jedinki, prepoznaje se bogato praktično iskustvo autora upravo na ovim poslovima. Teorijski pristup svakako zadowoljava sve standarde naučne metodologije, ali se prethodno istaknuto iskustvo autora svakako mora napomenuti jer ono daje ovom udžbeniku dodatni kvalitet. Svako kriminalističko djelo umnogome je kvalitetnije

ako je u autoru spoj teorije i prakse. Na žalost, takvi slučajevi su rijetki, pa tu referencu Dr Modly s pravom naglašavamo.

Ono što se zapaža u cijelom poglavju jeste nastojanje autora da ponudi rješenje dileme da li je kod svake ozljede u pitanju ubistvo ili samoubistvo. Nekad je u pitanju dilema a nekad trilema, jer postoji mogućnost da se radi o nesretnom slučaju. Rješenja su utemeljena kako na prihvatljivim teorijskim stavovima tako i na bogatoj kazuistici. Tako će svaki čitalac, bio to student ili praktičar, biti u prilici da konsultujući ovaj udžbenik dodje do spoznaje koja ukazuje na rješenje dileme ili trileme u svakom konkretnom slučaju sumnjive smrti. Tako, na primjer, navodeći ozljede na tijelu obješenog autor ističe da to mogu biti ozljede koje je on sam sebi nanio ili ozljede nanesene tudjom rukom. Pri tom se navode one najčešće, ali se autor ne zadržava na tome. Naime, što je sasvim logično, u praksi su moguće situacije kada liječnik neće moći da rekonstruiše način nastanka nekih ozljeda, što naravno ne bi vodilo rješenju konkretnog slučaja. Zato je potrebno da kriminalista, saradjujući sa ljekarom, postavlja odredjena pitanja, kako bi zajednički došli do odgovora da li je u pitanju ubistvo ili ne. ili, pak, kada je u pitanju sumnjiva smrt nastala od hladnog oružja. S obzirom da se može raditi o trilemi, autor navodi moguće karakteristike sve tri varijante, tj. da u prilog ubistva govori: zalutali ubodi u lice, vrat ili glavu, odbrambene ozljede, tragovi borbe, ubodi različitog smjera i nepravilna raspodjela uboda; u prilog samoubistvu govori: probni ubodi u blizini smrtonosne rane, tragovi ranijih pokušaja samoubistva, manje od deset većinom plitkih uboda, ubodi u predjelu srca; dok su nesretni slučajevi zbog uboda nožem rijetkost. Sve ovo ilustriano je izborom adekvatnih primjera iz kriminalističke prakse. Kod ove, ali i drugih smrtonosnih ozljeda, autor posebno ističe značaj uvidjaja, pri čemu posebnu pažnju treba posvetiti položaju mrtvog tijela, pregledu ruku, odjeće, a zatim i cijelog tijela sa kriminalističkog aspekta, a potom i liječničkom pregledu.

Autor je, kako sam navodi, zbog učestalosti posebno izdvojio ozljede vatrenim oružjem. i one, naravno, mogu biti ubilačke, samoubilačke, ali i nesretan slučaj. Autor ispravno naglašava, da već prilikom obezbjedjenja lica mjesta treba raditi tako kao da je riječ o krvnom deliktu. Prilikom uvidjaja potrebno je postupati krajnje oprezno, da se zbog nemara ne promjeni položaj oružja i čaura, što je vrlo značajno za razjašnjenje konkretnog slučaja. Kod ozljeda vatrenim oružjem, kriminaliste očekuje niz delikatnih pitanja, kao što su, pronaalaženje čaura i projektila, ako nisu uz žrtvu i u žrtvi, s koje udaljenosti je pucano, utvrđivanje položaja ozlijedjenog, utvrđivanje stajališta strijelca, procjena broja i redosljeda ispaljenih hitaca i oštećenja koja je prouzrokovao svaki od njih, i druga. Na sva ova, ali i druga pitanja, autor nudi relevantne odgovore utemeljene na opšteprihvaćenim stručno-teorijskim stavovima. Ovo izlaganje, pored kazuistike, autor upotpunjuje i zanimljivim kriminološko-statističkim podacima o ubistvima i samoubistvima izvršenim vatrenim oružjem. Najzad, kao veoma karakteristično, autor ističe da nerijetko i sama žrtva doprinosi svojoj smrti, pri čemu posebnu ulogu igra tzv. žrtvin izazov. To su slučajevi kada postoji adekvatan izazov pa se ubistvo čini u jakoj srdžbi i neposredno nakon izazova. Naravno da u svakom takvom slučaju treba utvrditi uzročnu vezu izmedju izazova, jake srdžbe i ubistva.

Kada su u pitanju trovanja, autor navodi da su najbrojnija otrovanja medikamentima. Kod odraslih osoba, najčešće je riječ o samoubistvima, a kod djece o nesretnom slučaju. Takodje do smrtnih slučajeva može doći i predoziranjem terapije te ovisnosti o pojedinim lijekovima, posebno narkoticima.

U drugom dijelu udžbenika autor govori o metodici istraživanja silovanja. Tu problematiku, kao što je i ispravno, Dr. Modly je obradio multidisciplinarno. Svaki drugi pristup, zbog specifičnosti delikta silovanja, bio bi nepotpun za razinu ovakvog udžbenika. Jer, upravo ta specifičnost diktira, odnosno zahtijeva, krivičnopravni, kriminološki, kriminalistički, psihološki i soci-

ološki pristup u potpunoj obradi ovako složenog delikta nasilničkog kriminaliteta. Odmah nakon uvoda, radi lakšeg shvatanja samog fenomena, prezentirane su karakteristične okolnosti koje prate krivično djelo silovanja. Ono što se odmah uočava, jeste velika tamna brojka i porast delikta silovanja, zatim sve veći porast primjene sile a posebno je zabrinjavajuće da su u porastu ubistva kao izraz sadističkog ekvivalenta za spolni čin, kao i činjenica da se žrtve žale na neadekvatan pristup od strane policije i suda. I najzad, kako i sam autor ispravno zapaža, svako silovanje nedvojbeno mijenja budući život silovane normalne žene.

Krivičnopravni pojam silovanja izložen je prema Krivičnom zakonu Republike Hrvatske. Kako je u vrijeme pisanja ovog udžbenika i u našem Krivičnom zakonu taj pojam bio isti, nije bilo potrebe ni za kakvim korekcijama i usklajivanjima. U međuvremenu, donesen je novi Krivični zakon Federacije BiH, a ono što je kao izmjenu bitno istaknuti jeste da i silovatelj i žrtva mogu biti osobe oba pola. Te izmjene i dopune u novom KZ-u FBiH, Dr Modly tumači studentima prilikom predavanja. Treba reći da je autor iscrpno i sistematizovano obradio sve elemente ovog krivičnog djela, o kome se iz ovog aspekta kod nas nije baš mnogo pisalo. To će, pored studenata, mnogo koristiti policiji, sudijama i tužiocima prilikom zauzimanja preciznih i jasnih stavova kod kvalifikovanja svakog konkretnog kriminalnog dogadjaja.

Za izvršeno krivično djelo silovanja može se saznati na nekoliko načina od kojih je najčešći prijava žrtve silovanja. To je savsim i logično jer je ona najviše pogodjena ovim krivičnim djelom. Autor je mnogo prostora posvetio izlaganju koje se odnosi na prijavu silovanja od strane žrtve, iz čega se može zaključiti da se radi o veoma delikatnoj (početnoj) fazi kriminalističko istražnog rada. U svemu tome ključno je stanje žrtve, odnosno silovane osobe. Autor upozorava da prvi kontakt i odnos sa žrtvom silovanja mora biti krajnje korektan i da službena osoba mora učiniti sve da se stvori odnos povjerenja. Iz autorovog izlaganja jasno se

naslućuje konstatacija da takve poslove mogu raditi samo kriminalisti i sudije specijalisti, odnosno oni koji pored opštег kriminalističkog i pravnog obrazovanja posjeduju i specijalistička znanja iz ove oblasti. To, dalje, znači da moraju poznavati šta žrtva preživljava tokom silovanja, kakvo je njen psihofizičko stanje nakon silovanja, koji su razlozi za, a koji protiv prijavljivanja silovanja. Naravno, prilikom svega toga, treba voditi računa i o lažnim prijavama koje se mogu podnosići iz raznih motiva, kao na primjer, ljubomora, osveta, prinuda za sklapanje braka, strah od narušavanja braka i drugi.

Pod naslovom Prigovori žrtava silovanja policiji u vezi s primanjem prijava, autor ističe mnoge nedostatke u kriminalističkom radu, kako objektivnog, tako i subjektivnog karaktera. Ono što je karakteristično jeste mišljenje žrtava da bi policija trebala pokazati veću profesionalnost i senzibilitet u odnosu na psihičku situaciju žrtve. U prilog poboljšanju situacije na tom planu autor citira elemente iz podsjetnika H. Junga, koji se bavio istraživanjem postupanja policije u slučajevima silovanja. Ovom prilikom ističemo neke od njih: primanje krivične prijave trebale bi obavljati žene policajke, posebno educirane i iskusne; kako bi se izbjeglo ponavljanje saslušanja trebalo bi od početka uključiti sudije i tužioce; omogućiti da razgovoru prisustvuje osoba od povjerenja žrtve. Što je značajno, Jung ističe da se upravo zbog sve veće zastupljenosti navedenih elemenata u radu njemačke policije znatno smanjio broj lažnih prijava za silovanje.

Interesantan je i sadržaj teksta pod naslovom Stavovi i predrasude policajaca o silovanjima. Tako, Dr Modly navodi kako se nerjetko i u profesionalnim krugovima polazi od aksioma da nema apsolutno nevinih žrtava, ženama je imanentna niže moralna vrijednost nego muškarcima, žena je sama začetnik onoga što joj se desilo, i slično. Autor je uočio kako se u sudskoj praksi odbrana često poziva na navodne "provokacije" od strane žrtve kao na olakšavajuće okolnosti. Te "provokacije" odnose se uglavnom na način kretanja (njihanje u bokovi-

ma), i način odijevanja (mini suknja, izraziti dekolte, prozirna odjeća). Naravno da će pogrešan stav policajca uticati, ne samo na njegov odnos prema žrtvi, nego i na krajnji ishod u kriminalističko istražnom radu uopšte. I iz ovog treba izvući odgovarajuće puke, a najvažnija je ona koja se odnosi na stručnost i specijalizaciju kadrova.

Kada je u pitanju otkrivanje i objašnjenje silovanja, sudska praksa pokazuje da je dokazivanje u mnogim slučajevima vrlo složeno. Otkriveni najčešće poriče izvršenje djela, povezuje se sa svjedocima, vrši pritisak na žrtvu ili rodbinu, medicinska dokumentacija nije uvijek kompletna, itd. Autor je, dajući vlastiti doprinos otkrivanju i istraživanju silovanja, konstruisao 15. kriminalističko taktičkih pitanja na koja treba dobiti odgovore. Za dobijanje što potpunijih odgovora na ta pitanja autor navodi i odredjene pretpostavke, kao što su tjelesni i sudske medicinski pregled žrtve, obezbjedjenje lica mjesta i druge. Ovo, naravno, nije jedini slučaj da autor nudi vlastita rješenja. Naprotiv, u udžbeniku provejava naučnoistraživački pristup autora koji se ogleda u ponudjenim argumentiranim stavovima i rješenjima za pojedine situacije iz kriminalističko pravne prakse istraživanja kako krvnih tako i seksualnih delikata. S obzirom da se radi o originalnim i već provjerenim rješenjima, onda je to i najveća odlika ove knjige ali i samog autora.

Pored toga što je detaljno predstavio silovatelje i žrtve, autor je obradio i samu tehniku silovanja čime je svakom čitaocu ponudjen prikaz situacije sa svih mogućih aspekata. Poznavanje ovih elemenata svakako je pretpostavka za uspješno planiranje kriminalističke obrade.

Na kraju, u sažetku, Dr Modly ističe da posebne teškoće nastaju prilikom otkrivanja i dokazivanja serijskih i sadističkih silovanja. Također, da bi se otkrilo i dokazalo silovanje uopšte, potrebna je dobro organizirana, odgovarajuće kadrovski ekipirana, profilirana i tehnički opremljena policija.

Završavajući prikaz KRiMiNALi-STiČKE METODiKE od Dr Duška Modlya, treba reći da se radi o djelu koje ima sve na-

učne i stručne kvalitete. Spoj teorije i prakse došao je do izražaja u najvećoj mogućoj mjeri, što je značajno s obzirom na karakter udžbenika. Nadalje, udžbenik se odlikuje i mnogobrojnim vlastitim stavovima i ponudjenim rješenjima autora zasnovanim na vlastitom praktičnom iskustvu i rezultatima naučnoistraživačkog rada. Sve to prezentirano je po principima savremene naučne metodologije što udžbenik svrstava u visoko-kvalitetne i veoma aktuelne. Što se tiče kazuistike, treba reći da je ona znalački odrabljena i adekvatno uvrštena kod objašnjenja pojedinih poglavlja i metodskih jedinki. Zato ovaj udžbenik toplo preporučujemo, ne samo studentima kojima je prevashodno namjenjen, već i policajcima, sudijama, tužiocima, vještacima i braniocima, kao i široj čitalačkoj publici koja će, sigurni smo, biti zadovoljna ponudjenom materijom.

IN MEMORIAM

Basarić Mehmed - Meho
1936 - 1998

Roden u Tivtu, u skromnoj radničkoj obitelji. Kao dječak, u ratnom vihoru doseljava u Sarajevo, u kojem je proveo skoro cijeli životni vijek. U to vrijeme, među rijetkim pojedincima, odlučuje se za studij hemije koji završava s uspjehom i na vrijeme. Iz te generacije potječu danas vrlo poznati i priznati profesori kojima su život i rad usko povezani s prirodnim znanostima. Meho je dio te generacije.

Radni vijek, a radio je do zadnjih trenutaka života, započeo je kao kriminalistički vještak tadašnjeg DSUP-a Bosne i Hercegovine u Zavadu za kriminološka istraživanja koji je formirao i uspješno vodio dr. Mika Pavlović. Bogato kriminalističko iskustvo sticao je u razjašnjavanju naj složenijih krivičnih djela i dogadaja, tokom tridesetogodišnjeg rada, na poslovima koji su uvijek bili u funkciji spriječavanja i razjašnjavanja krivičnih djela, te pronalaženja njihovih izvršilaca.

Njegov radni opus krase vrline koje nepogriješivo opisuje narodna izreka "tiha voda brda valja". Zaista, takav je Meho bio. Blag i pravičan u komunikaciji sa ljudima, neumoran i uporan u traganju za istinom. Generacije kriminalista koje su imale sreću da rastu pod Mehinim okriljem i danas u svom radu primjenjuju postulate kojima se služio, kao nezamjenjive, bez obzira na uslove i vrijeme.

Kao dugogodišnji rukovodilac službe kriminalističke tehnike u BiH, uspio je na najbolji način povezati pravnu i prirodnu znanstvenu istinu. Materijatni dokaz postao je

moćno oružje u progonu kriminalaca a isto tako moćna zaštita nevinih ljudi. Kao jedan od najvrsnijih kriminalista na prostorima bivše Jugoslavije, kao živa enciklopedija, Meho je dao svoj doprinos razvoju kriminalistike, primjenjujući naučna dostignuća u praktičnoj realizaciji.

Iako zaslужeno umirovljen, nikada, niti jednog trenutka, nije mirovao. Znao se žaliti da nema dovoljno vremena da spozna još više, da napiše još, da nove teoretske postavke oproba u praksi. Dao je sve od sebe da se formira Fakultet kriminalističkih nauka. Rad sa studentima bio mu je ventil na koji je potokom curilo znanje teorijskih postavki pretočenih u praktičnu realizaciju.

Neočekivana smrt, otrola je Mehu od porodice, prijatelja, kolega i studenata, sve nas ostavivši da tugujemo za dobrom i plemenitim čovjekom, vrsnim kriminalistom. Kriminalisti, a posebno forenzičari, dugo će se godina napajati znanjima koja je Meho uspio pretočiti u pisani riječ-udžbenika iz oblasti Kriminalističke tehnike, Kriminalističke toksikologije, te Istraživanja požara.

Nedžad Vejzagić

UPUTSTVO SARADNICIMA (AUTORIMA)

"Kriminalističke teme" je jedinstvena kriminalistička revija u zemlji (državi BiH), ali sa pretenzijama da učini pomak i prodor na širem prostoru.

Časopis izlazi 4 (četiri) puta godišnje. Pored časopisa izlazit će i Godišnjak, kao organ (glasilo) Fakulteta kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu, koji je njegov izdavač.

Časopis je konceptualno zamišljen da objavljuje izvorne (originalne) radove, istraživačke projekte, sažeta naučna saopćenja, radove od posebnog stručnog značaja, zanimljivu kazuistiku, autorske pregledne, saopćenja iz relevantnih stranih časopisa, prikaze značajnih kriminalističkih djela, etc.

Radovi za publikaciju u "Kriminalističkim temama" moraju biti napisani na bosanskom (ili hrvatskom) jeziku uz sažetak na engleskom jeziku i obavezno da se uz tekst priloži i disketa snimljene rada. Svaki rad bit će podvrgnut stručnoj recenziji i lektorisanju.

Redakcioni odbor preporuča sljedeću veličinu i obim radova:

- originalni naučni radovi do 15 stranica;
- naučna obavještenja i radovi od posebnog stručnog značaja, od 810 stranica;
- autorski pregledi, stručni članci, kazuistički prikazi od 5-8 stranica;
- prikaz udžbenika, monografskih djela i studija do 5 stranica;
- izvod iz stručnih časopisa na 2-3 stranice;
- saopćenja na 1-2 stranice;
- obavijesti na 1 stranici.

Vanredni, tematski brojevi časopisa bit će posvećeni referatima sa okruglih stolova, simpozija, seminara i sl.

Radovi moraju biti pripremljeni po sljedećem uputstvu:

- a) da su referati napisani čitko na računaru, sa dvostrukim proredom i 4 cm čistog lijevog ruba;
- b) sve stručne ili druge skraćenice moraju prethodno biti napisane u punom obliku; naprimjer, Zakon o krivičnom postupku (ZKP), ili Med.krim.(Medicinska kriminalistika), odnosno Krim.tehn.(Kriminalistička tehnika), itd;
- c) riječi koje moraju biti napisane kurzivom (italik) potrebno je u tekstu tako i napisati;
- d) reference iz literature neophodno je u tekstu označiti brojem, npr.4, ili u zagradi ime autora i godina objavljenog rada (npr. Krivokapić V., 1996). Naravno, i jedna i druga varijanta bit će označene u popisu literature na kraju rada;
- e) radovi navedeni u literaturi moraju biti napisani u skladu sa vankuverskim pravilima, kako slijedi:
za časopise: prezime, inicial imena, naziv članka (kurzivom), tačka, naziv časopisa, godina publiranja, tačka zarez (:), broj volumena, dvije tačke (:), broj prve i zadnje stranice članka, tačka;
primjer za članak iz časopisa:

Aćimović M. Hromozomi i kriminalitet.JRKK, 1972; X, 1,
za knjige: prezime, inicial imena, tačka, naslov poglavljia, tačka, u (U), dvije tačke (:), broj prve i zadnje stranice poglavfja, tačka.

primjer za knjigu:

Reich W. Teorija oblikovanja karaktera. U Analiza karaktera; 127232. "Naprijed", Zagreb, 1987.

Sažetak (apstrakt) sadrži najviše do 250 riječi, a na kraju do 6 ključnih riječi. Sažetak mora, pored bosanskog, biti napisan i na engleskom jeziku.

Na posebnom papiru za svaki rad je neophodno napisati:

1) naslov članka	4) naziv djela (časopis, zbornik, monografija, udžbenik, etc)
2) ime i prezime (svih autora)	5) adresa autora (obično ustanova u kojoj radi).
3) naziv ustanove autora	

Radove možete dostavljati i e-mail-om na adresu: fkn@bih.net.ba

Radovi se šalju u tri primjerka, na sljedeću adresu: Prof.dr.Alija A.Ramljak, Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu, ul. Zmaja od Bosne br.8.

Tel. + 387 71 44 54 52. Rukopisi se ne vraćaju!

Redakcija časopisa.

349. 98105)

-kr